



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ  
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ  
НАПН УКРАЇНИ



**Петро Мороз, Ірина Мороз**

# **Практика інтегрованого навчання учнів історії у 5-6 класах**

**методичні рекомендації**

Київ 2024

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ**

**ПЕТРО МОРОЗ  
ІРИНА МОРОЗ**

**ПРАКТИКА ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ  
УЧНІВ ІСТОРІЇ У 5-6 КЛАСАХ**

**Методичні рекомендації**

**Електронне видання**

**Київ  
Видавничий дім «Освіта»  
2024**

УДК 373.5.016:94(100)](072)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України  
(протокол № 12 від 30 листопада 2023 р.)*

**Рецензенти:**

**Моцак С. І.**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

**Давиденко І. І.**, вчитель історії вищої категорії Великоолександрівського ліцею Пристоличної сільської ради Бориспільського району Київської області, старший вчитель.

**Експерт:**

**Новосьолова В. І.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

**Мороз П. В., Мороз І. В.**

Практика інтегрованого навчання учнів історії у 5-6 класах : методичні рекомендації. [Електронне видання]. / Петро Володимирович Мороз, Ірина Володимирівна Мороз. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. – 123 с.

**ISBN 978-966-983-504-8**

Методичні рекомендації присвячені теоретичним і практичним проблемам застосування методики інтегрованого навчання історії в 5-6 класах закладів загальної середньої освіти Нової української школи. В них розкрито теоретичні засади інтегрованого навчання у шкільній історичній освіті, представлено поняттєво-термінологічний апарат з проблеми, описано методику інтегрованого навчання, структуру та методику проведення інтегрованих уроків історії в 5-6 класах закладів загальної середньої освіти.

Методичні рекомендації адресовано педагогічним працівникам різних профілів: учителям історії та громадянської освіти, викладачам кафедр методики навчання історії педагогічних інститутів та університетів, співробітникам кафедр методики навчання історії інститутів післядипломної педагогічної освіти, студентам та аспірантам.

**УДК 373.5.016:94(100)](072)**

© Інститут педагогіки НАПН України, 2024

© Видавничий дім «Освіта», 2024

© Мороз П. В., Мороз І. В. 2024

**ISBN 978-966-983-504-8**

## ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
<b>РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ</b>	<b>6</b>
1.1. Чому інтеграція стала освітнім трендом	6
1.2. Що розуміють під інтеграцією	8
1.3. Що таке «освітня інтеграція» та «інтегроване навчання»	10
1.4. Чи можна вважати інтеграцією будь-яке об'єднання навчального матеріалу різних предметів на уроці чи в підручнику	16
1.6. Які є види інтеграції в освіті	17
<b>РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ: СТАН ПРАКТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</b>	<b>29</b>
2.1. Яка репрезентативність дослідження	29
2.2. Як педагоги ставляться до запровадження інтегрованого навчання в освітній процес	30
2.3. Як реалізують інтегративний підхід на практиці	33
2.4. Які проблеми виникають під час реалізації інтегрованого навчання історії	35
<b>РОЗДІЛ 3. ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ ІСТОРІЇ ТА МЕТОД ПРОЄКТІВ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ</b>	<b>41</b>
3.1. Що таке інтегрований урок історії	41
3.2. Які фактори та принципи потрібно врахувати для планування ефективного та цікавого інтегрованого уроку історії	44
3.3. Яку роль відіграють навчальні проєкти в умовах інтегрованого навчання	47
3.4. Як змінюється роль вчителя в умовах інтегрованого навчання	55
<b>РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВаних ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО. 5-6 КЛАСИ»</b>	<b>58</b>
4.1. Чому інтегровані завдання – важливий інструмент на уроках історії та громадянської освіти	58
4.2. Що таке інтегровані завдання	59
4.3. Які вимоги до конструювання інтегрованих завдань	61
4.4. Як розробити ефективні інтегровані завдання з історії та громадянської освіти для учнів 5–6 класів	64

<b>РОЗДІЛ 5. ІНТЕГРУВАННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ</b>	<b>71</b>
5.1. Чому важливо інтегрувати історію повсякденності в шкільний курс історії	71
5.2. Яка структура поняття «історія повсякденності»	73
5.3. Які фактори потрібно враховувати висвітлюючи різні аспекти повсякденності на уроках історії	76
5.4. Які види творчих та дослідницьких завдань доцільно використовувати під час вивчення історії повсякденності	78
5.5. Які особливості має вивчення історії повсякденності воєн	84
<b>ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ. ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ (ІНТЕГРАЦІЯ ІСТОРІЇ З СЬОГОДЕННЯМ)</b>	<b>91</b>
<b>ДОДАТКИ</b>	<b>96</b>
ДОДАТОК 1. Інтегровані завдання до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» 5–6 клас	96
ДОДАТОК 2. Практичні роботи до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»	105
ДОДАТОК 3. Навчальні проекти до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»	115

Скорочення:

ІК ДІС – інтегрований курс «Досліджуємо історію і суспільство, 5-6 класи»

ДС – Державний стандарт базової середньої освіти

## ПЕРЕДМОВА

Історія – це не тільки наука про минуле, а й важливий засіб формування свідомості, культури, цінностей та світогляду сучасної людини. Навчання історії сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей, толерантності та громадянської активності учнів. Одним із способів підвищення ефективності навчання історії є її інтеграція з іншими предметами, що даватиме змогу показати зв'язки між різними сферами життя людства, розширити кругозір учнів та мотивуватиме вивчати події минулих часів.

Методичні рекомендації «Практика інтегрованого навчання учнів історії у 5–6 класах» покликані допомогти вчителям історії в організації та проведенні інтегрованих уроків з використанням сучасних педагогічних технологій. У посібнику представлено теоретичні основи інтегрованого навчання, методичні рекомендації щодо планування інтегрованих уроків, а також приклади розроблень інтегрованих уроків історії та предметів інших освітніх галузей (географії, літератури, мистецтва, природознавства тощо). Посібник також містить додатки з джерелами та дидактичними матеріалами для інтегрованих уроків.

Сподіваємося, що ці методичні рекомендації будуть значною підмогою вчителям-практикам, які зацікавлені в ефективності й урізноманітненнім якісної роботи на уроці, дбають про досягнення її результативності та хочуть зробити свої уроки більш цікавими, різноманітними та ефективними.

Бажаємо вам успіху!

## РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ

### *1.1. Чому інтеграція стала освітнім трендом*

Інтеграційні процеси відбуваються на різних рівнях і у сферах суспільного життя. На цю тенденцію в науці вказав ще В. Вернадський, який стверджував, що зростання наукового знання призводить до стирання меж між окремими науками. Сфера освіти не стала винятком. Актуальність впровадження інтеграції в освіті обумовлена низкою глобальних процесів і тенденцій розвитку інформаційного суспільства. Інтегративні процеси в різних сферах суспільного життя значною мірою визначають стиль мислення та поведінки сучасної людини.

Тривалий час в освіті домінувала традиційна предметоцентрична система навчання. Одним із головних недоліків цієї системи є відсутність взаємозв'язку між змістом різних предметів та освітніх галузей, наслідком чого є перевантаження навчальних програм і підручників, фрагментарність знань учнів, обмеженість цілісності формування життєвого досвіду. Фрагментарність знань заважає формуванню в свідомості учнів цілісної картини світу, а отже гальмує розвиток в них ключових компетентностей та здатність розв'язувати реальні життєві проблеми.

В умовах інформаційного суспільства навчальні предмети не можуть вивчатися ізольовано один від одного та бути відірваними від життя. Реальні життєві проблеми не можуть розв'язуватися лише в межах певного навчального предмета. Вони зазвичай мають інтегровану основу. Безперечно, що в таких умовах актуальним стає не насичення учнів інформацією, а формування в них системного мислення, уміння працювати з різноманітними видами джерел інформації, виділяти в масиві інформації основне (потрібне), розв'язувати складні проблеми та приймати зважені рішення. Все це спонукає до змін в освіті та подолання нових викликів науковцями, вчителями та авторами підручників.

Системне мислення нині розглядають як інструмент адаптації сучасного школяра до існування в умовах інформаційного суспільства, специфічним засобом опанування величезним обсягом навчальної та повсякденної інформації про навколишній світ, суспільство та власне місце в ньому, інструментом самоактуалізації, самовдосконалення і самореалізації.

Одним із засобів формування системного мислення в учнів є інтегроване навчання, яке передбачає не лише взаємозв'язок між освітніми

галузями та предметами, а насамперед ґрунтується на наукових ідеях, концепціях, що дають цілісне уявлення про історію, людину, світ та культуру.

Освітня інтеграція робить межі між предметами умовними, сприяє формуванню в учнів цілісного образу світу, збільшує їхню мотивацію до навчання і розвиває дослідницький інтерес. На думку С. Клепко, надаючи учням лише диференційовані знання, освіта не може повною мірою виконати своє основне призначення: забезпечити успішну адаптацію молодих людей у суспільстві, підготувати конкурентоздатного фахівця<sup>1</sup>.

Інтегроване навчання дає змогу учням усвідомити значущість здобутих знань з кожного предмета для вирішення необхідних питань у ситуаціях сьогодення. Воно сприяє розвитку досить важливих в теперішній час комунікаційних навичок, оскільки передбачає створення навчальних ситуацій, у яких учні можуть співпрацювати, комунікувати та знаходити нестандартні рішення. Такий підхід до навчання робить процес цікавим і близьким до повсякденних життєвих умов. По суті освітня інтеграція – це інтеграція здобутих знань, умінь в реальне життя.

Аргументуючи необхідність впровадження інтеграції в освітній процес, Т. Засекіна<sup>2</sup> зазначає, що інтеграція має «здоровий глузд», оскільки в реальному житті знання та досвід не розділені на окремі теми. Встановлення зв'язків між різними науковими галузями сприяє виникненню нових способів мислення та здобуття знань, поєднує різні здібності, розвиває критичне мислення і сприяє глибокому розумінню загальної карти світу.

На думку О. Топузова та Т. Пушкарьової, успішна реалізація ідей інтегрованого навчання відкриває безмежний простір для досягнення якісної конкурентоспроможної освіти, яка є безумовним гарантом для кожної людини в самостійному досягненні поставленої життєвої мети, джерелом творчого зростання та самоствердження в соціумі<sup>3</sup>. Комбінування ідей та підходів із різних галузей знань спонукає учнів до новаторських ідей та пошуку креативних рішень. Це розвиває в них навички критичного мислення, розв'язання проблем, створює основу для інноваційного мислення, яке є ключовим фактором розвитку сучасного світу.

---

<sup>1</sup> Клепко С. *Інтегративна освіта і поліморфізм знання: монографія*. Київ-Полтава-Харків : ПОІППО, 1998. 360 с.

<sup>2</sup> Засекіна Т. *Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика : монографія*. Київ : Педагогічна думка, 2020. 400 с.

<sup>3</sup> Пушкарьова Т. О., Топузов О. М. *Інтегративно-діяльнісна педагогіка: монографія*. Київ : Педагогічна думка, 2019. С. 7.



Перспективи розвитку інтегрованого навчання закріплені в «Державному стандарті базової середньої освіти» (надалі – ДС), де зазначені не окремі предмети, а освітні галузі (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020)<sup>4</sup>. Це означає, що вперше за тривалий час нормативний документ орієнтує на інтеграцію змісту, на можливість гнучкої варіативної організації змісту. Отже, реалізація інтегрованого підходу в освітньому процесі є актуальною проблемою і потребує науково-методичного забезпечення. Як зазначають дослідники, сьогодні педагогічна інтеграція визначається як провідна ідея сучасної реформи загальної середньої освіти, отже інтегративний підхід (сукупність методологічних способів здійснення інтеграції) має бути провідним і взаємопов'язаним із компетентнісним, особистісно орієнтованим, діяльнісним та ін. у теорії та практиці шкільної освіти<sup>5</sup>.

### 1.2 Що розуміють під інтеграцією

Дефініція поняття «інтеграція» походить від латинського слова «integratio», що означає заповнення, або «integer» – цілий. Поняття «інтеграція» є багаторакурсним поняттям, оскільки є предметом дослідження різних наук. Відповідно в наукових працях можемо зустріти різноманітні визначення цього поняття. Наведемо декілька з них в таблиці.

Таблиця 1.

#### Визначення поняття інтеграція

Визначення поняття «інтеграція»	Джерело
об'єднання чого-небудь у єдине ціле	Академічний тлумачний словник української <a href="http://sum.in.ua/s/integracija">http://sum.in.ua/s/integracija</a>
акт чи процес поєднання двох чи більше частин таким чином, щоб вони функціонували разом	Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth Edition; ed. by Sally Wehmeier. Oxford, University Press, 2000. P. 675.
стан зв'язності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в ціле, так і процес, що веде до такого стану	Педагогічний словник [за ред. М.Д. Ярмаченка]. Київ: Педагогічна думка, 2001. С. 229

<sup>4</sup> Державний стандарт базової середньої освіти, Постанова Кабінету міністрів України № № 898, 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-n#n16>

<sup>5</sup> Засекіна Т. М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2020. 400 с.

<p>(від лат. <i>integratio</i> – поповнення, відновлення) – об’єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур</p>	<p>Енциклопедія сучасної України  <a href="https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12384">https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12384</a></p>
<p>інтеграція – це процес взаємодії елементів із заданими властивостями, що супроводжується встановленням, ускладненням і зміцненням істотних зв’язків між цими елементами на основі достатньої підстави, в результаті якої формується інтегрований об’єкт (цілісна система) з якісно новими властивостями, в структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів</p>	<p>Костюк Н. Т. Об’єктивна зумовленість і діалектика інтеграції сучасного наукового знання. Київ: Вища школа, 1998. С. 9</p>
<p>(від лат. <i>integratio</i> — поєднання, відновлення) — об’єднання в єдине ціле раніше розрізнених частин та елементів системи на основі їх взаємозалежності і взаємодоповнюваності</p>	<p>Нова українська школа: порадник для вчителя. [під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничийдім «Плеяди», 2017. 206 с</p>
<p>процес взаємодії, об’єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності двох або більше систем, результатом якого є утворення нової цілісної системи, яка набуває нових властивостей та взаємозв’язків між оновленими елементами системи</p>	<p>Нова українська школа: порадник для вчителя. [під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничийдім «Плеяди», 2017. С. 72</p>

Отже, як показує аналіз визначень, термін «інтеграція» у більшості випадків тлумачиться як об’єднання і взаємопроникнення частин, зміцнення взаємозалежності та злагодженості елементів системи<sup>6</sup>. В залежності від сфери людської діяльності інтеграція може бути екологічна, економічна,

<sup>6</sup> Лавніков О. А., Лесик А. С. Інтегративний підхід у системі вищої освіти: поняття і особливості. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія», педагогічні науки. 2020. № 1(19). С. 195-199. URL : <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/24.pdf>

міжетнічна, міжнародна, соціальна, фінансова, бізнес-інтеграція, інтеграція в науці та освіті тощо.

Щоб зрозуміти сутність інтеграції Н. Божко<sup>7</sup> пропонує порівняти її зі складання пазла (див. рис.).



*Рис. 1. Аналогія між інтеграцією та складанням пазла*

Стосовно сфери науки інтеграція означає об'єднання різних елементів або компонентів для створення нової цілісної системи, яка може бути використана для вирішення певної проблеми або виконання певної функції. Інтеграція в науці може також стосуватися розроблення та впровадження новітніх технологій, які можуть бути використані в різних сферах діяльності. Наприклад, інтеграція штучного інтелекту та робототехніки може допомогти у розробці автономних систем для дослідження невідомих територій, виконання складних завдань та забезпечення безпеки людей.

В історичній науці інтеграція означає поєднання різних типів джерел та/або методів дослідження з метою створення більш повної та об'єктивної реконструкції/інтерпретації історичних подій, явищ та процесів. Інтегративний підхід у дослідженні дає змогу історикам розглянути історичну подію з різних точок зору. Наприклад, дослідник може поєднати документальні джерела політичного характеру (закони, укази, постанови тощо) з соціологічними дослідженнями про соціальні та економічні наслідки рішень влади, як вони вплинули на суспільство та економіку.

### ***1.3. Що таке «освітня інтеграція» та «інтегроване навчання»***

Перед тим, як запроваджувати в практику будь-яку освітню технологію важливо зрозуміти її суть, й інтегроване навчання не є виключенням. Є

<sup>7</sup> Божко Н. Інтегративний підхід до навчання в контексті реформування системи освіти України. *Молодь і ринок*. 2018. № 7 (162). С. 84–89.

декілька підходів до визначення суті інтеграції в освіті. З ними ми пропонуємо ознайомитися через узагальнену таблицю.

Таблиця 2.

### Визначення поняття освітня інтеграція

Визначення інтеграція в освіті	Автор/джерело
<p>відбір та об'єднання навчального матеріалу з різних предметів з метою цілісного, системного й різнобічного вивчення важливих наскрізних тем (тематична інтеграція); це створення інтегрованого змісту навчання – предметів, які об'єднували б в єдине ціле знання з різних галузей»</p>	<p>Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с. URL: <a href="https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf">https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf</a>.</p>
<p>процес взаємопроникнення змісту різних навчальних предметів, не розчинення одне в одному, а об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин, внаслідок якого основні компоненти дисциплін синтезуються в цілісну систему</p>	<p>Інтеграція. Як? Навіщо <a href="http://metod.gi.edu.ua/vykladannia/item/22-intehratsiia-yak-navishch">http://metod.gi.edu.ua/vykladannia/item/22-intehratsiia-yak-navishch</a></p>
<p>процес і результат цілеспрямованого об'єднання або злиття в одне ціле диференційованих структурних елементів змісту освіти, методів, засобів, організаційних форм навчання, що веде до виникнення нових якісних можливостей цієї цілісності</p>	<p>Шоловій М.-Т. І. Інтегроване навчання в початковій школі: теоретичний аспект <a href="http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/35/39.pdf">http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/35/39.pdf</a></p>
<p>об'єднання частин у єдине ціле на основі спільного підходу, що уможливорює сприймання учнями життєвих явищ в їх глибинному взаємозв'язку, розуміння логіки розвитку процесів, пов'язаних з існуванням людського суспільства</p>	<p>Ремех Т. Інтегративний зміст підручника з курсу «Людина і світ». Проблеми сучасного підручника. 2013. Вип. 13. С. 225–231. <a href="http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2013_13_26">http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2013_13_26</a></p>

<p>підхід в освіті, що веде до інтеграції змісту освіти, тобто доцільне об'єднання його елементів у цілісність, коли результатом можуть бути цілісні знання різних рівнів: про дійсність, про природу, з тієї чи іншої освітньої галузі, предмета, курсу, розділу, теми</p>	<p>Енциклопедія освіти [гол. редактор В.Г. Кремень] / Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 256</p>
<p>органічне взаємопроникнення, природний взаємозв'язок навчальних предметів (розділів і тем різних навчальних предметів) на основі провідних наукових положень із послідовним, глибоким і багатогранним розкриттям процесів і явищ, що вивчаються</p>	<p>Глобін О. І. Міжпредметні зв'язки в умовах профільного навчання математики : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 15</p>

Незважаючи на різноманіття трактувань, поняття інтеграції в освіті є тим спільним, що об'єднує підходи науковців. Насамперед під *інтеграцією в освіті* слід розуміти процес встановлення зв'язків між структурними компонентами змісту навчання в рамках певної освітньої системи з метою формування у здобувача освіти цілісного уявлення про світ, спрямованого на його розвиток і саморозвиток. Вона є природним взаємозв'язком між навчальними предметами, розділами та темами різних навчальних предметів, що ґрунтується на провідній ідеї. Тобто освітня інтеграція це не механічне поєднання частин/складників освіти, не їхня сума, а органічний взаємозв'язок їх, який дає якісно новий результат, нове системне і цілісне утворення.

На нашу думку, інтеграція в освіті означає поєднання різних предметів та/або тем в освітньому процесі з метою розуміння зв'язку між ними та їх застосування у реальному житті. Це може бути досягнуто шляхом включення крос-дисциплінарних проєктів та завдань, що спрямовані на розвиток критичного мислення та вміння аналізувати інформацію. Інтеграція також дозволяє вивчати навчальний матеріал у контексті реальних проблем та ситуацій. Наприклад, учень, який вивчає історію, може вивчати різні історичні події та їх вплив на сучасне суспільство.

Дослідники розглядають інтеграцію в освіті різнопланово, а саме як:

- фактор розвитку освітніх систем;

- різновид наукової інтеграції, що здійснюється в межах педагогічної теорії та практики; вища форма відображення єдності цілей, принципів, змісту, форм організації процесу навчання та виховання;
- процес і результат взаємодії структурних елементів змісту освіти, який супроводжується зростом системності та спресованості знань учнів;
- цілеспрямоване об'єднання, синтез відповідних навчальних дисциплін у самостійну систему цільового призначення, яка спрямована на забезпечення цілісності знань та вмінь<sup>8</sup>.

Досить слушною є думка Ю. Малієнко, яка розглядає інтеграцію у локалізованому вимірі, а саме в контексті громадянської та історичної освіти. На погляд науковиці, інтеграція – це взаємозв'язок змістового, процесуального, ставленнєвого аспектів громадянської та історичної освіти, інших освітніх галузей, необхідний для формування в дитини цілісної картини світу та різнобічного розвитку особистості. Дослідниця наголошує на тому, що зазначена інкорпорація галузей шкільної освіти є важливою передумовою ефективності нової навчальної літератури<sup>9</sup>.



*Рис. 2. Системне мислення*

Цінність інтегрованого навчання в тому, що воно дає змогу вчителю та учню виходити за межі окремого навчального предмета, окремої освітньої галузі. Відповідно здобувачі освіти можуть краще зрозуміти сутність певного об'єкта чи явища в контекстах різних навчальних предметів, сформуванню цілісного уявлення про них; завдяки аналізу різних точок зору глибше зрозуміти ключові ідеї; краще зрозуміти, як використати набуті ідеї та навички використовувати на практиці; системно мислити. Відповідно під час інтегрованого навчання діти вчать бачити цілісну картину світу, а не тільки її окремі фрагменти<sup>10</sup>.

<sup>8</sup> Нова українська школа: порадник для вчителя. [Під заг. ред. Бібик Н. М.] К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. С. 74.

<sup>9</sup> Малієнко Ю. Інтеграція як концепт сучасного підручникотворення. Проблеми сучасного підручника. Вип. 27. 2021. С. 126.

<sup>10</sup> Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів : матеріали інтернет-семінару /уклад. Л.Н. Добровольська, В.О. Чорновіл. Черкаси : Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. С. 34. URL : <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/430>



У науково-методичній літературі використовується також поняття «інтегративний підхід». Як зазначає Т. Бубряк<sup>11</sup> використання термінів «інтеграція» та «інтегративний підхід» у психолого-педагогічній літературі надто вільне. Ці терміни часто виступають наукоморфними синонімами слів «поєднання», «єдність», «комбінація», «сума» явищ та процесів, які відбуваються в одному контексті. Таке застосування змістовного терміна, на думку науковця, розмиває суть і структуру поняття.

Поняття «інтегративного підходу» має різне тлумачення в науково-методичній літературі. Деякі дослідники визначають його як інтеграцію змісту освіти і реалізують його через створення інтегрованих курсів або форм навчання, наприклад, інтегрованих уроків. За іншого підходу інтегративний підхід розглядається в ширшому розумінні, як методологічний підхід до конструювання освітніх технологій/методик, що базується на інтеграції змісту і методів навчання. Це означає, що інтегративний підхід не обмежується зовнішньою та внутрішньою інтеграцією, але також включає інтеграцію як змістову, так і процесуальну. Суть змістової інтеграції - це створення дидактичної моделі змісту інтегрованого курсу чи освітньої галузі шляхом обґрунтованого поєднання елементів знань з різних предметів. Процесуальна інтеграція полягає у використанні інтегрованих форм і методів організації навчання.

Схема. Інтегративний підхід в освіті



<sup>11</sup> Бубряк Т. Ю. Інтегративний підхід у проектуванні професійної життєдіяльності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. 7. Вип. 36. С. 55.

Незважаючи на різноманітність визначень понять «інтегроване навчання» та «інтегративний підхід», дослідники<sup>1213</sup> акцентують на необхідності забезпечення змістовного та діяльнісного зв'язку між різними компонентами навчання з метою формування в учнів цілісної картини світу. Однак, на наш погляд, у наукових та методичних працях недостатньо уваги приділяється інтеграції навчання з життєвою реальністю, тобто тому, як знання та навички, здобуті в процесі навчання, мають застосовуватися в практичній діяльності людини. Вважаємо, що головною метою освітньої інтеграції має бути інтеграція знань та вмінь у життя.

Інтеграція історії з сучасністю допомагає учням зрозуміти взаємозв'язок між минулим та сьогоденням. Вона може бути використана для вивчення різних аспектів сучасного життя, таких як економіка політика, суспільне життя, культура, технології тощо. Наприклад, вивчення історії розвитку технологій може допомогти учням зрозуміти, які винаходи та технології були винайдені в минулому та як вони вплинули на сучасний світ. Учні можуть порівняти технологічний прогрес минулого з технологічними досягненнями сьогодення, щоб зрозуміти, як вони можуть бути пов'язані. Також можна досліджувати наслідки технологічного прогресу, такі як зміна способу життя людей, розвиток економіки, зміна соціальних та культурних стереотипів.

Іншим прикладом може бути вивчення історії розвитку міжнародних відносин, що допоможе учням зрозуміти, які події в минулому вплинули на сучасні міжнародні відносини та конфлікти. Наприклад, вивчення Першої світової війни може включати аналіз причин та наслідків війни, політичних відносин між країнами того часу та міжнародних договорів. Учні можуть порівняти тогочасні події з сучасними міжнародними відносинами та конфліктами, щоб побачити їх взаємопов'язаність. Таким чином, інтеграція історії з сучасністю допомагає учням зрозуміти, що історія є неперервним та актуальним процесом.

Досить важливими в сучасному світі є навички співпраці та комунікації. Інтегративний підхід до навчання допомагає учням їх розвивати, оскільки здобувачі освіти працюють у групах та спілкуються між собою. Це

---

<sup>12</sup> Нова українська школа: порадник для вчителя. [Під заг. ред. Бібік Н. М.] К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. С. 74.

<sup>13</sup> Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів : матеріали інтернет-семінару /уклад. Л.Н. Добровольська, В.О. Чорновіл. Черкаси : Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. С. 34. URL : <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/430>



готує їх до майбутньої роботи в команді та до спілкування з людьми з різних сфер життя.

Інтегроване навчання також передбачає активне використання інформаційних технологій, щоб учні могли швидко та легко отримувати доступ до різноманітної інформації, яка потрібна для виконання завдань, а також використовуються різні форми оцінювання для визначення рівня засвоєння матеріалу учнями.

Переваги інтегрованого навчання включають більшу релевантність матеріалу для учнів, більш глибоке розуміння зв'язків між різними темами та предметами, розвиток критичного мислення та творчості, розвиток навичок комунікації та співпраці з іншими учнями та більш ефективне використання часу в класі.

Таким чином, інноваційні стратегії розвитку базової середньої освіти передбачають використання інтегративного підходу до структуризації змісту, що дає змогу формувати в учнів цілісний системний світогляд. Це своєю чергою вимагає від учителів переорієнтації зі сталих на динамічні моделі навчання, а також розуміння відносності та багатоаспектності змісту освіти.

#### ***1.4. Чи можна вважати інтеграцією будь-яке об'єднання навчального матеріалу різних предметів на уроці чи в підручнику***

Не будь-яке об'єднання навчального матеріалу можна вважати інтеграцією. Для ефективного інтегрованого навчання історії потрібна провідна ідея та/або освітня технологія/метод, які забезпечують нерозривний зв'язок навчального матеріалу та дають цілісне уявлення про історію, людину, світ та культуру.

Інтеграцію змісту навчального матеріалу з різних навчальних предметів здійснюють навколо певної теми, історичної події/явища/процесу, або навколо розв'язання проблеми, ідеї чи сюжету міжпредметного характеру, або для створення творчого продукту, проєкту тощо.

Ю. Малієнко розглядає специфіку формування інтегративного змісту підручників історії, громадянської освіти через наступні чинники:

✚ Інтегрування змісту всередині громадянської, історичної освіти відповідно до нової структури загальної середньої освіти. Визначення спільних наскрізних тем і пошуки внутрішньої інтеграції для двох окремих курсів: історія України, всесвітня історія. Поєднання основних понять, зв'язків, положень громадянської, історичної освіти у наративі, підборі джерел, методичному забезпеченні.

✚ Інкорпорація змісту громадянської, історичної освіти та інших галузей/предметів/курсів. Визначення спільних понять (час, простір, явище, факт тощо), тем (наука, освіта, дослідження, значення та ін.), проблем (наслідки відкриттів, війн, суспільні протиріччя, зміни, які охоплюють різні сфери людської діяльності та ін.), актуальних для різних освітніх галузей.

✚ Наявність системи компетентнісно орієнтованих завдань, інтегративних технологій для розвитку історико-хронологічного, просторового, системного, критичного мислення учнів/учениць для конструктивної взаємодії з друзями, спільнотою закладу освіти і суспільством загалом<sup>14</sup>.

У контексті компетентнісного підходу поняття інтегрування (інтеграція) можна розглядати як поєднання, взаємопроникнення складників ключових і предметної історичної компетентностей для посилення їхнього внутрішнього потенціалу й позитивного впливу на результат освітньої діяльності учнів, зокрема:

- когнітивний – оптимальне поєднання знанневих, суспільно значущих інформаційних одиниць споріднених предметів (історія, громадянська освіта, літератури, мови, географія, мистецтво тощо), яке уможливорює розуміння учнями/ученицями цілісності світу у минулому й сьогодні;

- діяльнісний – інкорпорація процесуальних чинників: ключових, предметних компетентностей, наскрізних навчальних умінь, притаманних різним освітнім галузям, що формуватиме цілісність, системність набутого учнями/ученицями освітнього досвіду;

- мотиваційно-ставленнєвий – взаємодія ціннісних впливів, емоційних факторів, суджень, які формуються внаслідок інтегративного пізнання дитиною минулого й сьогодні<sup>15</sup>.

### **1.6. Які є види інтеграції в освіті**

Є декілька підходів до класифікації видів інтегрованого навчання в школі. Види інтеграції в освіті виокремлюють за різними критеріями, такими як ступінь узагальнення навчального матеріалу, форма організації навчального процесу, мета і зміст інтеграції тощо.

**І підхід.** За ступенем узагальнення навчального матеріалу науковці виокремлюють такі види інтеграції як внутрішньопредметна, міжпредметна та транспредметна.

<sup>14</sup> Малієнко Ю. Інтеграція як концепт сучасного підручникотворення. Проблеми сучасного підручника. Вип. 27. 2021. С.127–128.

<sup>15</sup> Там само

Рис. 3. Види інтеграції  
за ступенем узагальнення навчального матеріалу



**Внутрішньопредметна інтеграція** – це процес поєднання та узагальнення понять, які належать до одного навчального предмета, але вивчаються в різних темах, розділах або класах. Цей процес допомагає учням сформуванню цілісного та системного уявлення про зміст предмета, зрозуміти його внутрішню логіку та структуру, а також застосовувати знання в різних ситуаціях.

Наприклад, внутрішньопредметна вертикальна інтеграція в історії може полягати в тому, що учні зв'язують поняття «держава» з поняттями «суспільство», «культура», «економіка», «політика» тощо, які вивчалися в різних історичних епохах. Внутрішньопредметна горизонтальна інтеграція в контексті навчання в школі історії – це процес поєднання різних аспектів вивчення історії в один зв'язаний і цілісний курс. Це означає, що учитель історії може використовувати різні теми, які вивчаються в рамках цього предмета, для створення взаємозв'язаних інтелектуальних зв'язків із іншими темами, що вивчаються у школі.

На думку О. Пометун та Н. Гупана, такий вид інтеграції життєво необхідний за умов «крапельної» структури курикулуму, коли урок з багатьох предметів відбувається один раз на тиждень<sup>16</sup>.

**Міжпредметна інтеграція** – це процес поєднання знань, умінь і навичок з різних навчальних предметів, що сприяє формуванню цілісного уявлення про світ і розвитку пізнавальних здібностей учнів. Інтеграція історії з географією, мистецтвом, культурою, літературою тощо, що дає змогу показати зв'язок історичних подій з природними, соціальними й культурними факторами. Наприклад, можна розглядати вплив географічного

<sup>16</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 115–132. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>

положення країни на її історичний розвиток, або аналізувати твори письменників як джерела історичної інформації. Математичну статистику можна використовувати для аналізу демографічних, економічних або воєнних явищ в історії.

Інтеграція історії з громадянською освітою, правознавством, етикою сприяє формуванню громадянської компетентності, правової свідомості, моральних цінностей та критичного мислення учнів. Наприклад, можна розглядати роль прав людини в історичних процесах, або оцінювати дії історичних діячів з позицій етики.

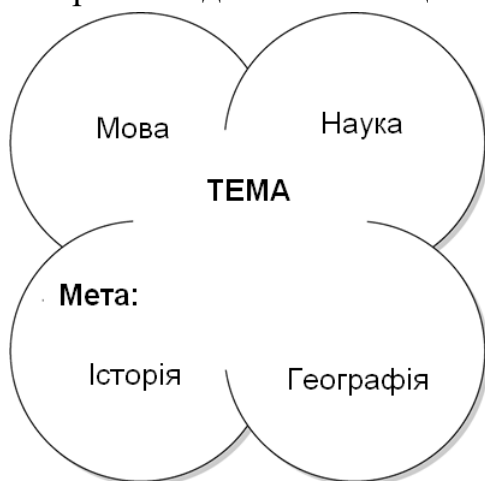


Рис. 4. Міжпредметна інтеграція.

Як зазначають О. Пометун та Н. Гупан<sup>17</sup>, сучасне розуміння інтегрованого навчання за сутністю є реалізацією міжпредметної інтеграції змісту освіти. Міжпредметна інтеграція може бути внутрішньогалузевою, тобто поєднувати зміст предметів однієї освітньої галузі, або міжгалузевою (коли передбачає одночасне опанування предметів різних галузей).

Для реалізації міжпредметної інтеграції можна використовувати різні форми та методи навчання, такі як інтегровані курси, проекти, проблемні ситуації, дискусії тощо. Важливо, щоб мета та зміст інтеграції були чітко визначені та враховували особливості предметних областей і потреби учнів.

○ **Транспредметна інтеграція з сучасністю** (на прикладі історії) – це вид інтеграції, коли історичний матеріал пов’язується з актуальними проблемами, явищами, тенденціями сучасного світу. Це означає, що учні вивчають історичний матеріал не тільки як факти минулого, але й як джерело розуміння різних аспектів сучасності. Така інтеграція сприяє формуванню особистої позиції щодо сучасних викликів та можливостей, а також розвитку критичного мислення, креативності, громадянської компетентності тощо. Це дає змогу учням краще розуміти сутність та наслідки історичних процесів, а також формувати свою особисту позицію щодо сучасних викликів та можливостей.

<sup>17</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 115–132. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>



Рис. 5. Транспредметна інтеграція

технологій, культури, мистецтва в минулому і нині, виявляти їх вплив на життя людей, суспільство, природу тощо.

Одним зі способів реалізації транспредметної інтеграції є проєктне навчання. Завдяки такому виду інтеграції учні розвивають життєві навички, застосовуючи їх у реальному житті.

**II підхід.** І. Акуленко, О. Коломієць, О. Бочко<sup>18</sup> виокремлюють такі види інтеграції: змістово-інформаційну, операційно-діяльнісну, організаційно-методичну. Критеріями для поділу напрямів інтеграції на окремі види, на їх погляд, можуть виступають типи міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків у освітньому процесі. А критеріями для рівневої диференціації напрямів і видів інтеграції – обсяг реалізації цих зв'язків.

Схема. Види інтеграції за обсягом реалізації інтеграційних зв'язків.



<sup>18</sup> Акуленко І. А., Коломієць, О. М., Бочко, О. П. Інтеграція як методологічна основа для визначення змісту міжпредметних курсів за вибором. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки», 2018. Вип. 9. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3067>

**Змістово-інформаційна інтеграція** передбачає органічне взаємопроникнення, поєднання видів знань (наукових, методологічних, світоглядних), які формують інформаційну структуру інтегрованих навчальних предметів/курсів. Також це може бути об'єднання змісту різних предметів або тем в один комплекс, що дає змогу забезпечити цілісність знань учнів.

Проілюструємо такий вид інтеграції на прикладі теми «Історія Русі-України». Вивчення значення мовних та історичних джерел для дослідження минулого можна поєднати з вивченням таких предметів, як мова та література. Також можна вивчати історію Русі-України в контексті її взаємодії з іншими країнами та народами, що допоможе учням краще зрозуміти історію світової цивілізації.

**Операційно-діяльнісна інтеграція** передбачає органічне взаємопроникнення, поєднання різних способів практичної та навчально-пізнавальної діяльності та відповідних умінь (практичних, пізнавальних, дослідницьких, оцінно-рефлексивних, ціннісно-орієнтаційних), які формуються в учнів упродовж навчання різних предметів.

Один з прикладів операційно-діяльнісної інтеграції вивчення історії в школі – це проведення історичної гри, яка дає змогу учням краще зрозуміти історію та культуру наших предків. Наприклад, учні можуть створити гру, у якій вони відтворюють події, що відбувалися в Русі-Україні, та розігрують ролі різних історичних персонажів, представників різних суспільних верств. Другий приклад операційно-діяльнісної інтеграції вивчення історії Русі-України в школі – це проведення дослідницької роботи. Наприклад, учні можуть провести дослідження історичної події чи внеску діяча періоду Русі-України, використовуючи різні джерела інформації: історичні джерела, книги, відео, музейні експонати, літературні твори, історичні реконструкції, інтернет-ресурси тощо.

**Організаційно-методична інтеграція** пов'язує в цілісність прийоми, методи, організаційні форми й засоби навчання різних дисциплін. Тобто це метарівень інтеграції, який передбачає погодження використання однієї освітньої технології у викладанні різних предметів. Інтеграція предметів може здійснюватися також за допомогою спільних тем, понять, принципів, методів, форм і засобів навчання. Наприклад, упродовж вивчення історії можна використовувати методи та прийоми, що використовують під час вивчення географії, мови, літератури, етики та інших предметів. Таким



чином, учні зможуть більш глибоко зрозуміти історичні події та процеси, а також здобути комплексні знання про світову й українську історію.

Інтегроване навчання передбачає зв'язування змісту різних предметів у єдину тему. Наприклад, у 5 класі можна провести міждисциплінарний проєкт «Історична спадщина мого краю/регіону». Учні можуть досліджувати історію свого регіону, вивчати культурні традиції, збирати інформацію про пам'ятки культури, природні ресурси, особливості розвитку економіки в різні історичні періоди, відвідувати музеї та заповідники, робити інтерв'ю зі старшими людьми тощо. Упродовж роботи над проєктом учні використовуватимуть знання з історії, географії, етнографії, мистецтва, літератури тощо. Таким чином, вони зможуть побачити, як різні предмети пов'язані між собою, і зрозуміють, що знання з одного предмета можуть бути корисними при вивченні іншого.

Форми інтегрування, на думку науковців<sup>19</sup>, можуть бути різними: 1) предметно-образна, що використовується при відтворенні більш широкого й цілісного уявлення про предмет пізнання; 2) понятійна, коли проводиться аналіз обсягу поняття, яким послуговуються інтегровані дисципліни; 3) світоглядна, коли базою інтегрування стає методологія (закони, закономірності, принципи, методи досліджень тощо) кількох дисциплін; 4) діяльнісна, коли проводиться процедура узагальнення способів діяльності, їхнє перенесення у нові умови; 5) концептуальна, за якої учні практикуються у розробленні нових ідей, пропозицій, способів розв'язування навчальних проблем.

**III підхід.** На нашу думку найбільш доцільною для інтегрованого навчання історії є класифікація, яку наводить О. Барановська<sup>20</sup>, а саме: 1) контент-орієнтована; 2) діяльнісно-орієнтована; 3) ціннісно-смилова. Охарактеризуємо їх коротко.

**Контент-орієнтована інтеграція** відноситься до підходу до навчання, в якому знання й навички з одного предмета інтегруються з іншими предметами на основі спільного змісту навчання, тобто однієї теми, об'єкта дослідження або проблеми. Контент-орієнтована інтеграція сприяє

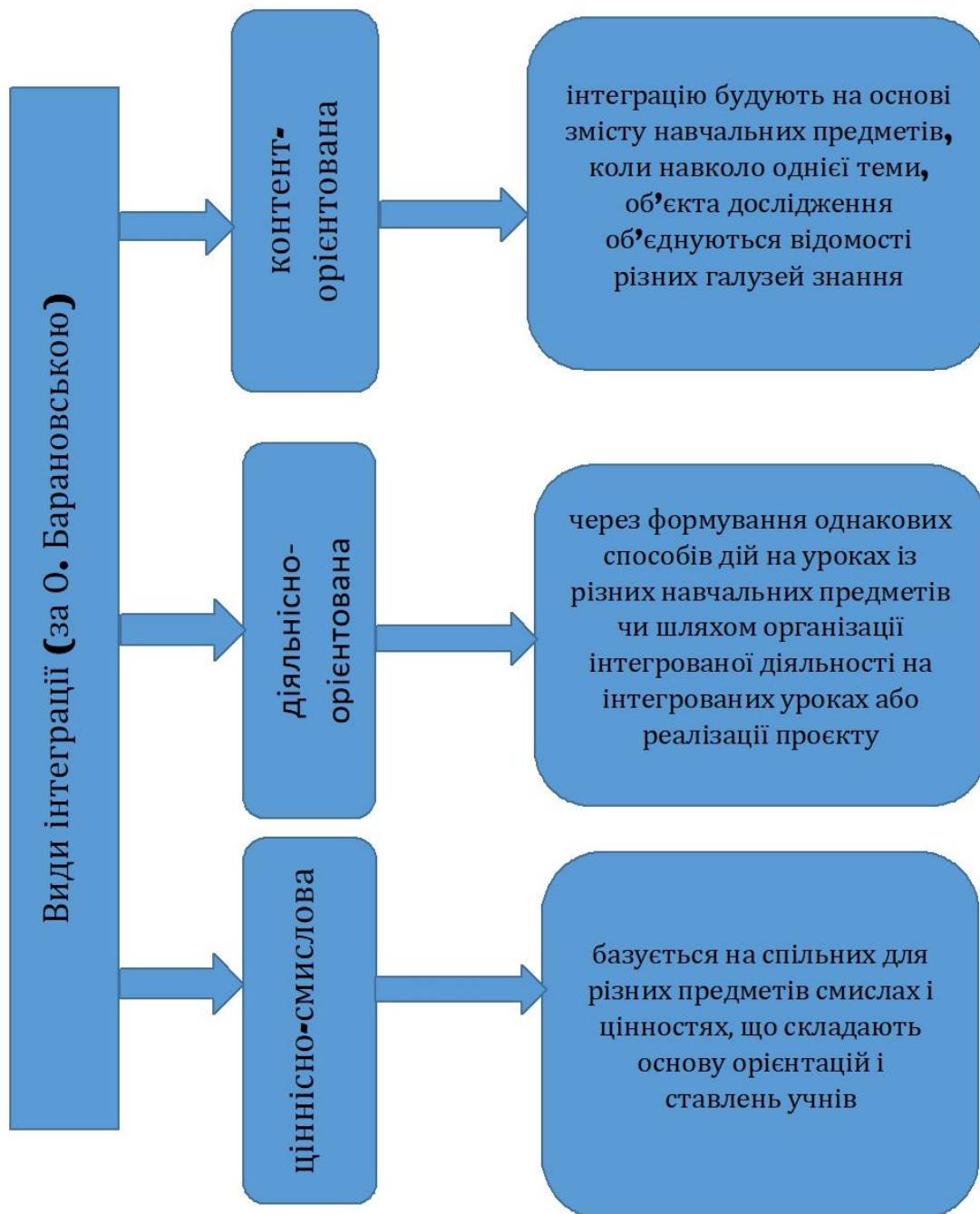
---

<sup>19</sup> Акуленко І. А., Коломієць, О. М., Бочко, О. П. Інтеграція як методологічна основа для визначення змісту міжпредметних курсів за вибором. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки», 2018. Вип. 9. URL : <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3067>

<sup>20</sup> Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2017. №1 (22). С. 9–13.

формуванню в дітей цілісного бачення світу, розвитку міжпредметних зв'язків та застосуванню знань у реальних ситуаціях.

Рис. 5. Види освітньої інтеграції за О. Барановською




Наприклад, це може бути вивчення античності через дослідження творів літератури та мистецтва. Замість традиційного підходу, можна використати контент-орієнтовану інтеграцію, об'єднавши навчання історії з літературою та мистецтвом. Зокрема, на основі дослідження творів



античного мистецтва учні можуть з'ясувати як мистецтво відображало історичні події, розвиток суспільного й господарського життя, культурні цінності, міфи та історію античного світу.

Такий підхід до реалізації контент-орієнтованої інтеграції дає учням можливість глибше розуміти античну історію, а також розвивати навички аналізу, критичного мислення та творчості. Крім того, він допомагає учням побачити зв'язок між різними предметами та їх застосування в реальному житті.

Прикладом такої інтеграції є практичне заняття «Грецьке суспільство за поемами Гомера». Завдання для учнів:

<p><b>Об'єднайтеся в групи!</b> Кожна група досліджує один з аспектів життя греків у гомерівський період. За допомогою покликань ознайомтеся з відповідним матеріалом та виконайте поставлене завдання. Дотримуйтеся пам'ятки щодо роботи в малих групах. Результати вашого дослідження представте однокласникам.</p> <p><a href="#">Завдання для I групи</a> <a href="#">Завдання для II групи</a> <a href="#">Завдання для III групи</a></p>	<p><b>Практичне заняття</b> <b>«Грецьке суспільство за поемами Гомера»</b></p>  <p><a href="https://sites.google.com/view/hist-world-and-ukraine-grade-6/R3/R3-T1/7">https://sites.google.com/view/hist-world-and-ukraine-grade-6/R3/R3-T1/7</a></p>
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Іншим прикладом є вивчення теми «Греко-перські війни», де історичний матеріал може бути інтегрований з географією (для аналізу геополітичної ситуації, впливу природних факторів на хід воєнних дій тощо), літературою (для аналізу трагедії «Перси», яка описує битву при Саламіні) тощо.

**Діяльнісно-орієнтована інтеграція** – це інтеграція на рівні діяльності (ігрова, дослідницька, проєктна тощо). У такому випадку інтегративною основою може виступати певна освітня технологія. Діяльнісно-орієнтована інтеграція сприяє розвитку практичних, творчих та дослідницьких навичок учнів, а також їхній мотивації до навчання. Більш детально ознайомимось з таким видом інтеграції на прикладі дослідницьких завдань та інтегрованих проєктів.

**Ціннісно-сміслова** – інтеграція, яка ґрунтується на спільних для різних предметів смислах і цінностях, що складають основу орієнтацій і ставлень

учнів<sup>21</sup>. Цей підхід сприяє розвитку гуманістичного світогляду, патріотизму, толерантності, критичного мислення тощо. Наприклад, упродовж вивчення історії учні отримують знання про розмаїття культур, релігій, моральних норм та цінностей у різні епохи. Так, на уроках історії можна розглядати моральну складову воєн, революцій, прав людини та інших соціальних проблем. На основі вивчення історичного матеріалу учні формують свої цінності та моральну позицію, порівнюючи їх з цінностями інших культур та епох. Учні можуть брати участь у дискусіях, обговорюючи етичні та моральні питання, пов'язані з історичною динамікою, а також реалізовувати проекти, які сприяють розвитку моральних цінностей та смислового сприйняття історичних процесів.

Прикладом ціннісно-сислової інтеграції є вивчення уроку «Становлення України як незалежної держави»: учні досліджують історичний контекст дисидентства, проголошення незалежності України, Революції Гідності, російсько-української війни, а також формують свої цінності та ставлення до цих подій і явищ. З цією метою історичний матеріал може бути інтегрований з громадянською освітою (для формування громадянської компетентності, розуміння понять «свободи слова», «права людини» тощо) та іншими предметами.

За умов впровадження Державного стандарту (2020) базової середньої освіти практична реалізація інтегрованого навчання потребує комбінування всіх згаданих видів інтеграції, оскільки без цього неможливо досягти основних його цілей – формування ключових компетентностей і наскрізних умінь учнів. Адже ключова компетентність, як зазначають науковці, – це здатність учня застосувати до міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей<sup>22</sup>.

Існують різні моделі й форми інтегрованого навчання, такі як:

- Тематичне навчання: навчання за темами, що об'єднують зміст різних предметів або галузей знань. Наприклад, тема «Розмаїття України» може бути вивчена з позицій історії, мови, літератури, мистецтва, географії тощо.
- Проектне навчання: міждисциплінарні проекти передбачають розв'язання певних проблем або завдань за допомогою засобів різних

---

<sup>21</sup> Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2017. №1 (22). С. 9–13

<sup>22</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 115–132. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>

предметів або галузей знань. Наприклад, проект «Історична мапа мого регіону» може включати вивчення історичних подій, особистостей, пам'яток, традицій тощо, що пов'язані з конкретною територією.

- Ситуативне навчання: навчання за ситуаціями, що моделюють реальний життєвий контекст і потребують використання знань і вмінь з різних предметів або галузей знань. Наприклад, ситуація «Як би я діяв(ла), якби опинився(лася) в часи Русі-України?» може спонукати до вивчення життя та культури давнього народу.

Вибір моделі та форми інтегрованого навчання залежить від цілей, завдань, змісту й умов навчального процесу. Важливо, щоб інтегрований урок був цілеспрямованим, логічно побудованим, мотивувальним, диференційованим, інтерактивним, рефлексійним. Також важливо, щоб інтегрований урок був оцінений за допомогою відповідних критеріїв та інструментів, що враховують різні аспекти навчання<sup>2324</sup>.

## РЕКОМЕНДОВАНА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Kilpatrick, W. H. The Project Method. The Use of the Purposeful Act in the Educative Process. Teachers College Record, 1918, 319–334.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth Edition; ed. by Sally Wehmeier. Oxford, University Press, 2000. 1540 p.

Академічний тлумачний словник української мови URL : <http://sum.in.ua/s/integracija>

Акуленко І. А., Коломієць, О. М., Бочко, О. П. Інтеграція як методологічна основа для визначення змісту міжпредметних курсів за вибором. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки», 2018. Вип. 9. URL : <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3067>

Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2017. №1 (22). С. 9–13.

Божко Н. Інтегративний підхід до навчання в контексті реформування системи освіти України. *Молодь і ринок*. 2018. № 7 (162). С. 84–89.

---

<sup>23</sup> Копильчук В., Семаньків М. Інтегровані уроки як засіб підвищення якості знань учнів. Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання : матеріали Міжнародна науково-практична конференція м. Івано-Франківськ, 14-19 травня 2018 р. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2018. С. 105-108. URL : <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/kopylchuk.pdf>

<sup>24</sup> Нова українська школа: порадник для вчителя. [під заг. ред. Бібік Н. М.] К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Бубряк Т. Ю. Інтегративний підхід у проектуванні професійної життєдіяльності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. 7. Вип. 36. С. 51–58.

Глобін О. І. Міжпредметні зв'язки в умовах профільного навчання математики : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка. 2012. 88 с.

Державний стандарт базової середньої освіти, Постанова Кабінету міністрів України № 898 (2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#n16>

Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремінь. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

Енциклопедія сучасної України URL : <https://esu.com.ua/volumes>

Засекіна Т. М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2020. 400 с.

Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів : матеріали інтернет-семінару /уклад. Л. Н. Добровольська, В. О. Чорновіл. Черкаси : Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. 183 с. URL : <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/430>

Інтеграція. Як? Навіщо. URL : <http://metod.gi.edu.ua/vykladannia/item/22-intehratsiia-yak-navishch>

Клепко С. Інтегративна освіта і поліморфізм знання: монографія. Київ-Полтава-Харків : ПОППО, 1998. 360 с.

Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійної школи (дидактичні основи). Львів: Світ, 1999. 302 с.

Коменський Я А. Велика дидактика. Київ: Радуга, 1995. 221 с.

Копильчук В., Семаньків М. Інтегровані уроки як засіб підвищення якості знань учнів. Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання : матеріали Міжнародна науково-практична конференція м. Івано-Франківськ, 14–19 травня 2018 р. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2018. С. 105–108. URL : <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/kopylchyk.pdf>

Костюк Н. Т. Об'єктивна зумовленість і діалектика інтеграції сучасного наукового знання. К.: Вища школа, 1998. 327 с.

Коханко, О. Г. Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17 : Теорія і практика навчання та виховання : зб.

наук. праць. 2019. Вип. 30. С. 93–100. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/31882>

Лавніков О. А., Лесик А. С. Інтегративний підхід у системі вищої освіти: поняття і особливості. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія», педагогічні науки. 2020. № 1(19). С. 195–199. URL : <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/24.pdf>

Малієнко Ю. Інтеграція як концепт сучасного підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. Вип. 27. С. 123–131. URL : <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/12>

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf>

Нова українська школа: порадник для вчителя. [під заг. ред. Бібік Н. М.] К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Педагогічний словник. [за ред. М.Д. Ярмаченка]. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 115–132. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>

Пушкарьова Т. О., Топузов О. М. Інтегративно-діяльнісна педагогіка: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2019. 304 с.

Ремех Т. Інтегративний зміст підручника з курсу «Людина і світ». *Проблеми сучасного підручника*. 2013. Вип. 13. С. 225–231. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp\\_2013\\_13\\_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2013_13_26)

Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

Хавіна І. В. Теоретичні аспекти інтегрованого навчання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2013. №. 1. С. 81-85. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu\\_2013\\_1\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_1_15)

Шоловій М.-Т. І. Інтегроване навчання в початковій школі: теоретичний аспект <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/35/39.pdf>

## РОЗДІЛ 2

### ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ: СТАН ПРАКТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

#### 2.1. Яка репрезентативність дослідження

З метою з'ясування стану реалізації інтегрованого навчання історії в базових класах в рамках науково-дослідної роботи «Методичні засади і технології інтегрованого навчання історії в гімназії» (ДР № 0121U100340) у період з 14 січня по 5 травня 2021 року було проведено опитування вчителів історії закладів загальної середньої освіти через Google-анкету та здійснено аналіз отриманих результатів.

Анкетуванням було охоплено 435 вчителів історії з різних областей України. Анкета містила 15 запитань як закритого так і відкритого типу. Зміст питань анкетування добирався таким чином, щоб з'ясувати ставлення вчителів до організації інтегрованого навчання історії в основній школі, їх розуміння суті поняття «інтегроване навчання історії», проблеми, які виникають під час реалізації інтегрованого навчання історії (зокрема при реалізації інтегрованих та міжпредметних зв'язків, проведення інтегрованих уроків, проєктів), можливі виклики й ризики реалізації інтегрованого навчання історії в закладах загальної середньої освіти.

З загальної кількості респондентів 53,9% - це вчителі, які працюють в сільській місцевості та 46,1% – відповідно в місті (див. рис. 1). Стаж педагогічної роботи вчителів, які взяли участь в опитуванні, становив (див. рис. 2): більше 25 років - 32,3%; 21-25 років – 15,7%, 16-20 років – 16,8%; 11-15 років – 14,5%; 6-10 років – 14,3%; 5 і менше років – 6,5%.

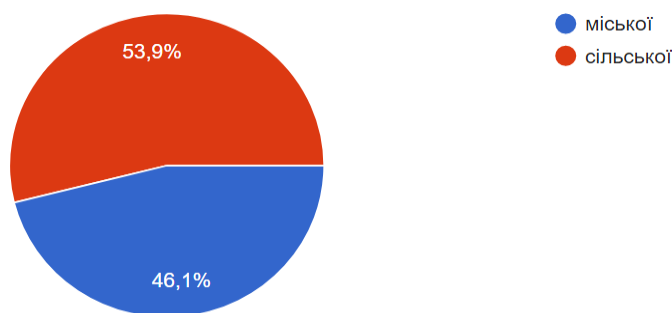


Рис. 1. Діаграма «Місцевість, в якій працюють респонденти» (скриншот з Google Форми анкети для вчителів «Особливості інтегрованого навчання історії в 5-9 класах»)



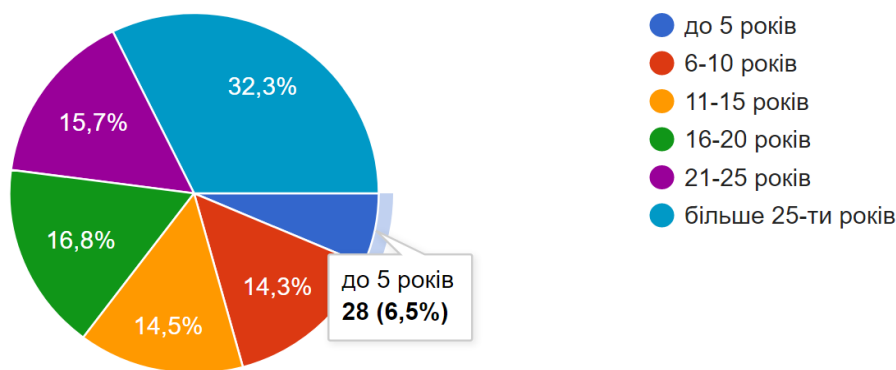
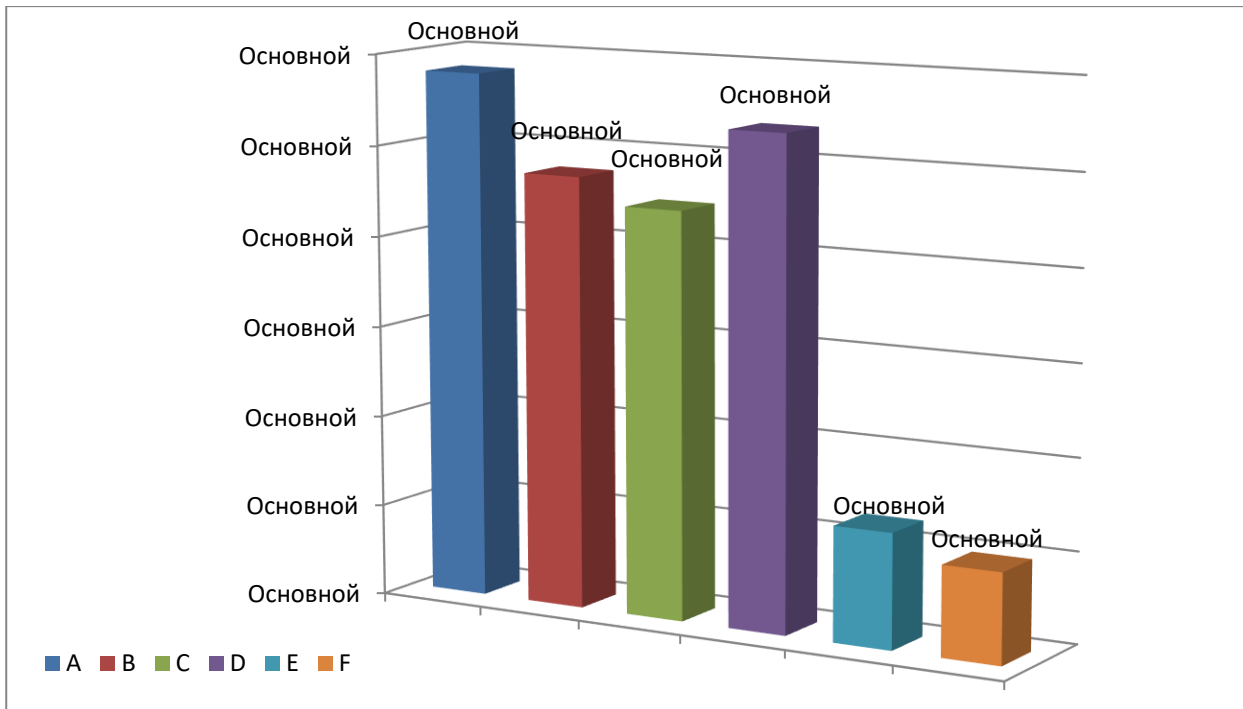


Рис. 2. Діаграма «Стаж педагогічної роботи респондентів» (скріншот з Google Форми анкети для вчителів «Особливості інтегрованого навчання історії в 5-9 класах»)

## 2.2. Як педагоги ставляться до запровадження інтегрованого навчання в освітній процес

Результати проведеного нами анкетування свідчать, що більшість опитаних вчителів історії позитивно ставляться до інтегрованого навчання історії і зазначали (див. рис. 3), що його запровадження в освітній процес сприятиме: 1) формуванню ключових та предметних компетентностей учнів – 57,9% (А)<sup>25</sup>; 2) подоланню фрагментарності та мозаїчності знань учнів і сприяє формуванню інтегративного (системного) типу мислення в учнів – 47,4% (В); 3) поглибленню взаємозв'язку навчання з повсякденною діяльністю людини – 44,6% (С). Також, на думку 53,6% опитаних педагогів (D) учні краще сприймають та осмислюють навчальний матеріал на міжпредметній основі. Лише незначна частина вчителів негативно ставляться до інтегрованого навчання історії, зокрема, на думку 12,6% респондентів (E) учням важко сприймати та осмислювати навчальний матеріал на міжпредметній основі, а 9,9% опитаних педагогів (E) вказали, що підготовка до інтегрованих уроків, проектів і проведення їх забирає надто багато часу й тому інтегроване навчання є неефективним.

<sup>25</sup> Тут і надалі літери в дужках позначають відповідний показник на діаграмі



*Рис. 3. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Яке Ваше ставлення до інтегрованого підходу в навчанні історії? (можна вибрати декілька варіантів відповіді)»*

Для нашого дослідження було важливим з'ясувати як вчителі розуміють суть поняття «інтегроване навчання історії». З цією метою під час анкетування їм було запропоновано відповісти на запитання відкритого типу: «На Вашу думку, інтегративне навчання історії – це...».

Аналіз відповідей показує, що для трактування поняття «інтегроване навчання історії» респонденти найчастіше обирали такі дефініції-основи: *поєднання/взаємопроникнення змісту різних предметів; ідея цілісності змісту освіти; синтез компонентів змісту навчання; поєднання теорії і практики з різних предметів; міжпредметний зв'язок; інтегрований курс; формування цілісного світогляду, цілісне бачення/вивчення історії світу; синхронне вивчення історії; співнавчання, взаємонавчання; діалог та взаємодія; урізноманітнення навчання; мотивація учнів до навчання; системне мислення; міжпредметні змістові лінії; міжкурсіві та міжпредметні зв'язки; інтегровані уроки/проекти; подолання фрагментарності знань.*

Таким чином, можна констатувати, що більшість педагогів, розкриваючи сутність поняття «інтегроване навчання історії», акцентують увагу, насамперед, на інтеграції/синхронізації змісту, зокрема використанні на уроках інтегрованих та міжпредметних змістових ліній, міжпредметних зв'язків, викладання інтегрованих курсів.



Частина респондентів розглядає інтегроване навчання історії на рівні певних освітніх цілей (наприклад, формування системного мислення учнів, цілісного світогляду, цілісного бачення історії світу, подолання фрагментарності знань) або окремих методів та форм навчання (інтегровані уроки, навчальні проекти). Також у їхніх відповідях наголошується на тому, що інтегроване навчання це нові шляхи мотивації (зацікавлення) учнів до навчання історії, співнавчання та взаємодії.

Зауважимо, що при спільності підходів, педагоги по-різному пояснюють зміст поняття «інтегроване навчання». Для конкретизації проведеного аналізу наведемо деякі з відповідей вчителів історії на запитання «На Вашу думку, інтегративне навчання історії – це...»:

- ❖ поєднання змісту з різних навчальних предметів для формування системного та цілісного мислення учнів;
- ❖ спосіб поєднання історичного змісту з змістом інших предметів задля формування цілісного бачення світу, дає учням змогу краще зрозуміти історію людства
- ❖ широке застосування міжпредметних змістових ліній;
- ❖ логічно і правильно, дозволить дітям побачити світову історію і Україну, як її частину;
- ❖ поєднання вивчення шкільних курсів історії України та всесвітньої історії в єдиний курс;
- ❖ поєднання міжпредметних зв'язків з прив'язкою до реального життя;
- ❖ використання різноманітних форм викладання історії, що має вплив на ефективність сприйняття учнями навчального матеріалу;
- ❖ поєднання змісту та методики навчання історії та інших предметів задля подолання фрагментарності знань з історії людства;
- ❖ вивчення історичних подій у поєднанні з іншими предметами, розгляд культурно-історичних процесів на тлі економічного, політичного тощо розвитку;

Втім, як свідчать результати анкетування, деякі педагоги спрощено розуміють сутність інтеграції в освіті і зазначають, що інтегроване навчання історії - це:

- ❖ синхронне вивчення історії;
- ❖ можливість краще знати історію;
- ❖ цікавий міжпредметний зв'язок;
- ❖ реалізація міжпредметних зв'язків;

- ❖ повноцінне вивчення повної історії України. Чередування історичного матеріалу з короткими коментарями, що містить порівняльний аналіз;
- ❖ вигадка науковців, історія сама по собі містить інтегровані знання;
- ❖ нічим не відрізняється від використання міжпредметних зв'язків на уроках».

Причина такого спрощеного розуміння інтегрованого підходу до навчання історії полягає насамперед в тому, що в методиці викладання історії недостатньо уваги приділено практичним аспектам його реалізації в освітньому процесі. Відповідно частина вчителів стикається з труднощами в організації інтегрованого навчання історії і не приділяють цьому належної уваги.

### 2.3. Як реалізують інтегративний підхід на практиці

На запитання «Яким чином Ви впроваджуєте інтегративний підхід у своїй роботі? (можна вибрати декілька варіантів відповіді)» відповіді вчителів розподілилися наступним чином (див. рис. 4): 1) реалізую на уроках інтегровані та міжпредметні змістові лінії, передбачені навчальною програмою з історії - 79,1% (А); 2) викладаю інтегровані курси за вибором, факультативи – 15,2% (В); 3) розробляю і проводжу інтегровані уроки – 29,4% (С); 4) використовую на уроках інтегровані завдання – 70,3% (D); 5) пропоную учням інтегровані навчальні проекти – 33,8% (Е).

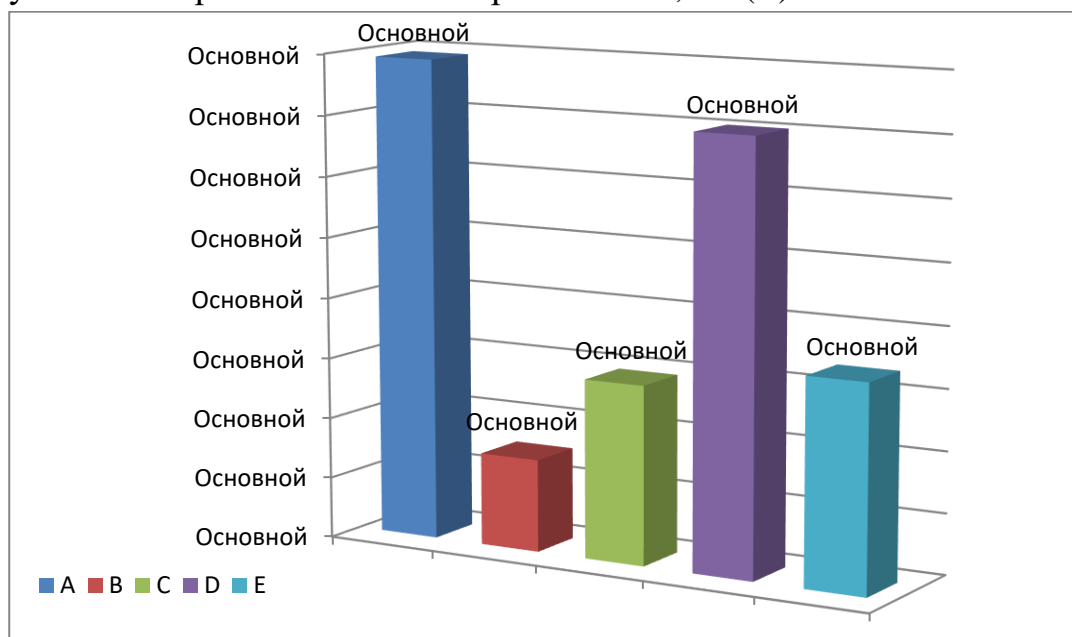


Рис. 4. Діаграма відповідей вчителів на запитання «Яким чином Ви впроваджуєте інтегративний підхід у своїй роботі? (можна вибрати декілька варіантів відповіді)»

Таким чином, можна стверджувати, що впроваджуючи інтегрований підхід в освітній процес вчителі історії орієнтуються переважно на вимоги навчальної програми та інтегровані завдання, що розміщені в підручнику. В той же час лише 17,5% педагогів зазначили, що учні охоче виконують завдання, для виконання яких необхідно застосовувати знання з інших предметів, 77,3% респондентів зазначили, що учні ставляться до таких завдань по-різному (залежно від рівня підготовки та вподобань), а 5,2% – вказали, що учні виконують такі завдання неохоче. Також, результати опитування засвідчили, що вчителі історії недостатньо уваги приділяють інтегрованим навчальним проектам, проведенню інтегрованих уроків, впровадженню інтегрованих курсів та факультативів.

Більшість респондентів на запитання відкритого типу «Чим, на Вашу думку, інтегроване навчання відрізняється від використання міжпредметних зв'язків в освітньому процесі?» зазначали, що насамперед системністю, технологічністю, цілісністю методики, єдністю цілей, змісту, засобів, форм і методів навчання. Наприклад:

- «інтегроване навчання має єдність цілей, змісту, засобів, форм і методів навчання, а використання міжпредметних зв'язків є епізодичним залежно від цілей уроку;
- інтегроване навчання це цілісна технологія, а використання міжпредметних зв'язків є епізодичним;
- інтегроване навчання формує цілісну картину, натомість міжпредметні – мозаїку;
- інтегроване передбачає єдиний освітній курс, тому дає можливість показати історичний процес цілісно. Використання міжпредметних зв'язків відбувається фрагментарно і зосереджено на взаємозв'язку між предметами».

Лише незначна частина респондентів зазначила, що інтегроване навчання і міжпредметні зв'язки – це синоніми і нічим не відрізняються, пояснюючи це відсутністю успішних прикладів або невдалого досвіду інтегрованого навчання історії. В одному із коментарів вчитель зазначив: «В нашій країні це означає: збити в одну купу декілька предметів, навчальні програми залишити старими, кількість годин залишити мінімальною»

Наступне питання онлайн анкети мало на меті з'ясувати, ставлення вчителів до можливості запровадження галузевого інтегрованого курсу «Історія України. Всесвітня історія. 6–9 класи». 54% респондентів підтримують таку ідею, 35,9% – не підтримують, 10,1% – не визначились. На запитання «Зазначте, які навчальні предмети було б цікавіше вивчати в тісному

взаємозв'язку з історією (можна вибрати декілька варіантів відповіді)» відповіді вчителів розподілися наступним чином: українська література – 81,4%, географія – 74,3%; зарубіжна література – 63,4%; образотворче мистецтво – 55,6%; етика – 20,9%; інформатика – 19,9%; іноземна мова – 14,7%; природознавство – 12%; українська мова – 9%, математика – 9%, біологія – 4,4%.

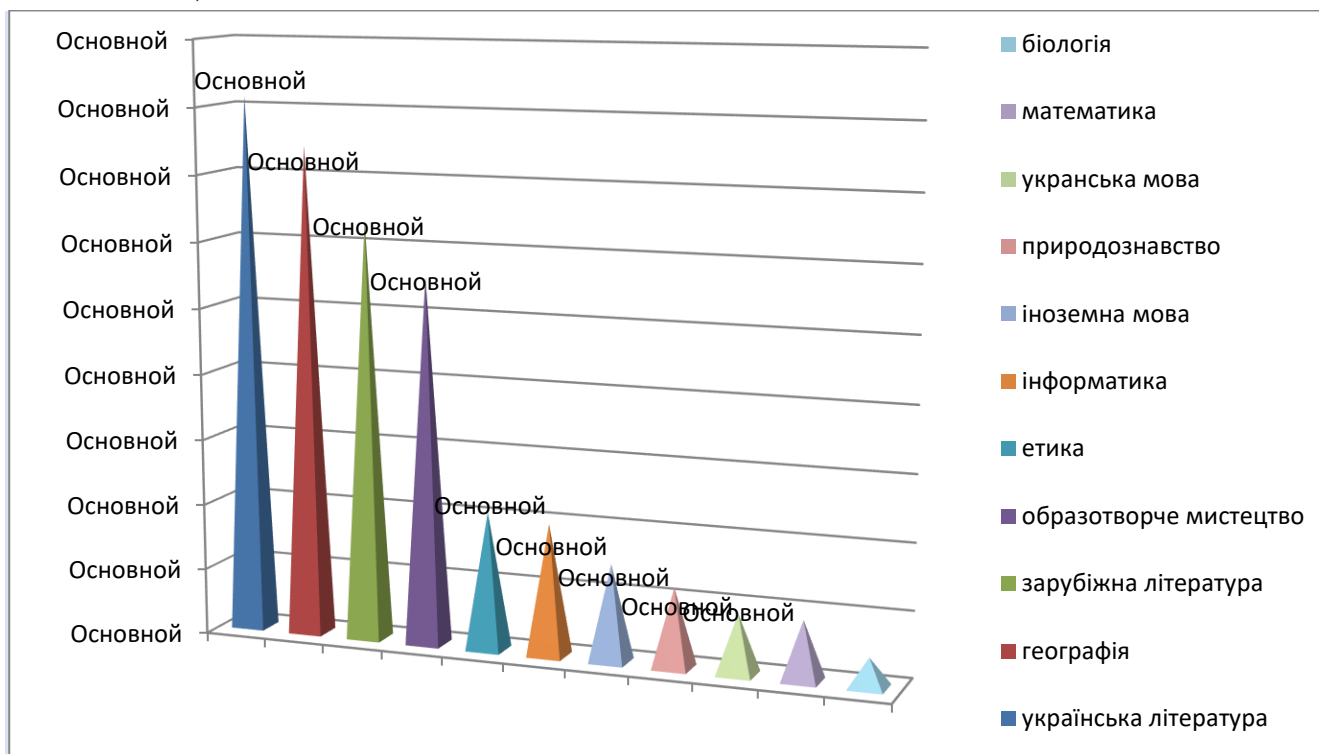


Рис. 5. Діаграма відповідей вчителів на завдання «Зазначте, які навчальні предмети було б цікавіше вивчати в тісному взаємозв'язку з історією (можна вибрати декілька варіантів відповіді)»

#### 2.4. Які проблеми виникають під час реалізації інтегрованого навчання історії

Дані анкетування дозволили виявити проблеми виникають під час реалізації інтегрованого навчання історії, зокрема, вчителі наголошували переважно на таких моментах як пасивність учасників освітнього процесу, брак як навчального часу так і часу для підготовки вчителя; відсутність методики інтегрованого навчання, перевантаженість навчальної програми та підручників історії, невідповідність вивчення споріднених тем різними предметами по класах. Для прикладу наведемо такі аргументи вчителів:

- «головна проблема – це перевантаженість учнів. Яка об'ємна програма з історії?! Друга причина – синхронність у вивченні історії,

української літератури та й зарубіжної відсутня. Шевченка ми вчимо в 9 класі на початку року, а по літературі – в кінці, і так всі твори і події...;

- брак методичної літератури з цієї проблематики, брак навчального часу, перевантаженість програми та підручників;
- не співпадіння за програмою тем, які вивчаються (події української революції вивчаються на уроках історії 10 класу, а літературні твори про ці події вивчають учні вже 11 класу і т.д.);
- відсутність методики інтегрованого навчання та якісних підручників, програма інтегрованого курсу «Історія: Україна та світ» 10-11 класів та відповідно й підручники поєднують зміст курсів історія України та Всесвітньої історії механічно, тобто в них відсутня спільна ідея та методика;
- слабкі знання учнів, не готовність використовувати раніше набуті зв'язки;
- невідповідність вивчення по класах («Руїна» вивчається на уроках історії України у 8 класі, «Чорна рада» П. Куліша на уроках української літератури в 9 класі);
- не завжди теми в програмах різних предметів, які ми хочемо об'єднати сформульовані однаково, часто уроки, які можна інтегрувати, за програмами проходять з розривом у часі, багато часу витрачається на підготовку такого уроку;
- обмеження в часі для підготування інтегрованих уроків; необхідність опрацювання великої кількості інформації з різних джерел;
- не завжди можливо знайти достатньо матеріалів для підготовки до таких уроків, часто теми з різних предметів дублюються, але вивчаються в різний період навчального року, що ускладнює інтеграцію предметів».

Також учасники опитування зазначили можливі виклики й ризики реалізації інтегрованого навчання історії в закладі загальної середньої освіти, серед яких такі, як: 1) формальний підхід до інтеграції і як наслідок перевантаженість змістом навчальної програми та підручників, що може зашкодити отриманню якісних знань учнями; 2) втрата цілісного курсу «Історія України», що недопустимо в умовах війни; 3) вчителі більшу увагу приділятимуть своєму «фаховому» предмету в складі інтегрованого курсу і як наслідок учні отримають поверхневі, а не ґрунтовні знання з історії; 4) інерція вчителів та їх неготовність до змін, відсутність зацікавленості системи ІІІО у відповідній перепідготовці; 5) бюрократія та побоювання адміністрації закладів

освіти для введення нового; б) незацікавленість учнів, оскільки вони здають ЗНО не з інтегрованого курсу, а з курсу Історія України.

Наведено найбільш типові відповіді респондентів на завдання «Зазначте можливі виклики й ризики реалізації інтегрованого навчання історії в закладі загальної середньої освіти»:

- ❖ інерція вчителів та їх неготовність до змін, відсутність зацікавленості системи ППО у відповідній перепідготовці;

- ❖ на мою думку, ризиком є те, що вчитель при викладанні буде надавати перевагу своєму предмету;

- ❖ формальний підхід до інтеграції змісту, і як наслідок перевантаженість змістом навчальної програми та відсутність якісних підручників;

- ❖ бюрократія та учитель з його небажанням змінитися;

- ❖ 1. Недостатня методична підготовка вчителів, відсутність курсів по такій підготовці. 2. Побоювання адміністрації закладів для введення нового;

- ❖ відсутність фахового викладацького складу, відсутність теоретичного обґрунтування власне інтегрованого навчання та його відповідної апробації;

- ❖ неготовність вчителів до реалізації ідей інтегрованого навчання;

- ❖ буде чергова імітація, яку назвуть інтегрованим навчанням історії.

Буде ж просто механічне поєднання суспільствознавства з історією, історії України з всесвітньою (а не нормальний інтегрований курс), метод клею і ножиць + риторика і перенасиченість словами, які дитина відповідного віку просто не розуміє, і їх стільки, що у вчителя просто часу не вистачає усі пояснювати;

- ❖ знівелює конкретику знань, цілісність предмету. Я проти;

- ❖ можлива втрата самотності, ідентичності історії як незалежного предмета;

- ❖ зникнення окремого курсу «Історія України», що недопустимо в сучасних умовах, коли йде війна, окрім того учні здають ЗНО не з інтегрованого курсу, а з курсу Історія України;

- ❖ небажання вчителів та відсутність методики інтегрованого навчання; орієнтованість дітей на здачу ЗНО з історії України; недостатня кількість годин відведених на вивчення історії в 5-9 класах;

- ❖ неузгодженість змісту програм різних навчальних предметів, неготовність вчителів до реалізації ідей інтегрованого навчання, відсутність методичних праць з методики інтегрованого навчання історії



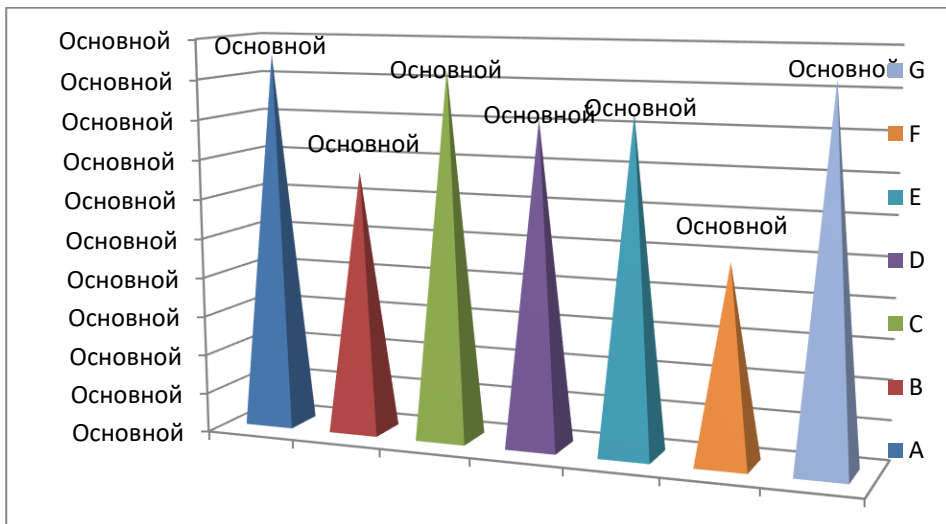
- ❖ інтегрований курс може стати свого роду історичною філософією, тобто перетворитися в теоретичний курс, натомість дітям цікаво вивчати саме конкретний матеріал про діяльність історичних осіб, про конкретні події тощо;
- ❖ формальний підхід до розробки інтегрованих курсів типу сучасного в 10-11 класах «Історія: Україна і світ», бо він не цікавий учням;
- ❖ учні погано будуть вивчати історію, адже буде заплутаний навчальний матеріал;
- ❖ хотілося б більше часу на вивчення історії, особливо історії України. Цього не передбачено, а нам дуже потрібно. Ми втрачаємо державу, а хочемо осягнути цілий світ. Без знання своєї історії у нас просто немає майбутнього. Хто і коли з чиновників які складають програми візьме це до уваги?;
- ❖ боюся, що діти не будуть знати власної історії України, якщо її розглядати через призму історії країн світу. З практики, учням завжди була цікавіша Всесвітня історія».

На нашу думку, наведені вище відповіді вчителів є цінним застереженням для потенційних авторів модельних/навчальних програм та авторів підручників з інтегрованих курсів від формальної (механічної інтеграції). Як зазначає Т. Засекіна, «небезпекою є так звана псевдоінтеграція, тобто підміна інтегративних процесів формальними процедурами об'єднання усього з усім. У деяких випадках така псевдоінтеграція може завдати серйозної шкоди, бо порушує усталену систему навчання, а не пропонує кращого варіанта»<sup>26</sup>. Наслідком такої псевдоінтеграції, на нашу думку, може бути перевантаженість та надмірна затеоризованість програм та підручників, неструктурованість змісту, втрата цілісності і самобутності курсу історії України і, як наслідок, зниження інтересу учнів до навчання історії та рівня їх знань.

На запитання «На Вашу думку, які питання впровадження методики та технологій інтегрованого навчання історії в освітньому закладі потребують висвітлення в методичній літературі?» відповіді вчителів розподілилися наступним чином: 1) підготовка та проведення інтегрованих уроків – 47,8% (А); 2) особливості підготовки та реалізації інтегрованих проєктів – 33,3% (В); 3) методика розробки та впровадження інтегрованих курсів – 46,4% (С); 4) методика реалізації інтегрованих та міжпредметних змістових ліній – 40,7% (D); 5) визначення форм і методів інтегрованого навчання для формування компетентностей та наскрізних умінь учнів засобами різних предметів –

<sup>26</sup> Засекіна Т. М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2020. С. 74.

41,8% (E); 6) обґрунтування критеріїв, шляхів та інструментарію інтегрування змісту й організації навчання – 24,6% (F); 7) створення підручників історії на інтегративній основі – 46,4% (G).



*Рис. 6. Діаграма відповідей вчителів на завдання: На Вашу думку, які питання впровадження методики та технологій інтегрованого навчання історії в освітньому закладі потребують висвітлення в методичній літературі? (можна вибрати декілька варіантів відповіді)*

Аналіз відповідей вчителів дає підстави стверджувати, що переважна більшість респондентів позитивно сприймають інтегративний підхід в навчанні історії та вбачають його потенціал у формуванні ключових та предметних компетентностей учнів; подоланню фрагментарності та мозаїчності їх знань, формуванню інтегративного (системного) типу мислення в учнів, поглибленню взаємозв'язку навчання з повсякденною діяльністю людини.

Результати опитування засвідчили, що при реалізації інтегрованого підходу в освітній процес вчителі історії орієнтуються переважно на вимоги навчальної програми та інтегровані завдання, що розміщені в підручнику, в той же час недостатньо уваги приділяють інтегрованим навчальним проектам, проведенню інтегрованих уроків, впровадженню інтегрованих курсів та факультативів.

Учасники опитування зазначили можливі виклики й ризики реалізації інтегрованого навчання історії в закладі загальної середньої освіти, які, на нашу думку мають врахувати потенційні автори модельних/навчальних програм та підручників з інтегрованих курсів. Дані анкетування також дали змогу виокремити основні проблеми, які виникають під час реалізації інтегрованого підходу в навчанні історії в закладах загальної середньої освіти, зокрема такі як



пасивність учасників освітнього процесу, брак як навчального часу так і часу для підготовки вчителя; відсутність методики інтегрованого навчання, перевантаженість навчальної програми та підручників історії, невідповідність вивчення споріднених тем різними предметами по класах. На нашу думку, для вирішення виявлених проблем та уникнення потенційних ризиків необхідне розроблення та впровадження в освітній процес спеціальної методики інтегрованого навчання історії. Зокрема, подальшого вивчення потребують такі напрями як: 1) методологія інтегрування навчального історичного змісту: критерії відбору, принципи побудови, шляхи реалізації; 2) особливості підготовки та реалізації інтегрованих уроків та проєктів; 3) методика розробки та впровадження програм інтегрованих курсів; 4) визначення форм і методів інтегрованого навчання для формування компетентностей та наскрізних умінь учнів засобами різних предметів; 5) засади розробки підручника з інтегрованого навчання історії та принципи його конструювання.

## Розділ 3

# ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ ІСТОРІЇ ТА МЕТОД ПРОЄКТІВ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

### 3.1. Що таке інтегрований урок історії

Інтегрований урок має свої характеристики, які відрізняють його від звичайного уроку. Під інтегрованим уроком розуміють урок, метою якого є розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, що відображені у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. Їх метою є об'єднати споріднені блоки знань із різних навчальних предметів навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприйняття, мислення, почуттів учнів<sup>27</sup>.

Чим відрізняються інтегровані уроки від уроків із використанням міжпредметних зв'язків? На думку методистів та науковців, уроки з міжпредметним зв'язками та інтегровані уроки є різними дидактичними поняттями. Як зазначає О. Савченко, уроки з міжпредметними зв'язками – це «окремі короточасні моменти уроків, які сприяють глибшому сприйманню та осмисленню якогось конкретного поняття. Тобто міжпредметні зв'язки передбачають використання знань і завдань із матеріалу інших предметів, що мають допоміжне значення для вивчення теми. Натомість під час інтегрованого уроку учні ознайомлюються зі змістом різних предметів, включаються у несхожі між собою види діяльності, що підпорядковані одній темі»<sup>28</sup>. Отже, інтеграція – це утворення нової цілісної дидактичної одиниці, з новими якостями. А міжпредметні зв'язки – це явище фрагментарне, яке не утворює нові дидактичні одиниці.

Для інтегрованих уроків та уроків з міжпредметними зв'язками, за М. Фіцулою, характерним є таке структурування змісту й форми його подання, яке викликає передусім інтерес в учнів і сприяє їх оптимальному розвитку й вихованню. Вказуючи на особливості уроків таких типів, дослідник зазначає, що «міжпредметні уроки ставлять за мету «спресувати» матеріал кількох предметів, при інтегрованих уроках матеріал кількох тем подається блоками»<sup>29</sup>.

Інтегроване навчання та навчання з міжпредметними зв'язками мають різний принцип об'єднання/поєднання навчального матеріалу на уроці. Для

<sup>27</sup> Липова Л., Ренський С. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчальної діяльності. Рідна школа. 2002. №1. С.8-10.

<sup>28</sup> Савченко О. Я. Система міжпредметних завдань на уроках з літературного читання : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.

<sup>29</sup> Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.

інтегрованого навчання характерним є глобальний принцип – об'єднання в єдине ціле знань з різних галузей, формування таким чином, цілісної/комплексної картини про поняття, події, явища, процеси. В той час як для міжпредметних уроків характерний локальний принцип об'єднання знань, тобто один предмет є основним, а знання з інших предметів/галузей «вкрапляються» в загальну логіку уроку, основного предмету.

Особливістю інтегрованого уроку, як зазначають М. Кірик та Л. Данилова, є те, що педагог організовує пізнавальну діяльність учнів, концентруючи їхню увагу на провідних ідеях, активізує творчий пошук і пізнавальну діяльність здобувачів з урахуванням їх вікових особливостей, специфіки навчальних предметів/курсів, зміст яких інтегрується, дидактичних цілей вивчення навчального матеріалу кожного з них<sup>30</sup>.

На думку дослідників, інтегровані уроки дають змогу урізноманітнити форми й методи роботи, позбавлені шаблонів, створити умови для виховання творчих здібностей школяра, розширити функції вчителя, врахувати специфіку певного матеріалу та індивідуальні особливості кожної дитини<sup>31</sup>. Зокрема, інтегрований урок історії може вирішувати такі завдання:

- Формування в учнів цілісного уявлення про історичний розвиток людства та розуміння зв'язку минулого з сучасністю.
- Активація пізнавальної діяльності учнів та розвиток їх пізнавальних здібностей, таких як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, висновок, аргументація тощо.
- Розвиток критичного мислення, творчих та комунікативних здібностей учнів.
- Формування навичок самостійної роботи учнів з різними видами джерел інформації.
- Розвиток громадянських компетентностей учнів, що формує їх громадянську свідомість, повагу до історичної спадщини, соціальну відповідальність та патріотизм.

Реалізація в освітньому процесі прийомів, форм і методів навчання інтегрованого навчання сприяє створенню атмосфери співпраці, активної взаємодії учнів, за якої учень активно долучається до колективного процесу пізнання, включаються співнавчання, взаємонавчання.

---

<sup>30</sup> Кірик М. Ю., Данилова Л. І. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти К. 2019. URL : <https://nuschool.com.ua/lessons/elementary/organization/6.html>

<sup>31</sup> Копильчук В., Семаньків М. Інтегровані уроки як засіб підвищення якості знань учнів. Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання : матеріали Міжнародна науково-практична конференція м. Івано-Франківськ, 14-19 травня 2018 р. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2018. С.105-108. URL : <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/kopylchuk.pdf>

На інтегрованих уроках пізнавальна діяльність досить часто має колективний характер (працюють у парах/групах/колективні обговорення), що сприяє створенню атмосфери співпраці, активної взаємодії учнів, за якої вони активно долучаються до колективного процесу пізнання, включаються в співнавчання, взаємонавчання. Основою ефективності таких уроків є чітке визначення мети і відповідне їх планування. Інтегровані уроки вимагають чіткої організації пізнавальної діяльності учнів. Тому вони мають бути гранично чіткими, компактними, продуманими на всіх етапах.

### ПЕРЕВАГИ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ

Для учнів	Для вчителів
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Підвищення мотивації та пізнавального інтересу учнів до вивчення історії, оскільки вони бачать зв'язок історичних фактів з реальним життям та іншими предметами.</li> <li>• Формування цілісного уявлення про історичний розвиток людства та розуміння зв'язку минулого з сучасністю.</li> <li>• Розвиток системного мислення, критичного й творчого мислення, аналітичних і дослідницьких навичок учнів, оскільки вони досліджують історичні явища з різних точок зору та використовують різні джерела інформації.</li> <li>• Формування навичок самостійної роботи з різними видами джерел інформації.</li> <li>• Розвиток громадянських компетентностей учнів, що формує їхню громадянську свідомість, повагу до історичної спадщини, соціальну відповідальність та патріотизм.</li> <li>• Розвиток системного мислення,</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Більш ефективне використання навчального часу</li> <li>• Активація пізнавальної діяльності учнів та розвиток їх пізнавальних здібностей.</li> <li>• Збільшення часу на опрацювання дослідницьких і творчих вмінь та навичок учнів;</li> <li>• Можливість застосування різноманітних форм навчання.</li> <li>• Підвищення професійної компетентності, через використання нових методик, педагогічних технологій та засобів ІКТ для реалізації інтегрованого підходу.</li> <li>• Розвиток творчого потенціалу та інноваційної діяльності вчителів, оскільки вони створюють власні інтегровані курси, проекти, завдання тощо на основі потреб учнів та сучасних освітніх стандартів.</li> <li>• Посилення співпраці та комунікації між вчителями різних предметів.</li> <li>• Збагачення особистого культурного досвіду та громадянської свідомості.</li> </ul>

критичного й творчого мислення, аналітичних і дослідницьких навичок учнів, оскільки вони досліджують історичні явища з різних точок зору та використовують різні джерела інформації.

### **3.2. Які фактори та принципи потрібно врахувати для планування ефективного й цікавого інтегрованого уроку історії**

Для планування ефективного й цікавого інтегрованого уроку історії необхідно враховувати такі ключові фактори:

1. **Мета й очікувані результати:** У плануванні інтегрованого уроку з історії важливо добре продумати мету та очікувані результати уроку. Вони повинні враховувати **державний стандарт базової середньої освіти** та **навчальні модельні програми** з історії та інших предметів, які інтегруються. Мета повинна визначати основну ідею або проблему, яку потрібно дослідити/вивчити. Очікувані результати повинні відображати те, що необхідно учням знати, вміти та відчувати після уроку.

2. **Тема та тип уроку:** Оберіть тему уроку, яка має **потенціал** для інтеграції з іншими предметами. Тема має бути **цікавою** для учнів та **актуальною** для їхнього рівня розвитку. За дидактичною метою інтегровані уроки можуть бути таких типів: уроки засвоєння нових знань, уроки формування навичок і вмінь, уроки узагальнення і систематизації знань, уроки контролю і корекції знань, навичок і вмінь.

3. **Визначення змісту для інтеграції:** Визначте, матеріал яких навчальних предметів буде інтегрований в урок та як це допоможе **поглибити** та **збагатити** вивчення історії.

4. **Форма та структура уроку:** Форма уроку має відповідати меті, змісту й очікуваним результатам, стимулювати активну та творчу участь учнів.

5. **Структура уроку:** Структура уроку повинна бути логічною і послідовною, щоб не створювати плутанини та хаосу в усвідомленні учнів. Вона має відображати послідовність видів діяльності, завдань та ресурсів, які сприятимуть досягненню мети та очікуваних результатів уроку. Врахуйте, яким чином інтеграція історії з іншими предметами буде реалізовуватися на різних етапах уроку.

6. **Ресурси та матеріали:** Забезпечте необхідні ресурси та матеріали для проведення інтегрованого уроку, такі як підручники, історичні джерела, мультимедійні засоби, макети, картки тощо.

7. **Роль вчителя та учнів:** Розгляньте роль вчителя та учнів на уроці. Визначте засоби стимулювання учнів до активної участі на уроці.

8. **Диференціація:** Враховуйте потреби та рівні здібностей учнів. Зміст та технологія проведення уроку має бути враховувати вікові особливості, інтереси, потреби й можливості учнів.

9. **Збереження інтересу:** Створіть стимулювальне середовище для навчання, де учні можуть бути зацікавленими й залученими до процесу.

10. **Оцінка та рефлексія:** Визначте, як ви будете оцінювати навчальні досягнення учнів після уроку. Також заплануйте рефлексію, щоб визначити, що було успішним, а що може бути вдосконалено для майбутніх інтегрованих уроків.

Урахування цих факторів допоможе вам спланувати цікавий і ефективний інтегрований урок з історії, який сприятиме глибшому розумінню історії та її зв'язку з іншими аспектами навчання.

Інтеграція знань з різних предметів вимагає дотримання таких основних методичних принципів:

- **міжпредметна взаємодія:** інтеграція знань з різних предметів має бути заснована на взаємозв'язку та взаємозалежності цих предметів, а не на їх формальному об'єднанні;

- **взаємозв'язок знань з їх застосуванням:** знання не є самоціллю в системі інтегрованого навчання. Інтеграція знань з різних предметів має бути орієнтована на розв'язання проблем, які мають актуальне значення для учнів та суспільства;

- **активний характер навчання:** учні мають брати участь у різних видах діяльності, які допоможуть їм засвоїти нову тему й поєднати її з іншими предметами. Це передбачає залучення учнів до дослідницької роботи, проєктів і дискусій та раціональне поєднання різних видів діяльності учнів з різними формами навчальної взаємодії (колективна, парна, групова, індивідуальна);

- **органічне поєднання змісту:** інтеграція знань з різних предметів має бути спрямована на формування цілісної картини світу, системного мислення та ключових компетентностей учнів;

- **урізноманітнення засобів навчання:** ресурси та матеріали для проведення інтегрованого уроку не повинні обмежуватися лише підручниками.

Під час інтегрованих уроків доцільно використовувати різні типи історичних джерел, мультимедійні засоби, макети, картки тощо

- *гнучкість та диференційованість*: інтеграція знань з різних предметів має бути гнучкою та диференційованою, щоб враховувати індивідуальні особливості та потреби учнів.

### **Структура інтегрованого уроку**

Структура інтегрованого уроку історії може бути різною в залежності від мети, змісту, форми та типу уроку. Водночас, ефективність інтегрованого уроку забезпечує його алгоритмізована структура. Оптимальна структура інтегрованого уроку історії має такий перебіг:

#### ***Вступна частина (організаційний момент) (5-10 хвилин)***

- актуалізація опорних, пов'язаних з новою темою знань та життєвих уявлень;
- мотивація навчальної діяльності учнів;
- оголошення нової теми, цілей та очікуваних результатів уроку;
- ознайомлення з правилами роботи (за потреби)

#### ***Основна частина (25-35 хвилин)***

- презентація нового матеріалу;
- організація дослідницької роботи учнів над розв'язанням проблем (завдань), проектами, використовуючи різні форми роботи, такі як індивідуальна, парна, групова тощо;
- контроль та коригування роботи учнів, стимулювання їх до самостійного пошуку та аналізу інформації;
- формування власного ставлення до теми уроку

#### ***Заключна (підсумкова) частина (до 10 хвилин)***

- узагальнення й систематизація учнями нової інформації;
- оцінювання/самооцінювання навчальних досягнень учнів;
- рефлексія

Вибір методів та форм навчання залежить від завдань тої чи тої частини уроку, особливостей організації освітнього простору, наявності джерел інформації та обраного типу уроку.



Існують різні типи і класифікації інтегрованих уроків історії за різними критеріями. Розглянемо класифікацію інтегрованих уроків за формою організації навчального процесу.

За формою організації навчання інтегровані уроки можуть бути: 1) уроками засвоєння нових знань, 2) уроками узагальнення і систематизації знань; 3) уроками практичного застосування знань, навичок і вмінь; 4) уроками контролю і корекції знань, навичок і вмінь.

**Урок засвоєння нових знань.** На таких уроках викладається новий матеріал з двох або більше предметів, який пов'язаний між собою за змістом, часом, простором тощо. ***Форми організації навчання:*** бесіди, комбіновані уроки, практичні заняття. На таких уроках раціонально використовувати самостійну роботу дітей з історичними джерелами різного типу, історичними реконструкціями, іншими джерелами інформації.

**Уроки практичного застосування знань, навичок і вмінь.** Це уроки, на яких учні застосовують свої знання, навички і вміння з двох або більше предметів для розв'язання практичних/дослідницьких завдань. Основні форми уроків даного типу дидактичні ігри, практичні/дослідницькі роботи/заняття; уроки презентацій/захисту проєктів; уявні історичні подорожі/екскурсії, творчі роботи тощо.

**Уроки узагальнення і систематизації знань.** На уроках узагальнення і систематизації знань учні повторюють і систематизують вивчений матеріал з двох або більше предметів, виявляють зв'язки і взаємозв'язки між ними. Такий урок сприяє найбільшій інтеграції та реалізації міжпредметних зв'язків. Форми даного типу уроку: урок узагальнення; диспут; дидактична гра, конкурс, вікторина, театралізований урок, презентація проєктів тощо.

**Уроки контролю і корекції знань, навичок і вмінь.** На таких уроках перевіряється рівень засвоєння матеріалу з двох або більше предметів за допомогою тестових завдань, опитувань, диктантів тощо. Форми уроку: урок-залік; вікторина; конкурси; захист творчих/дослідницьких робіт, проєктів тощо.

Приклади інтегрованих уроків кожного типу наведені в додатках.

### ***3.3. Яку роль відіграють навчальні проєкти в умовах інтегрованого навчання***

Упровадження ідей Нової української школи потребує залучення освітніх технологій, які передбачають співпрацю учнів задля досягнення спільної мети. Одним із основних форм організації спільної роботи учнів є проєктна діяльність. Проєктна діяльність дає змогу ефективно поєднати теоретичні та

практичні складові освітньої діяльності учнів, розкрити, розвинути й реалізувати свій творчий потенціал. Робота над навчальним проектом завжди передбачає вирішення певної навчальної проблеми з використанням різноманітних методів та обов'язкового інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, навчальних предметів/курсів.

Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують протягом певного часового відтинку. Результати виконаних проектів повинні бути наочними, тобто «відчутними». Для теоретичної проблеми має бути знайдено конкретне рішення, а для практичної - конкретний результат, готовий до впровадження<sup>32</sup>.

### *Мета проектної технології*



На думку дослідників<sup>33</sup>, перевагою використання проектної технології в освітній діяльності є вміння, які набувають учні, а саме: планувати свою роботу, попередньо прораховуючи можливі результати; використовувати багато джерел інформації; самостійно збирати і накопичувати матеріал; аналізувати, співставляти факти, аргументувати свою думку; приймати рішення; установлювати соціальні контакти (розподіляти обов'язки, взаємодіяти один з одним); створювати «кінцевий продукт» - матеріальний носій проектної діяльності; представляти створене перед аудиторією; оцінювати себе та інших. Таким чином, навчання, яке раніше ґрунтувалося на

<sup>32</sup> Гільберт Т., Тарнавська С., Павич Н., Гільберт Т. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Київ Генеза, 2019. 256 с. URL : <https://nuschool.com.ua/lessons/world/1-2klas/index.html>

<sup>33</sup> Освітні технології : навч.-метод, посіб. [за ред. О. Пехоти, А. Кіктенко, О. Любарської. Київ: Видавництво А.С.К., 2002. 255 с.

запам'ятовуванні інформації та її повторенні, переходить до інтеграції, відкриття й презентації здобутих знань.

До проєктної діяльності висувають такі основні вимоги:

1. Наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми (завдання), що передбачає застосування інтегрованого знання, здійснення дослідницького пошуку для її вирішення.

2. Практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів.

3. Обов'язковість самостійної (індивідуальної, у парах, групової) діяльності учнів на заняттях або в позаурочний час.

4. Визначення кінцевих цілей спільних чи індивідуальних проєктів.

5. Визначення базових знань із різних галузей, необхідних для роботи над проєктом.

6. Структурування змістовної частини проєкту із зазначенням поетапних результатів.

7. Використання дослідницьких методів.

8. Обов'язковим є публічний захист проєкту (презентація).

9. За підсумками роботи здійснюється ґрунтовний аналіз проєктних дій та створеного продукту. Якщо потрібно, пропонуються корективи, дається оцінка, формуються пропозиції та рекомендації щодо можливого використання проєктного продукту<sup>3435</sup>.

У модельній навчальній програмі інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство, 5-6 класи» (далі – ІК ДІС) запропоновано виконання учнями навчальних проєктів (індивідуально/в групах). Цей вид діяльності важливий як з огляду на дослідницький характер означеного курсу, так із позиції реалізації в навчанні діяльнісного й компетентнісного підходів<sup>36</sup>.

Під навчальним проєктом розуміють діяльність учнів із розв'язання конкретної проблеми, спрямованої на досягнення заздалегідь запланованого результату. Проєктна діяльність учнів передбачає перенесення знань у нові

---

<sup>34</sup> Мірошник С. І. Теоретичні основи навчальної проєктної діяльності учнів. Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. Випуск №2(23), 2014. URL : [https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page\\_id=2383](https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2383)

<sup>35</sup> Взаємодія учня і вчителя у площині проєктної діяльності : матеріали роботи творчої групи педагогів Волинської області. Проєктна діяльність у школі [упорядн. М. Голубенко]. Київ : Шкільний світ. С. 38-51.

<sup>36</sup> Ремех Т. О. Проєктна діяльність учнів на уроках інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство». *Сьомі Геретівські читання: наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2023 року) . м. Тернопіль, Україна: ТОКІППО. С. 269-275. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/737092/>

умови для розв'язання значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілевизначення, планування й здійснення проєкту<sup>37</sup>.

Методом проєктів доцільно скористатися у тому випадку, коли в освітньому процесі потрібно розв'язати дослідницьке або творче завдання, яке передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів та засобів навчання, а з іншого – інтегрування й застосування знань і вмінь з різних галузей науки/навчальних предметів. Цей метод передбачає такі етапи: 1) виявлення проблеми та її обговорення, 2) формулювання гіпотези, 3) визначення плану роботи та обрання методів дослідження, 4) самостійна робота груп по виконанню завдань проєкту, 5) аналіз отриманих результатів, б) презентація та захист проєкту.

У проєктній діяльності виокремлюють діяльність учнів та вчителів. На думку Н. Гупана<sup>38</sup> добре продумана організація проєкту вчителем буде ключем до успіху. Дослідник виокремлює такі важливі моменти, на яких доцільно зосередитися вчителю а реалізації проєктної технології: 1) вибір теми, яку слід

Таблиця планування проєкту



<https://bit.ly/3QVhv5i>

формулювати як проблему, що відкриває учням поле для дослідження; 2) розроблення комплексу індивідуальних і групових завдань, що всебічно висвітлюють обрану тему й уможливають залучення всіх учнів класу (з урахуванням пізнавальних можливостей кожного з них); 3) надання учням рекомендацій з пошуку, аналізу та застосування інформації, де передбачено опрацювання ними щонайменше 4–5 різних додаткових джерел відповідного змісту; 4) розроблення й надання учням віковідповідних інструкцій з поетапного виконання проєкту; 5) визначення й обговорення з учнями форми представлення результатів проєктної діяльності.

Для зручності можна скористатися таблицею планування проєкту, розробленою Інною Дьоміною<sup>39</sup>, яку можна переглянути й завантажити скориставшись покликанням чи QR-кодом.

<sup>37</sup> Організація проєктної діяльності учнів: навчально-методичний посібник для студентів освітнього ступеня «магістр» денної та заочної форми навчання [уклад. З. О. Возна]. Умань : «ВПЦ» Візаві, 2019. 263 с.

<sup>38</sup> Гупан Н. М. Проектна діяльність учнів з історії у контексті Нової української школи. *Актуальні проблеми сучасної освіти: реалії та перспективи* : матеріали V (IV) Всеукраїнської конференції студентів та викладачів закладів освіти. Тези доповідей учасників конференції. Том 1. Дніпро : ВСП «Маріупольський фаховий коледж ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2023. С. 31–32. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735402/>

<sup>39</sup> Дьоміна І. Проектне навчання: коротко про головне. URL: <https://nus.org.ua/view/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/>

Тематику проєктів учитель може визначати разом з учнями, враховуючи інтереси учнів та їхніх батьків, регіональні особливості, матеріально-технічну базу закладу загальної середньої освіти, рівень підготовленості учнів тощо. З цією метою можна провести опитування або анкетування, запропонувавши учням підкреслити декілька проблем, які їм найбільш цікаві.

Щодо діяльності учнів методичній літературі поширеним є опис основних етапів виконання навчальних проєктів під назвою «П'ять П»: 1. Проблема, яку потрібно розв'язати впродовж виконання проєкту, висування припущень (гіпотез), які будуть перевірятися. 2. Планування - складання плану роботи, визначенням термінів, етапів роботи та виконавців. 3. Пошук інформації в різних джерелах, її аналіз, систематизація. 4. Продукт – підготовка запланованого результату проєкту: комп'ютерної (мультимедійної) презентації, пригодницької ситуації, лепбуку тощо. 5. Презентація – представлення та захист «кінцевого продукту» однокласникам і однокласницям.

### Проект – це 5 П



Існує кілька варіантів ступеня участі дітей у навчальному проєктуванні. Зокрема, можливі такі варіанти:

1. **Самостійне проєктування:** учні самостійно визначають ідею проєкту та алгоритм дій, а роль вчителя полягає в консультуванні з деяких питань.
2. **Проектування з допомогою вчителя:** ідея проєкту пропонується вчителем, алгоритм дій та самі дії виконуються учнями самостійно. Учитель консультує з розв'язання проблем, які виникають в учнів.

3. **Проектування з заданими ідеєю та алгоритмом дій:** вчитель/автор підручника визначає ідею та алгоритм, а учні виконують чітко визначені завдання.

До основних структурних елементів виконання проєктів відносять:

I. Визначення мети навчального проєкту й постановка проблеми.

II. Складання плану виконання завдань проєкту (терміни, коло учасників, форми презентації).

III. Хід реалізації проєкту:

- створення груп, розподіл завдань проєкту між групами та в самій групі між її учасниками;
- визначення джерел інформації, її збирання;
- аналіз і систематизація одержаної інформації, висування гіпотез;
- підбиття підсумків, оформлення результатів;
- проведення презентацій проєктів.

IV. Загальне обговорення (рефлексія) результатів дослідження.

### ***Види освітніх проєктів***

За метою і результатом діяльності виокремлюють такі види освітніх проєктів: дослідницький, творчий, ігровий, інформаційний, практико-орієнтований. Зрозуміло, у реальній практиці найчастіше доводиться мати справу зі змішаними проєктами, у яких є ознаки різних типів. Коротко характеризуємо їх.

**Дослідницький проєкт.** За структурою нагадує наукове дослідження. Використовується для вирішення дослідницьких завдань, що потребують інтегрованих знань з різних предметів/курсів/галузей наук. Він передбачає послідовність дій, таких як визначення проблеми, формулювання гіпотези, обговорення методів дослідження, пошук та опрацювання джерел інформації; аналіз отриманих даних, оформлення кінцевих результатів (презентація, захист, демонстрація тощо). Наприклад, дослідницький проєкт може передбачати пошук та опрацювання інформації, що має відношення до історії рідного краю, життя та діяльності видатних діячів тощо.

**Творчий проєкт.** Не має чіткої структури й реалізується відповідно до характеру кінцевого результату проєкту та інтересів учнів. Творчий проєкт передбачає максимально вільний і нетрадиційний підхід до оформлення та подачі результатів. Це може бути рубрика в газеті, сценарій фільму, історична реконструкція, репортаж, вистава, інсценівка, сторінка в соціальній мережі, плакат, рекламний буклет тощо.



**Пригодницький, ігровий проєкт.** Результати такого проєкту не завжди можливо передбачити на початку роботи, вони можуть визначитися лише в кінці проєкту. Пригодницькі, ігрові проєкти можуть зробити навчання історії більш захоплювальним та ефективним. Наприклад, учні можуть грати ролі історичних персонажів, імітувати соціальні або ділові відносини, реконструювати певні історичні події та явища, створювати власні історії, які відображають певний історичний період. Ступінь творчості в такому проєкті дуже високий, а домінуючим видом діяльності є рольова гра, пригодницька ситуація.

**Інформаційний проєкт.** Це тип проєкту, що має на меті збір інформації про певну історичну подію, явище, постать або культурну пам'ятку з метою її аналізу, узагальнення та подання для широкої аудиторії. Інформаційний проєкт може бути корисним для розвитку навичок пошуку, аналізу та оцінки інформації, а також для розвитку навичок презентації та комунікації. Учні можуть використовувати різні джерела інформації, такі як книги, журнали, Інтернет, інтерв'ю, архівні документи тощо. Використання інформаційного проєкту може також допомогти учням зрозуміти, як історія пов'язана з сучасністю та як вона впливає на наше життя сьогодні. Результатом інформаційного проєкту може бути плакат, буклет, лепбук, публікація у шкільній газеті або в Інтернеті.

**Практико-орієнтований проєкт.** Проєкти, орієнтовані на практику, є ефективним засобом навчання історії та громадянської освіти в школі. Вони дають змогу учням здобувати знання та навички, які можуть бути застосовані в реальному житті. Учні можуть брати участь у проєктах, які дають змогу їм досліджувати певні аспекти життя родини/громади/держави в минулому і тепер. Наприклад, це може дослідження екологічних/суспільних проблем громади в минулому і сьогодні та пошук їх вирішення в майбутньому. Учні можуть також брати участь у різних заходах, пов'язаних з проєктом, наприклад, екологічних заходах, виставках, конференціях та інших подіях.

За тривалістю розрізняють такі види освітніх проєктів:

міні-проєкти – відбуваються протягом одного уроку або навіть його частини;

короткотермінові – розраховані на період вивчення теми/розділу навчальної програми (4–6 уроків);

тижневі, які передбачають комбінація класних і позакласних форм роботи;



довготермінові (семестрові/річні) проекти (як індивідуальні, так і групові); виконуються, як правило, у позаурочний час.

Однак не слід переобтяжувати освітній процес великою кількістю проектів. По-перше, метод проектів вимагає від учителя додаткових витрат часу на індивідуальну роботу з кожним учнем, групою учнів. По-друге, додаткове навантаження на учня в зв'язку з виконанням великої кількості проектів може призвести до перевантаження освітнього процесу. Тому метод проектів доцільно включати до освітнього процесу як додатковий засіб, що підвищує якість освітнього процесу і сприяє розвитку особистісних якостей учнів. Також важливо враховувати індивідуальні особливості учнів та їх можливості. Не всі учні можуть бути готові до виконання проектів, тому важливо забезпечити різноманітність методів навчання та оцінювання.

У цілому, навчальні проекти є ефективним засобом навчання, але важливо правильно організувати їх виконання, щоб уникнути переобтяження та забезпечити максимальну користь для учнів.

### **Критерії самооцінювання/взаємоцінювання роботи в навчальному проекті**

Будь-який навчальний проект розрахований на активну діяльність учнів, а одним з компонентів цієї діяльності є самооцінювання/взаємоцінювання. Відповідно важливо розробити критерії, за допомогою яких учні зможуть оцінити результати своєї роботи в проекті.

У процесі аналізу власних успіхів учні мають змогу побачити особистий розвиток та успіх, усвідомити ефективність своєї діяльності тощо. Самооцінювання учнів дає змогу педагогу зібрати інформацію про здобутки та труднощі учня на різних етапах виконання проекту, яка дозволить здійснити змістовну корекцію освітнього процесу.

До основних критеріїв самооцінювання (взаємоцінювання) участі учнів в проекті відносять:

- ✚ самостійність роботи над проектом;
- ✚ глибина розуміння теми;
- ✚ оригінальність розв'язання завдань проекту;
- ✚ логічність і виразність представлення результатів;
- ✚ повнота і достатність розкриття змісту проекту на презентації;
- ✚ культура мовлення під час презентації;
- ✚ використання засобів наочності, технічних засобів.

Приклади інтегрованих проектів наведені в додатках.

### **3.4. Як змінюється роль учителя в умовах інтегрованого навчання**

Упровадження технології інтегрованого навчання в освітній процес ставить перед учительством нові виклики та створює нові можливості. Передусім педагоги мають володіти знаннями з різних предметів/курсів, щоб реалізувати комплексний підхід до навчання. Вони мають бути готові до співпраці з колегами з інших предметів, щоб створювати міжпредметну взаємодію.

Інноваційні стратегії розвитку шкільної історичної освіти передбачають використання інтегративного підходу до структуризації змісту, що дає змогу формувати у здобувачів цілісний системний світогляд. Це вимагає від учителів переорієнтації зі сталих на динамічні моделі навчання, розуміння відносності та багатоаспектності змісту шкільної історичної освіти.

В умовах інтегрованого навчання історії роль учителя зазнає змін і полягає насамперед в організації відповідного освітнього середовища, а не просто в передаванні готових знань учням. Для цього педагог має створити такі умови:

- доброзичливу атмосферу в класі, яка вітає та заохочує творчість у класі, сприяє толерантності до різних поглядів та думок учнів, повазі до співрозмовника;
- оптимальне поєднання індивідуальних та групових форм навчання;
- моделювання проблемних ситуацій, які вимагатимуть від учнів знаходження, комбінування та трансформування навчальної інформації;
- ознайомлення учнів з раціональними методами пізнавальної діяльності;
- формування внутрішніх стимулів до навчання та самоосвіти;
- врахування індивідуальних психологічних особливостей кожного учня для забезпечення ефективного навчання та розвитку;
- спрямування взаємодії на усунення психологічних бар'єрів між учасниками діяльності.

У контексті інтегрованого навчання учні – суб'єкти освітнього процесу – відіграють у ньому активну роль, а вчитель стає консультантом та помічником юного дослідника. Зокрема вчитель може надавати консультативну підтримку учням під час вивчення суперечливих історичних питань, відбору та аналізу першоджерел тощо. Інформація не має надходити до учнів у готовому вигляді для механічного запам'ятовування. Ефективне навчання передбачає залучення учнів до дослідницької діяльності.

Вчителеві слід заохочувати порівняльні дослідження та аналіз різних поглядів на історичні події, сприяючи розвитку критичного мислення учнів. Систематична робота вчителя у такому напрямку сприятиме формуванню в учнів вмінь інтерпретувати й зіставляти різноманітні історичні джерела, аналізувати історичні події, явища, процеси, розкривати їх значення та вплив на сьогодення у різноманітних контекстах.

Таким чином, навчання стає співпрацею – спільною роботою вчителя та учнів з оволодіння знаннями та вирішення навчальних проблем. Обидві сторони взаємодії є суб'єктами, тобто активними учасниками процесу навчання.

Інтегроване навчання може перетворити навчання на більш захоплюючий та ефективний процес, а також суттєво покращити якість освіти.

## РЕКОМЕНДОВАНА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Взаємодія учня і вчителя у площині проектної діяльності : матеріали роботи творчої групи педагогів Волинської області. Проектна діяльність у школі [упорядн. М. Голубенко]. Київ : Шкільний світ. С. 38–51.

Гільберт Т., Тарнавська С., Павич Н., Гільберт Т. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Київ Генеза, 2019. 256 с. URL : <https://nuschool.com.ua/lessons/world/1-2klas/index.html>

Гупан Н. М. Проектна діяльність учнів з історії у контексті Нової української школи. *Актуальні проблеми сучасної освіти: реалії та перспективи* : матеріали V (IV) Всеукраїнської конференції студентів та викладачів закладів освіти. Тези доповідей учасників конференції. Том 1. Дніпро : ВСП «Маріупольський фаховий коледж ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2023. С. 31–32. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735402/>

Дьоміна І. Проектне навчання: коротко про головне. URL : <https://nus.org.ua/view/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/>

Кірик М. Ю., Данилова Л. І. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти К. 2019. URL : <https://nuschool.com.ua/lessons/elementary/organization/6.html>

Копильчук В., Семаньків М. Інтегровані уроки як засіб підвищення якості знань учнів. *Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання*: матеріали Міжнародна науково-практична конференція м. Івано-Франківськ, 14–19 травня

2018 р. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2018. С. 105–108. URL : <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/kopylchyk.pdf>

Липова Л., Ренський С. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчальної діяльності. *Рідна школа*. 2002. №1. С.8–10.

Мірошник С. І. Теоретичні основи навчальної проектної діяльності учнів. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. Випуск №2(23), 2014. URL : [https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page\\_id=2383](https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2383)

Організація проектної діяльності учнів: навчально-методичний посібник для студентів освітнього ступеня «магістр» денної та заочної форми навчання [уклад. З. О. Возна]. Умань : «ВПЦ» Візаві, 2019. 263 с.

Освітні технології : навч.-метод. посіб. [Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : АСК, 2002. 255 с.

Ремех Т. О. Проектна діяльність учнів на уроках інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство». *Сьомі Геретівські читання: наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2023 року) . ТОКІППО, м. Тернопіль, Україна. С. 269–275. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/737092/>

Савченко О. Я. Система міжпредметних завдань на уроках з літературного читання : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.

Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.

## РОЗДІЛ 4

### ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО. 5-6 КЛАСИ»

#### *4.1. Чому інтегровані завдання – важливий інструмент на уроках історії та громадянської освіти*

Невід’ємним складником інтегрованого навчання є інтегровані завдання, оскільки вони є ключовим інструментом для досягнення освітніх результатів. Дослідження в галузі психології та педагогіки надають вагомі докази того, що якість завдань і навчальних ситуацій має прямий вплив на розвиток пізнавальних, емоційних та соціальних навичок учнів. Виконання цікавих і конкретних завдань ставить перед учнем чітку мету й мотивує до активної діяльності. Такі завдання спонукають до зосередженості, наполегливості й використання різних стратегій для досягнення освітнього результату. Відповідно впровадження інтегрованого навчання в освітній процес потребує спеціально розробленої системи інтегрованих завдань і ситуацій. На думку психологів, завдання є «пусковим механізмом» освітньої діяльності й розвитку учнів. Розв’язуючи їх, учні стають активними учасниками навчання, розширюють свої знання, вдосконалюють уміння й навички, набувають вмінь працювати в команді, аналізувати й розв’язувати складні завдання.

Втім, як засвідчує практика, організація освітнього процесу з розв’язання інтегрованих завдань найменше реалізована<sup>40</sup>. Це підтверджують й результати проведеного нами анкетування. Аналіз відповідей на питання анкети засвідчив, що у реалізації інтегрованого підходу в освітній процес 70,3% опитаних вчителів історії використовують на уроках інтегровані завдання. Водночас лише 17,5% педагогів зазначили, що учні охоче виконують завдання, для виконання яких необхідно застосовувати знання з інших предметів, 77,3% респондентів зазначили, що учні ставляться до таких завдань по-різному (залежно від рівня підготовки та вподобань), а 5,2% - вказали, що учні виконують такі завдання неохоче. Отже, проблема розроблення якісних і цікавих для учнів інтегрованих завдань з історії є досить актуальною<sup>41</sup>.

<sup>40</sup> Засекіна Т. М. Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання]. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. 548 с.

<sup>41</sup> Мороз П. В., Мороз І. В. Інтегроване навчання історії в 5-9 класах: стан практики та перспективи. Український педагогічний журнал. 2021. № 3. С. 66–77. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/226/179>

## 4.2. Що таке інтегровані завдання

Аналіз публікацій засвідчує, що в методиці відсутнє єдине тлумачення поняття «інтегроване завдання». Як зазначають М. Громяк та О. Федчишин, інтегроване завдання – це проблемна ситуація, яка охоплює різні сфери діяльності людини та потребує вміння використовувати набуті знання на практиці. На їхню думку, розв’язування такого типу завдань полягає у вирішенні реальної життєвої чи навчальної проблемної ситуації і передбачає практичне застосування набутих під час вивчення різних навчальних предметів знань, умінь та навичок. Дослідники звертають увагу, що інтегровані завдання мають враховувати вікові особливості учнів та бути особистісно ціннісними для них<sup>42</sup>.

Інший підхід до визначення поняття «інтегроване завдання» пропонує Т. Засекіна. Дослідниця під терміном «інтегроване завдання» розуміє завдання, що має ознаки контекстного, комплексного, ситуаційного, практикоорієнтованого, компетентнісного. На її думку, усі перераховані у визначенні типи завдань мають ознаки інтегрованих, оскільки розв’язування їх потребує інтегрованих умінь, спрямоване на формування такої інтегрованої якості особистості, як компетентність, розвиває гнучкі й жорсткі навички<sup>43</sup>.

Розв’язування інтегрованих завдань, як зазначає Т. Засекіна, забезпечує таку стійку залежність: широта пізнавальних інтересів – усвідомлене сприйняття проблеми як комплексної й особисто значущої – потреба у виявленні взаємозв’язків - творчий (креативний) підхід – уміння мислити системно (критично) – уміння застосовувати знання й уміння в комплексі – формування ключових компетентностей – науковий кругозір – інтелектуальний й емоційний розвиток особистості<sup>44</sup>.

Зазначимо, що обидва підходи розглядають інтегровані завдання як засіб розвитку комплексних навичок учнів. Однак є певні відмінності між цими підходами у визначенні поняття інтегрованого завдання. Перший підхід<sup>45</sup> акцентує на практичному застосуванні набутих під час вивчення

<sup>42</sup> Громяк М. І., Федчишин О. М. Інтегровані завдання як засіб формування ключових компетентностей учнів. Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії. Біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20-21 травня 2019 р., м. Тернопіль. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 167-170.

<sup>43</sup> Засекіна Т. М. Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання]. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. С. 304.

<sup>44</sup> Там само, с. 305.

<sup>45</sup> Громяк М. І., Федчишин О. М. Інтегровані завдання як засіб формування ключових компетентностей учнів. Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії. Біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20-21 травня 2019 р., м. Тернопіль. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 167.



різних навчальних предметів знань, умінь та навичок, у реальних життєвих або навчальних ситуаціях. Водночас, другий підхід, запропонований Т. Засекіною<sup>46</sup>, ставить у центр уваги розвиток компетентностей та набуття інтегрованих умінь через розв'язування контекстних, комплексних, ситуаційних, практико-орієнтованих завдань.

Особливості конструювання та використання інтегрованих завдань на уроках ІК ДІС мають важливе значення для досягнення обов'язкових результатів навчання учнів. Згідно з ДС інтеграція змістових блоків ґрунтується на вимогах до результатів навчання з історії та громадянської освіти, які пов'язані з ключовими компетентностями та наскрізними вміннями<sup>47</sup>. Система інтегрованих завдань з ІК ДІС є складним утворенням, що відповідає різноманітним завданням, а саме: 1) формує в учнів цілісні інтегровані різнобічні уявлення про досліджувані процеси і явища суспільного життя, як у минулому, так і сьогодні; 2) моделює поетапну пізнавальну діяльність учнів у відповідності до психологічних засад пізнання (актуалізація, сприйняття, осмислення/застосування, рефлексія); 3) активізує пізнавальну діяльність у різних формах: індивідуальній, груповій, фронтальній та залучає учнів до активностей різних видів: дискусій, обговорень, критичного читання, опрацювання джерел, розв'язання проблем, творчих завдань і проєктів, самооцінювання тощо; 4) дає змогу учням поступово поопераційно опанувати складні, зокрема наскрізні вміння: від засвоєння за зразком до вільного застосування у новій ситуації, наприклад життєвій<sup>48</sup>.

На основі узагальнення наукових розвідок ми дійшли до висновку, що під поняттям «інтегроване завдання» в контексті навчання ІК ДІС слід розуміти педагогічно сконструйовану навчальну проблемну ситуацію або завдання, що передбачає комплексне використання знань, умінь та навичок, здобутих під час вивчення різних предметів та особистісного досвіду з метою формування в учнів ключових компетентностей, системного типу мислення, цілісних та різнобічних уявлень про події, явища, процеси суспільного життя в різні історичні періоди.

---

<sup>46</sup> Засекіна Т. М. Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання]. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. С. 305.

<sup>47</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. Проблеми сучасного підручника. 2022. Вип. 28. С. 118–132. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>

<sup>48</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. Проблеми сучасного підручника. 2008. Вип. 28. С. 118–132. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>



На наш погляд, розв'язування інтегрованих завдань на уроках ІК ДІС має допомагати учням: 1) визначати, як події та явища, діяльність людини впливали/впливають на різні сфери суспільства (політику, економіку, культуру, соціальні відносини, освіту, науку, технології, повсякденність) в минулому і сьогодні; 2) робити аргументовані висновки про зв'язок минулого та сьогодення, визначати взаємовплив людини та довкілля в минулому і тепер; 3) розвивати комплексні навички, які включають у себе такі аспекти, як критичне та системне мислення, комунікаційні навички, соціальну компетентність, творчість, навички самоорганізації; 4) формувати в учнів навички самостійного пізнання та виявляти зв'язок між вивченим матеріалом і повсякденним життям.

#### 4.3. Які вимоги до конструювання інтегрованих завдань

Ми виокремлюємо такі структурні компоненти інтегрованого завдання (в контексті навчання ІК ДІС):

1) передбачуваний спосіб діяльності учня (*доведіть, визначте, аргументуйте, порівняйте, охарактеризуйте тощо*);

2) формулювання умови завдання. Вона може бути сформульована як у формі запитання/запитань, так і у формі навчальної/реальної проблеми, певної ситуації або сюжету, задля вирішення якої/якого необхідно застосувати інтегровані знання й уміння.

3) джерело/джерела інформації (текст підручника, уривок з писемного/усного джерела, візуальне джерело, статистичні дані, історичні реконструкції, історичні карти, Інтернет-ресурси, фонди музеїв, інколи це можуть бути власні знання учня).



Основними методичними вимогами до формулювання інтегрованих завдань з ІК ДІС є:

1) відповідність модельній навчальній програмі та меті уроку (завдання мають стосуватися найважливіших понять та фактів, що засвоюються під час опанування навчальних тем та охоплювати, за можливості, різні види джерел інформації);

2) конкретність, логічність та лаконічність;

3) досяжність у виконанні учнями самостійно чи за допомогою/під керівництвом вчителя;

4) умова не має містити явного підказування;

5) кількість інтегрованих завдань на уроці та в підручнику має бути оптимальною – відповідно до віку, можливостей учнів та відведеного часу;

6) система інтегрованих завдань має передбачати оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової та колективної.

Інтегровані завдання є важливою складовою уроку, оскільки вони допомагають учням опанувати інтегрований зміст навчання та розвивати ключові компетентності. Ці завдання можуть використовуватись на різних етапах уроку, таких як вступ, основна або підсумкова частина. Вони можуть мати різноманітні форми: завдання на актуалізацію життєвого досвіду та уявлення учнів про суспільне життя; аналіз історичних джерел, дослідницькі завдання, проєкти, ігрові елементи, уявні екскурсії, презентації, есе, дебати, творчі завдання тощо.

У процесі розроблення інтегрованих завдань варто враховувати зміст і очікувані результати уроку. Це означає, що завдання повинні бути спрямовані на досягнення конкретних навчальних цілей та вимог модельної навчальної програми з ІК ДІС. У цьому контексті цікавий підхід пропонують О. Пометун та Н. Гупан, розкриваючи логіку створення системи інтегрованих завдань підручника через таблицю<sup>49</sup>. Зазначимо, що такий підхід є досить зручним, тому, використовуючи його, ми подаємо зразки створення інтегрованих завдань на прикладі уроку «Людина і суспільство». Зазначимо, що розроблялися вони відповідно до вимог модельної навчальної програми ІК ДІС<sup>50</sup>

---

<sup>49</sup> Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 118–132. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731919/>

<sup>50</sup> Пометун, О., Ремех, Т., Малієнко, Ю., Мороз, П. (2021). Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. URL : <https://drive.google.com/file/d/1CY5z3nE00cge1XTWu9WkgQxy5QO7EDL/view>

Тема уроку	Інтегрований зміст за програмою	Очікувані результати уроку (згідно програми)	Приклади інтегрованих завдань
Людина і суспільство	<p>Людина – неповторна особистість. Гідність людини.</p> <p>Людина серед людей. Суспільство</p> <p>Людські спільноти та їх розмаїття.</p> <p>Самоідентифікація людини</p>	<p>Розповідає про унікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства</p> <p>Пояснює, що таке гідність людини (з допомогою вчителя)</p> <p>Поводиться з повагою до гідності інших осіб</p> <p>Описує та характеризує себе за належністю до різних спільнот</p> <p>Пояснює, як людина своєю діяльністю впливає на різні спільноти</p>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Розгляньте фотографії. Чим схожі зображені на них люди, а чим відрізняються? У чому унікальність кожної людини? Чим ти відрізняєшся від інших?</li> <li>2. Прочитайте вірш Н. Красоткіної і обговоріть в класі: Чому найбільшою цінністю для людини є життя? Як людина має ставитися до свого життя та життя інших людей?</li> <li>3. Практична робота. Ознайомтеся з уривками із Загальної декларації прав людини та Конституції України. Яка основна ідея сформульована в цих уривках? Обговоріть в класі: чому визнання гідності кожної людини вважають основою свободи, справедливості та загального миру?</li> <li>4. Обговоріть в класі. Проаналізуйте наведені <del>нижче</del> художні реконструкції. Зробіть припущення, яку роль відігравало суспільство в житті людини в давні часи. Яку роль воно відіграє в житті людини в сьогоденні?</li> <li>5. До яких спільнот ти належиш? Як це впливає на твоє повсякденне життя й твій особистісний розвиток? Які права та обов'язки у тебе виникають в кожній зі спільнот? Обґрунтуй свою відповідь.</li> </ol>

Важливо, щоб кожен пункт інтегрованого змісту за програмою та очікуваний результат був представлений на уроці чи в підручнику інтегрованим завданням, адже як ми вже зазначали, саме завдання є

Урок «Людина і суспільство»



<https://bit.ly/43lowzn>

тим «пусковим механізмом» пізнавальної діяльності учнів. Як видно з прикладів інтегрованих завдань, наведених в таблиці, вони передбачають роботу з різноманітними видами джерел інформації (уривки з документів, історичні реконструкції, фотографії), які з технічних причин не можуть бути представлені в таблиці. Зі сценарієм уроку та інтегрованими завданнями ви можете ознайомитися на сайті інтернет підтримки курсу «Досліджуємо історію і суспільство, 5 клас» за покликанням та QR-кодом.

#### ***4.4. Як розробити ефективні інтегровані завдання з історії та громадянської освіти для учнів 5-6 класів***

Вкрай важливим аспектом конструювання інтегрованих завдань є їх адаптація до вікових особливостей учнів та врахування їхніх індивідуальних потреб і можливостей. Це дає змогу створювати цікаве та пізнавальне навчальне середовище, сприяє активній участі учнів у освітньому процесі та розвитку їх ключових компетенцій.

Розробляючи систему інтегрованих завдань, варто враховувати особливості дітей цифрового покоління. Одна з їх особливостей – це вміння швидко опановувати нові технології та використовувати їх у повсякденному житті. Тому важливо використовувати інтерактивні технології та цифрові ресурси під час вивчення ІК ДІС. Учні можуть бути залучені до використання чи створення веб-сайтів, відеоматеріалів, віртуальних екскурсій, візуальних реконструкцій, мультимедійних додатків тощо, які допоможуть їм більш ефективно зрозуміти та сприйняти історичний та громадянознавчий матеріал.

Розробляючи систему інтегрованих завдань, важливо передбачати оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, групової та фронтальної. Водночас, варто використовувати методи інтерактивного навчання, які залучають дітей цифрового покоління до діалогу, дискусій та співпраці. Вони можуть бути заохочені до проведення досліджень, створення власних проєктів та презентацій, використання цифрових інструментів для виявлення та аналізу історичних фактів. Умова завдання може бути подана у

вигляді цікавого сюжету, ситуації або проблеми, для вирішення якої необхідно застосувати інтегровані знання. Наприклад:

*1. Самостійно або в групі підготуйте історичну візуальну реконструкцію (малюнок, макет, лепбук, віртуальну екскурсію, мультимедійну презентацію) на одну з тем «Мистецтво первісних людей», «Вірування первісних людей».*

**Аналіз завдання:** Це завдання є інтегрованим, тому що воно інтегрує зміст різних предметів або галузей знань, таких як історія, мистецтво, релігія (вірування первісних людей), інформатика. Учні не просто засвоюють історичну інформацію, а й розвивають навички творчості, дослідження, аналізу. Шляхом створення власних візуальних матеріалів учні поглиблюють своє розуміння вивченої теми та розвивають більш глибоке усвідомлення історії та культурних аспектів первісних людей. Це завдання сприяє поглибленню історичного матеріалу, формуванню творчих, дослідницьких, комунікативних та цифрових компетентностей, а також демонстрації індивідуальності та співпрацю.

*2. Працюємо в групі! Практична робота «Туристична агенція». Уявіть, що вам доручили провести рекламну кампанію з історичного туризму. Використовуючи текст та ілюстрації підручника, інші джерела інформації, підготуйте рекламну листівку чи мультимедійну презентацію (відеосюжет, візуальну реконструкцію) про одну з пам'яток України: замок, фортецю чи палац. У листівці чи презентації має міститися опис пам'ятки, щоб зацікавити якомога більше туристів її відвідати. Результати вашого дослідження представте однокласникам/однокласницям. Після завершення групової роботи обговоріть у загальному колі, що було важливим на цьому уроці. Що виявилось найцікавішим?*

**Аналіз завдання:** Це завдання є інтегрованим, тому що воно включає зміст та методи різних предметів або галузей знань, таких як історія, мистецтво, інформатика, туризм. Учні не тільки отримують історичні знання про пам'ятки України, а й розвивають навички творчості, дослідження, презентації. Вони мають створити візуальну реконструкцію, що вимагає роботи з різними медіа. Це завдання сприяє поглибленню історичного матеріалу, формуванню творчих, дослідницьких, комунікативних та цифрових компетентностей, а також демонстрації індивідуальності та співпрацю.

На нашу думку, умова інтегрованих завдань має формулюватися так, щоб вона викликала пізнавальну активність учнів і учениць, спонукала до висунення припущень, аналізу чи порівняння історичних подій і явищ, виявлення спільних та відмінних рис, на встановлення причиново-наслідкових зв'язків різного характеру, історичну реконструкцію та персоніфікацію, доведення або спростування тверджень на основі конкретних фактів, виявлення причин, наслідків та значення подій, простеження синхронності чи послідовності однотипних історичних фактів, явищ та процесів в різних країнах та регіонах, формулювання і аргументацію особистої думки на основі аналізу історичних джерел, розвиток історичної емпатії та історичної уяви.

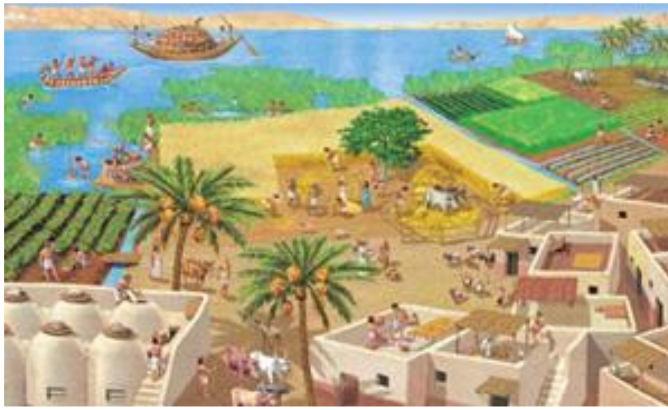
Використання у конструюванні інтегрованих завдань візуальних засобів, таких як фотографії, малюнки, історичні реконструкції, історичні карти, відео, графіки та інші візуальні матеріали, допомагає зробити навчальний матеріал більш доступним і зрозумілим для дітей, оскільки вони звикли до візуального способу сприйняття інформації у своєму повсякденному житті. Крім того, візуалізація допомагає встановлювати зв'язки між минулим та сучасністю. Вона дає змогу дітям бачити візуальні особливості й деталі у способі життя, культурі, технологіях тощо, що допомагає їм краще розуміти історичний контекст та його вплив на сучасний світ. Водночас використання візуальних матеріалів може підтримувати зв'язки з іншими шкільними курсами, наприклад, мистецтвом, географією чи технологіями. Наприклад:

*1. Проведіть невеличке дослідження. Дізнайтеся від рідних (батьків, бабусь і дідусів, інших родичів), а також із доступних джерел (фотографії, відео тощо), як вони проводили дозвілля в дитинстві. Порівняйте їх дозвілля зі своїм. Що спільного, а що відмінного? Порівняйте ігри на дозвіллі (й іграшки) в минулому і тепер. Підготуйте результати свого дослідження у вигляді розповіді чи презентації.*

*Аналіз завдання: Це завдання є інтегрованим, оскільки поєднує історію та громадянську освіту. Учні порівнюють інформацію про дозвілля в минулому та сучасності, знаходять спільні риси та відмінності, аналізують зміни в культурних та соціальних звичаях.*

*2. Обговоріть у класі! Розгляньте наведені нижче історичні реконструкції та фотографії. Які з них свідчать про гармонійне співіснування людини і природи в минулому і тепер, а які – про негативний вплив людини на довкілля? Свою відповідь обґрунтуйте.*





1.



2.



3.



4.

1. Долина річки Ніл в стародавні часи (художня реконструкція). 2. Вирубка лісів. 3. Забруднення водойм. 4. Димові труби в Пітсбурзі, штат Пенсільванія, 1890-ті роки

*Аналіз завдання:* це завдання є інтегрованим. Воно поєднує два предмети: історію та екологію, розвиває критичне мислення учнів, сприяє рефлексії над взаємодією людини і природи в минулому і тепер (гармонійне співіснування чи негативний вплив), формує ціннісне ставлення до довкілля (охорона, збереження, відновлення тощо).

*3. Визначте, у чому полягає суть проблеми довкілля у вашій громаді? Запропонуйте одну або декілька ініціатив щодо збереження довкілля або підвищення енергоефективності в громаді/школі. Обговоріть з однокласниками, чому варто перебудувати власне життя на засадах сталого розвитку.*

*Аналіз завдання:* Це завдання є інтегрованим. Воно поєднує два предмети: екологію та громадянську освіту та розвиває проєктні навички учнів (дослідження, планування, реалізація, презентація тощо). Учні



пропонують ініціативи та обговорюють їх зі своїми однокласниками, обмінюються думками та ідеями. Це стимулює соціальну взаємодію та сприяє обговоренню важливих питань серед групи. Завдання спонукає учнів обговорювати та розуміти важливість сталого розвитку. Вони розглядають, як їхні дії можуть вплинути на майбутнє громади та планети в цілому. Це завдання сприяє активному громадянству учнів та формує свідоме ставлення до власного життя.

Найбільш ефективним і послідовним шляхом конструювання інтегрованих завдань є використання алгоритму роботи, який ми уклали на основі узагальнення результатів дослідження:

**1. Визначте мету пізнавальної діяльності учнів та компетентності, які вони мають розвивати в процесі виконання завдання.** З цією метою врахуйте інтегрований зміст та очікувані результати передбачених модельною навчальною програмою.

**2. Сформулюйте умову завдання.** Вона може бути представлена як у формі запитання/запитань, так і у формі навчальної/реальної проблеми, певної ситуації або сюжету, задля вирішення якої/якого необхідно застосувати інтегровані знання та вміння. Залучайте зміст інших предметів і курсів у формулюванні умов завдання. Встановлюйте міжпредметні зв'язки та допомагайте учням бачити ширший контекст подій та явищ минулого й сьогодення.

**3. Враховуйте інтереси та потреби учнів** упродовж підбору теми та форми інтегрованого завдання. Спробуйте знайти зв'язок між історичним матеріалом та їхнім повсякденним життям або актуальними проблемами, що зацікавлять учнів.

**4. Використовуйте різні методи організації роботи учнів,** такі як парна, групова або фронтальна робота, проектна діяльність, колективні дослідження. Це сприятиме співпраці, комунікації та обміну думками між учнями.

**5. Підтримуйте розвиток критичного мислення учнів.** Запропонуйте завдання, які вимагають оцінювання джерел, аналізу різних поглядів та аргументації власної думки на основі обґрунтованих фактів.

**6. Створюйте можливості для активної участі учнів** у процесі розв'язання завдань. Залучайте їх до дослідницької та проектної діяльності, спонукаючи до аналізу, дискусій, дебатів та пошуку альтернативних рішень.

**7. Забезпечуйте доступ до різноманітних джерел інформації та ресурсів.** Рекомендуйте використовувати як традиційні джерела (книги, журнали, документи), так і сучасні технології (веб-сайти, електронні бази даних, 3-D реконструкції тощо).

**8. Ураховуйте особливості дітей цифрового покоління.** У конструюванні інтегрованих завдань використовуйте інтерактивні технології, цифрові ресурси візуальні матеріали (фотографії, малюнки, історичні реконструкції, історичні карти, відео, графіки тощо).

**9. Звертайте увагу на розвиток навичок комунікації та презентаційних вмінь.** Організуйте обговорення та аргументацію ідей серед учнів. Створіть можливість для обміну думками та взаємного вивчення.

## РЕКОМЕНДОВАНА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Гром'як М. І., Федчишин О. М. Інтегровані завдання як засіб формування ключових компетентностей учнів. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 травня 2019 р., м. Тернопіль. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 167–170.

Державний стандарт базової середньої освіти, Постанова Кабінету міністрів України № 898 (2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#n16>

Засекіна Т. М. Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання]. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. 548 с.

Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Мороз П. В. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2019. 224 с.

Мороз П. В., Мороз І. В. Інтегроване навчання історії в 5–9 класах: стан практики та перспективи. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3. С. 66–77. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/226/179>

Мороз П. В., Мороз І. В., Моцак С. І. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка. 2022, 168 с.

Мороз П., Мороз І., Власов В. Історія України в джерелах: практикум. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2021. 564 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/729083/>

Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 118–132. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-115-132>

Пометун, О., Ремех, Т., Малієнко, Ю., Мороз, П. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти. URL : <https://drive.google.com/file/d/1CY5z3nE00cge1lXTWu9WkgQxy5QO7EDL/view>

## РОЗДІЛ 5. ІНТЕГРУВАННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ

### *5.1. Чому важливо інтегрувати історію повсякденності в шкільний курс історії*

Тривалий час історію розглядали як певну комбінацію визначних подій, явищ, ідеологій, політичних систем, діяльності видатних особистостей, взаємовідносин спільнот (соціальних, етнічних, релігійних тощо). Життя пересічної людини, її повсякденні турботи не були предметом наукових досліджень та вивчення в закладах освіти. Такі поняття як «соціальне середовище», «клас», «народ», «верства» тривалий час домінували в офіційній історії. Як наслідок, учні вивчали «історію без людини та її повсякдення».

Домінування політичної історії, як зазначає український дослідник О.Удод<sup>51</sup>, свідомо чи підсвідомо виховує у суспільстві етатистські настрої: держава (апарат управління) стає центром історії, усі події сконцентровані навколо неї, фактографія підпорядковується офіціозу (подіям, що зорганізовані державою) тощо. Економічна історія, на думку дослідника, насаджує інший пріоритет – господарське життя, і людина закономірно (з точки зору економічного детермінізму) перетворюється на продуктивну силу, а відносини, у які вона вступає, зображується переважно як виробничі (власність, розподіл, споживання). Такі підходи залишали на узбіччі історичної науки пересічну людину та її повсякдення.

Водночас історія повсякденності, яку зазвичай називають мікроісторією, навпаки проявляє інтерес до людини, її проблем і турбот, приватного життя. В українській історичній науці поступово утверджується думка, що хід історії залежить не лише від «великої політики», а й повсякдення пересічних людей. Так з екзотичного (модного) напрямку історія повсякденності поступово перетворилася на один з провідних напрямів сучасної української історіографії і має зайняти належне місце в шкільних підручниках історії. Нині історія повсякденності є одним із перспективних і актуальних напрямів української історичної науки.

Як зазначає О.Удод, повсякденність це не тільки житлово-побутові умови, це психологізація побуту, дослідження ставлення людини до держави, суспільства, пануючої системи цінностей через призму щоденного сприйняття свого

---

<sup>51</sup> Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. Пovoєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Кн. 1, ч. 1–2. [Відп. ред. В.М. Даниленко]. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 17–39.

існування<sup>52</sup>. На думку О.Колястрок, будь-яка сфера людської життєдіяльності (висока політика і дипломатія, торгівля й економіка, мистецтво і мода, релігія і освіта, воєнна справа й етнічна культура) невіддільна від щодення. Відповідно вдумливий історик, проаналізувавши різні сфери повсякденного життя суспільства, здатний з'ясувати його стан у різних «горизонтальних» формах (економіка, політика, родина, етнос, соціальні стосунки, культурні інститути тощо) і на різних «вертикальних» (макро-, мета-, мікро-) рівнях. Дослідниця стверджує, що саме у проявах повсякдення фокусується і відбивається строката сукупність суспільних стосунків, які існують у суспільстві у певний час<sup>53</sup>.

Український дослідник О.Лисенко наголошує на важливості таких сегментів досліджень повсякденного життя, як гендерна сфера (стосунки в сім'ї, проблеми відносин між представниками різних вікових груп – «конфлікт поколінь»), виробнича сфера (мотиваційні чинники праці, умови й обставини, що супроводжують трудову діяльність, відносини між працівниками), повсякдення під час воєн<sup>54</sup>.

Таким чином, історія повсякденності – це широкий комплекс проблем, розв'язання яких вимагає міждисциплінарних підходів, застосування різноманітних методичних інструментів, надзвичайно уважного ставлення до людини з її думками, переживаннями, мріями, оцінками оточуючої дійсності<sup>55</sup>.

Вивчення/реконструкція повсякденності дає змогу поглянути на минуле суспільств знизу, або зсередини і почути голос конкретної людини. За допомогою вивчення історії повсякденності можна більш об'єктивно й детально реконструювати минуле людства і відповідно уникнути спрощеного, схематичного ставлення до минулого.

Інтегрування історії повсякденності в шкільний курс історії має відбуватися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: *змісту* (контент орієнтована інтеграція), *діяльності* (діяльнісна інтеграція) та *смислів і цінностей* (ціннісно-смыслова інтеграція).

На рівні змісту повсякденність може бути інтегрована в окремі теми або періоди вивчення історії. Наприклад, параграф про життя в середньовічних містах може включати розгляд звичаїв, одягу, харчування та інших аспектів повсякденного життя їх мешканців. Це означає, що історія повсякденності стає

<sup>52</sup> Удод О. А. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 384–391.

<sup>53</sup> Колястрок О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків : Курсор, 2008. 122 с.

<sup>54</sup> Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. Статей [Відп. ред. О. Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8–22.

<sup>55</sup> Там само

складником вивчення історичних періодів та подій, а не окремим блоком матеріалу. Такий підхід дає змогу учням отримати конкретний контентний матеріал, пов'язаний з реальними життєвими ситуаціями, що сприятиме кращому розумінню історичного контексту та значення повсякденності у формуванні суспільства.

Повсякденність може бути інтегрована з іншими предметами, такими як мистецтво, література, географія, економіка, технології та інші, що допомагає учням розуміти зв'язки між різними дисциплінами і бачити пов'язаність історії повсякденності з іншими аспектами суспільного життя.

На рівні діяльності інтегрованим елементом виступають певні види освітньої діяльності - дослідницька, проєктна, ігрова тощо. Діяльнісно-орієнтована інтеграція історії повсякденності в шкільний курс історії передбачає активну участь учнів в навчальних дослідженнях та проєктах.

Ціннісно-сміслова інтеграція історії повсякденності в шкільний курс історії допомагає учням розуміти як історичні події вплинули на повсякденне життя людей, їх цінності, переконання та спосіб життя, розуміти та оцінювати різні культурні, соціальні та індивідуальні контексти, сприяючи розвитку толерантності, взаєморозуміння та сприйняття різноманітності. Вона сприяє розвитку емпатії, громадянськості та критичного мислення. Цей підхід також допомагає учням зв'язувати минуле з сучасністю і розуміти вплив історії на сучасний світ.

## **5.2. Яка структура поняття «історія повсякденності»**

Інтегруючи повсякденність в шкільний курс історії, важливо з'ясувати насамперед суть та структуру самого поняття «історія повсякденності». Олександр Удод зазначає, що історія повсякденності – це передусім процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя. Дослідник вважає, що суб'єктивність у ставленні до оточуючої дійсності, оціночні (аксіологічні) судження є перевагою, а не недоліком в осягненні історії повсякденності<sup>56</sup>.

Обрії повсякденності охоплюють різні сфери людського існування – від унормовано-виробничого до приватного. Як зазначає Ольга Коляструк, і традиційний історик, і історик повсякденності мають об'єктом свого наукового дослідження людську історію. Втім для традиційного історика «ключем прочитання» минулого є велика подієва історія (військова, політична, державна, династична, дипломатична, класова), і відповідно поза його увагою залишаються її

<sup>56</sup> Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.

буденні/побутові деталі, суб'єктивні/особистісні барвники. Натомість історика повсякденності, зауважує дослідниця, цікавить усе: і історія побуту, і подієва історія (вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей), і історія казусів, і історія ментальностей, і ментальних стереотипів, тобто історична психологія, а разом з нею – історія особистих переживань людини. Іншими словами, підходи історика повсякденності інтегративні<sup>57</sup>.

Інтегруючи історію повсякдення за рівнями змісту, смислів і цінностей варто враховувати, що за домінуючим способом виявлення життєдіяльності дослідники вирізняють кілька важливих сфер повсякдення (зі значною мірою умовності меж між ними): 1) трудову (праця, навчання); 2) дозвілєво-відпочинкову (читання, відвідування театру, цирку, кіно, музеїв, виставок, заняття спортом, іграми, розваги, свята, урочистості, мандрівки); 3) репродуктивно-забезпечувальну (харчування, лікування, торгівля, транспорт, одяг, побут); 4) приватно-родинну (сім'я, родина, кохання, шлюб, діти, дім); 5) комунікативно-громадську (товариства, дружба, об'єднання)<sup>58</sup>.

Артур Федчиняк визначає історію повсякденності, як «життєвий світ людини з усіма його духовними, ментальними (світогляд, ідеали, стереотипи, релігійність) та матеріальними (життєве середовище, побутові речі) складовими, процес пристосування й виживання в буденних, святкових і надзвичайних ситуаціях суб'єкта історичного процесу, який має властивість трансформуватися під впливом історико-культурних, політико-подієвих, економічних, етнічних, конфесіональних, гендерних чинників». На його думку, до визначення структури історії повсякденності треба підходити комплексно, враховуючи ситуацію її прояву (буденна, святкова, надзвичайна), чинники, які становлять найбільший вплив (економічні, соціальні, політичні тощо), об'єкт історії повсякденності (людина та її ментальність) і предмет (шлюб, житло, харчування, мода тощо)<sup>59</sup>. Усі ці елементи дослідник структурував і подав в схемі (рис. 1).

---

<sup>57</sup> Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15 (1). С. 46–56. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs\\_2009\\_15\(1\)\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15(1)_6)

<sup>58</sup> Коляструк О. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : кол. моногр. / відп. ред. С. В. Кульчицький : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 5–46.

<sup>59</sup> Федчиняк А. О. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8-9 класах загальноосвітніх шкіл. Дисертація канд. пед. наук : 13.00.02. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2011.



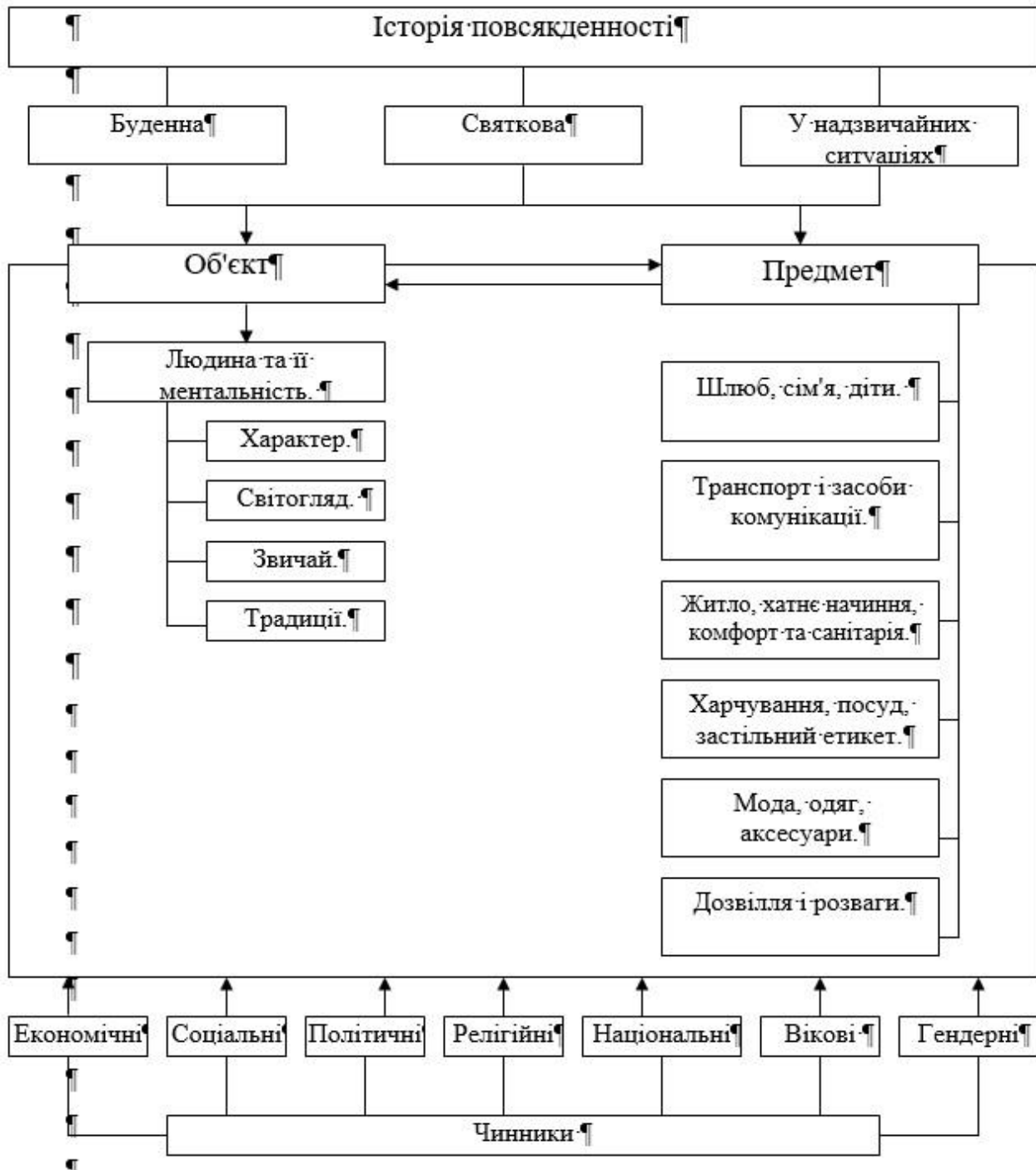


Рис. 1. Структура історії повсякденності<sup>60</sup>

Отже, історія повсякденності за своєю суттю строката та багатогранна, вона охоплює широке коло предметів, стосунків і явищ, які складно обмежувати певними рамками. Тому під час вивчення повсякденності доцільно поєднувати

<sup>60</sup> Федчиняк А. О. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8-9 класах загальноосвітніх шкіл. Дисертація канд. пед. наук : 13.00.02. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2011. С. 25.

методи мікро- і макрорівнів соціального дослідження<sup>61</sup>. Інколи, як зазначає О. Удод, макроісторія може сказати про суть повсякденного життя набагато більше і об'єктивніше, ніж самі деталі повсякдення, його структура. Відповідно повсякденність – це лише один ракурс розгляду історії суспільства та історії окремої людини, який не в змозі дати всебічну інформацію для розуміння динаміки людства<sup>62</sup>.

### **5.3. Які фактори потрібно враховувати висвітлюючи різні аспекти повсякденності на уроках історії**

Під час вивчення повсякденності на уроках історії варто враховувати, що кожна історична епоха формує свої власні норми та правила поведінки, які відображаються у повсякденному житті людей. Повсякденність була обумовлена різними факторами, такими як економічний розвиток, соціальні інституції, технологічний прогрес тощо. Також повсякденність у різні історичні епохи відрізнялась не лише рівнем розвитку матеріальної культури, технологій, але й суб'єктивним сприйняттям часу<sup>63</sup>. Відповідно, важливо не просто описати побут, звички, норми суспільства, а й з'ясувати чинники, які впливають на повсякденність в той чи інший історичний період. Важливо донести учням, що повсякденність обумовлена широким спектром факторів, які включають:

1. Економічні фактори. Розвиток економіки впливає на різні аспекти повсякденності, зокрема на доступність харчування, одягу, житла та розваг.

2. Національні особливості. Звичаї, традиції, цінності, релігійні переконання, різних народів та спільнот часто визначають спосіб життя, стиль одягу, кулінарні традиції, щоденні звички, правила поведінки та інші аспекти повсякденного життя людей. Важливим складником національної ідентичності є мова, яка впливає на спосіб комунікації. Форми привітання, висловлювання, способи спілкування можуть варіюватися в залежності від культури та національності.

3. Технологічні чинники. Впровадження нових технологій, таких як інтернет, мобільні пристрої, соціальні мережі змінює спосіб комунікації та взаємодії людей у повсякденному житті, впливає на проведення дозвілля тощо.

<sup>61</sup> Федчиняк А. О. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8-9 класах загальноосвітніх шкіл. Дисертація канд. пед. наук : 13.00.02. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2011.

<sup>62</sup> Удод О. А. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 384–391.

<sup>63</sup> Колястрок О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Курсор, 2008. 122 с.

4. Політичний контекст. Політична система, закони, права та свободи формують умови та обмеження, які визначають спосіб життя та поведінку людей. Класичним прикладом такого впливу є стародавня Спарта.

5. Географічне середовище: Природні умови, клімат, географічне розташування впливають на повсякденне життя людей. Клімат, наявність чи відсутність лісів, гірська чи рівнинна місцевість, близькість до моря - зумовлюють характерні риси господарювання населення, типу житла, способи пересування, особливості одягу, кулінарії та інших аспектів повсякдення.

6. Вікові чинники повсякдення. Різні вікові групи мають свої особливості, потреби та здібності, які впливають на їхні звички, спосіб життя та поведінку у щоденному житті.

7. Соціальні фактори. Безперечно, що на повсякдення впливають соціальний статус людей, їх професія, майновий стан, освіта, родинні традиції тощо.

8. Гендерні чинники. У різні історичні періоди роль чоловіків і жінок у суспільстві мали певні особливості: розподіл обов'язків, стиль одягу, соціальна роль та статус тощо.

Ці фактори взаємодіють між собою і формують унікальну повсякденність у різні історичні епохи та в різних географічних регіонах. Розуміння цих факторів допомагає нам краще осмислити історичні події та життя людей минулих часів. Також важливо враховувати, що на особливості повсякденного життя могла певним чином впливати й культура та побут сусідніх народів.

Історія повсякденності має чітко виражений інтегративний характер та міждисциплінарний зв'язок із такими науками, як соціологія, психологія, антропологія, культурологія, етнологія тощо. Відповідно вивчення повсякдення потребує і більш розлогої джерельної бази, адже писемним офіційним джерелам часто бракує людського виміру, оскільки вони зазвичай відображають офіційний бік історії та формальну статистику. Тому виникає необхідність залучення в освітній процес крім офіційних документів, джерел особового походження (епістолярії, шлюбні домовленості, мемуари, біографії, щоденники тощо), періодичної преси; художньої літератури та історичної публіцистики; візуальних джерел (кінострічки, світлини, листівки, афіші, плакати та інші поліграфічні носії); предметів повсякденного побуту, усні свідчення (інтерв'ю, опитування, чутки, анекдоти, бувальщини).

Така різноманітність джерельної бази дає змогу вивчати минуле в його антропологічному вимірі, побачити багатоманітність і неоднозначність історичних

інтерпретацій, можливість альтернативних варіантів розуміння історичного поступу з позиції окремих індивідів та груп<sup>64</sup>.

Інтегруючи історію повсякденності на рівні діяльності, варто враховувати особливості дітей цифрового покоління. Одна з їх особливостей – це вміння швидко адаптуватися до нових технологій та використовувати їх у повсякденному житті. Для дітей цього покоління важливо використовувати інтерактивні технології та цифрові ресурси під час вивчення історії повсякденності. Вони можуть бути залучені до використання веб-сайтів, відеоматеріалів, віртуальних екскурсій та інтерактивних додатків, які допоможуть їм краще зрозуміти та сприйняти історичний матеріал.

Водночас, варто використовувати методи активного навчання, які залучають дітей цифрового покоління до діалогу, дискусій та співпраці. Вони можуть бути заохочені до проведення досліджень, створення власних проєктів та презентацій, використання цифрових інструментів для виявлення та аналізу історичних фактів. Відповідно потрібно звести до мінімуму традиційні форми роботи такі як розповідь, опис, переказ тощо

Застосування візуальних засобів, таких як фотографії, малюнки, відео, графіки та інші візуальні матеріали, допомагає зробити навчальний матеріал більш доступним та зрозумілим для дітей, оскільки вони звикли до візуального способу сприйняття інформації у своєму повсякденному житті. Крім того, візуалізація допомагає встановлювати зв'язки між минулим та сучасністю. Вона дає змогу дітям бачити візуальні подібності та відмінності у способі життя, культурі, технологіях тощо, що допомагає їм краще розуміти історичний контекст та його вплив на сучасний світ. Водночас, використання візуальних матеріалів може підтримувати міжпредметні зв'язки з іншими предметами, наприклад, мистецтвом, географією чи технологіями.

#### **5.4. Які види творчих та дослідницьких завдань доцільно використовувати під час вивчення історії повсякденності**

Необхідною умовою вивчення історії повсякденності є застосування системи творчих та дослідницьких завдань із залученням історичних джерел різного типу: 1) на реконструкцію повсякденного життя мешканців різних регіонів/держав/цивілізацій; 2) на аналіз різних джерел інформації; 3) порівняння повсякденного життя в різних державах/регіонах, різних епох; різних соціальних верств; 4) персоніфікацію та драматизацію. Надзвичайно ефективними є навчальні проєкти, що стосуються дослідження повсякденного життя в різні історичні

<sup>64</sup> Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*, 2006, 11, с. 7–24.

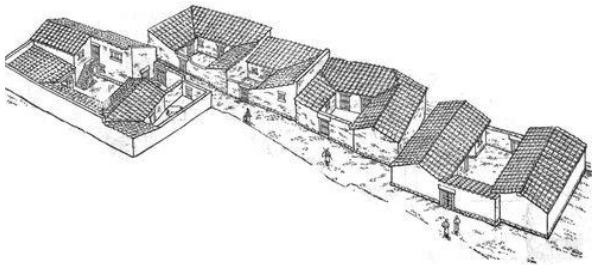
періоди, оскільки вони дають змогу учням застосовувати свої знання та вміння в реальному житті.

Вивчення історії повсякденності можна організувати у формі групової роботи, де діти спільно досліджують та обговорюють різні аспекти повсякденного життя. Це дає змогу учням взаємодіяти, обмінюватися ідеями та спостереженнями, розвивати навички співпраці та комунікації.

Наведемо приклади таких завдань:

**- на реконструкцію/опис повсякденного життя мешканців різних регіонів/держав/цивілізацій:**

1) «Уявіть, що ви побували в одній із грецьких колоній на території Північного Причорномор'я. За доступними джерелами підготуйте розповідь про життя її мешканців»

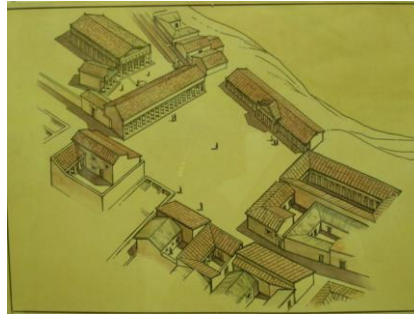


1.

2.

1. Квартал житлових будинків у Верхньому місті Ольвії (реконструкція С. Крижицького)

2. Ольвія. Залишки старовинного житлового кварталу



3.

4.

3. Вулична сцена в Ольвії (малюнок М. Гореліка).

4. Загальний вигляд центральної частини Ольвії (графічна реконструкція С. Крижицького, малюнок М. Ієвлева)

2) «Уявіть собі, що ви вирушили в історичну подорож до Фінікії чи Ізраїльсько-Іудейського царства (на вибір). Перед вами поставлене завдання дістати щонайбільше інформації про тогочасне життя. Які запитання ви поставили б їх мешканцям? Зробіть припущення, якими б були відповіді»;



- на аналіз різних джерел інформації, наприклад:

1) «Уявіть, що за допомогою машини часу ви перенеслися на 4 тисячі років назад у долину Інду і побували в Мохенджо-Даро. Використовуючи QR-код, ознайомтеся з матеріалом, ілюстраціями та 3D-реконструкцією про повсякдення та побут населення цього міста. Визначте, у чому особливості забудови цього міста. Розкажіть, що ви там побачили. У кого побували в гостях? Опишіть свої враження від цієї уявної подорожі.



<http://bit.ly/2wulxaX>

2) Роздивіться ілюстрації присвячені українському селу XIX —початку XX ст. та порівняйте їх з текстом підручника. Визначте особливість забудови українського села в цей період.



1.



2.



3.



4.





5.

6.

1. Кузня з музею «Садиба Івана Франка». Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі».
2. Вітряк з хутору Кудрявий, Сумщина. Національний музей народної архітектури та побуту України.
3. Хата кінця XIX ст. із с. Шишаки Полтавської області. Національний музей народної архітектури та побуту України.
4. Воскресенська церква із села Кисоричі, Рівненська область. Національний музей народної архітектури та побуту України.
5. Хата з с. Шишаки Полтавської обл. (1896 року). Національний музей народної архітектури та побуту України.
6. Типове українське село початку XX століття. Поштівка.

**- порівняння повсякденного життя в різних державах/регіонах, різних епох; різних соціальних верств:**

1) «За допомогою QR-коду або покликання ознайомтеся з відповідним матеріалом. Порівняйте повсякденне життя жителів Стародавніх Китаю та Єгипту. Що було спільним, а що – відмінного? Як ви вважаєте, чим це було зумовлено?»



<http://bit.ly/2W0L6L2>

2) «Складіть розповідь від імені мешканця Єгипту (Фінікії, Персії, Вавилонії –на вибір), який потрапив до Стародавньої Індії. Зробіть припущення, що б його здивувало в умовах життя, традиціях, повсякденні тощо. Що б йому сподобалось, а що – ні?»

3) «Порівняйте родинне життя в Римі часів Республіки та Афінах (чи Спарті). Що було спільного, а що – відмінного? Чим відрізнялося становище жінки в Римі та в Греції?»

**- персоніфікацію та драматизацію, наприклад:**

1) «Уявіть, що ви потрапили до великого поселення трипільців. Підготуйте уявне інтерв'ю або пригодницьку ситуацію про повсякденне життя та заняття його мешканців»



2.



3.



1. Модель храму трипільської культури

2. Сокира кістяна. IV тис. до н.е. Поселення Жванець

3. Біноклеподібний виріб. IV тис. до н.е. Поселення Косенівка



1.



2.



3.

1. Глек. IV тис. до н.е. Поселення Косенівка

2. Модель саней та фігурка бика. IV тис. до н.е.

3. Зернотертка, реконструкція серпа, глек. Трипільська культура. З експозиції музею трипільської культури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»



1.



2.

1. Трипільське житло. (Сучасна реконструкція)

2. Трипільські жінки. Сучасна реконструкція 3. Васіної

2) «Уявіть, що за допомогою машини часу ви перенеслися до Південного Дворіччя. Вам вдалося побувати у місцевій школі. Складіть розповідь про те, як минув цей день. Опишіть свої враження. Уявіть, що ви побували в Афінах VI ст. до н. е. Про що ви запитали б у містян? Опишіть свої враження».

3) «Ознайомтеся з уривком тексту «Історії» Геродота. Обґрунтуйте, як природні умови впливали на повсякденне життя скіфів. Укладіть уявну сторінку представника скіфів в соціальній мережі. Щоб він міг написати про себе та своє життя?»

У скіфського народу... немає ні міст, ні укріплень; свої житла він переносить з собою, де кожний - кінний стрілець, де засоби до життя добувають не хліборобством, а скотарством і житла влаштовуються на возах - такому народові як не бути непереможним і неприступним?

Цій особливості життя скіфів сприяє сама земля, а також ріки; земля їх, являючи собою рівнину, багата травою і добре зрошена..

...живуть вони в кибитках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші - шестиколісні. Вони цілком закриті цупким матеріалом, виготовленим з вовни, і зроблені подібно до будинків: одні з двома, інші - із трьома відділами; вони непроникні ні для води, ні для снігу, ні для вітрів. У таких кибитках перебувають жінки, а чоловіки їздять верхи; за ними йдуть отари овець, стада корів і табун коней. На одному місці залишаються стільки часу, доки вистачить трави для худоби, а коли її обмаль, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо та «іпаку» (сир з кобилячого молока), п'ють кобиляче молоко.



Військовий одяг і зброя скіфів (сучасна реконструкція)

Найповніше дослідницький підхід до вивчення історичних джерел реалізується під час практичних робіт та занять, оскільки вони передбачають



активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку або всього заняття. Такі заняття/завдання мають подвійну мету: є одним зі способів вивчення нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації та важливим засобом формування дослідницької компетентності учнів. Одним з таких практичних занять є «§ 34. Повсякденне життя та побут стародавніх греків»<sup>65</sup>, яке передбачає роботу учнів в групах. Кожна з груп має на основі різних джерел інформації, представлених на сайті інтернет-підтримки підручника, дослідити певний аспект повсякденності давніх греків (житло і побут, особливості сімейного життя, становище жінки, дозвілля афінян і спартанців, особливості давньогрецького одягу) і представити результати дослідження однокласникам у вигляді уявної пригодницької ситуації або мультимедійної презентації.

Надзвичайно ефективними стануть навчальні проєкти, що стосуються дослідження повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки вони дають змогу учням застосовувати свої знання та вміння в реальному житті. Теми таких проєктів можуть бути різноманітними, наприклад: «Віртуальний музей повсякденного життя», «Моя родина в історії», «Свята й традиції моєї громади», «Повсякденність у фото та відео», «Історичний блог/газета про повсякденне життя в різні історичні періоди» тощо. Учням можна запропонувати реконструювати певні ситуації, пов'язані з повсякденним життям у минулому. Наприклад, вони можуть відтворити традиційні свята, зіграти ролі тих, хто жив у різні історичні періоди, або провести спробувати приготувати їжу без газу та електрики тощо.

Такі проєкти/завдання можуть допомогти учням зрозуміти, як жили та працювали люди в різні історичні періоди, а також допомогти зрозуміти, які були соціальні та культурні відмінності у різних країнах та регіонах у минулому. Ці проєкти дають змогу учням досліджувати історію повсякденності в інтерактивному та цікавому форматі, що допомагає збільшити зацікавленість учнів у навчанні та розвивати їхні знання та вміння.

### **5.5. Які особливості має вивчення історії повсякденності воєн**

Надзвичайно актуальним є вивчення повсякденної історії воєн. Вплив війни «пронизує» всі сфери життя людини. Війна кардинально змінює звичний життєвий ритм людини, порушує усталені соціальні зв'язки, переорієнтовує людину та спільноту на нові цінності. Як зазначає Олександр Лисенко, воєнний стан «пронизує» всі сфери життя і навіть у віддалених від фронту районах воюючої країни відчувається напружений пульс протистояння з ворогом. Такі життєві фактори, як от: мобілізація до війська, встановлення відповідних

<sup>65</sup> Мороз П. В. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2019. 224 с.

режимних норм, необхідність економії життєво необхідних ресурсів, втрата близьких і рідних, а також майна, житла, вимушені міграції, терор чи насильства окупантів – усе це різко змінює не тільки звичний життєвий ритм, порушує усталені соціальні зв'язки, а й переорієнтовує на нові цінності, серед яких не перше місце виходить збереження життя<sup>66</sup>.

Наведемо приклад інтегрованого завдання на вивчення повсякденної історії воєн:

**Працюємо разом!** Проаналізуйте наведені далі світлини згідно з відповідними алгоритмами. Визначте, які особливості війни як явища на них відображено. Як воєнні дії вплинули на життя мирного населення? Про які наслідки Першої світової війни свідчать ці фото? Свої відповіді аргументуйте.



1.

1. Руїни містечка в Бельгії. 1914 р.



2.

2. Біженці Першої світової війни



3.

3. Військовополонені царської армії на станції Тільзіт (Австро-Угорщина). 1914 р.



4.

4. Ветерани Першої світової війни за грою в карти. 1919 р.

Війна надміру насичена граничними ситуаціями, в яких максимально розкриваються риси характеру, здібності і нахили індивіда. На думку О. Лисенка, комплексне дослідження феномену війни насамперед в антропологічному, а не

<sup>66</sup> Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України*: 36. наук. Статей [Відп. ред. О. Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8–22.

суто військовому, політичному чи економічному вимірі, створює передумови для виявлення й характеристики усієї палітри людських реакцій, переживань, мотиваційних імпульсів, а також моделей поведінки і життєвих практик в умовах, що суттєво відрізняються від мирного часу<sup>67</sup>.

Для прикладу наведемо завдання, на аналіз змін повсякденного життя жителів України в перші дні широкомасштабного вторгнення в Україну російських агресорів.

*1. Оберіть одне з міст України, яке було атаковано російськими агресорам у лютому-березні 2022 року (наприклад, Харків, Маріуполь, Луганськ, Суми тощо). За допомогою інтернет-ресурсів дослідіть, як змінилася ситуація в обраному місті під час російської агресії: як вплинула війна на безпеку, інфраструктуру, транспорт, освіту, медицину, культуру, спорт, релігію та інші сфери життя мешканців.*

*Представте результати свого дослідження у вигляді есеї чи презентації. Використовуйте факти, цитати, свідчення очевидців, фотографії та інші докази для підтвердження своїх тверджень. Не забудьте зазначити джерела своєї інформації.*

*2. Розгляньте фотографії, які відображають перші дні російської агресії. Проаналізуйте та порівняйте фотографії за такими критеріями: атмосфера, емоції, деталі, контекст, смисл. На основі свого аналізу напишіть коротке (5-6 речень) есе про зміни в житті людей у зв'язку з російською агресією. Подумайте, як би ви почувалися, якби опинилися на місці людей на фотографіях. Як би ви реагували на таку ситуацію? Як би ви допомогли собі та іншим? Запишіть свої думки та почуття у вигляді щоденника.*



---

<sup>67</sup> Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. Статей [Відп. ред. О. Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8–22.





1. 3 березня 2022 рік. Наслідки російського удару по дому в Бородянці
2. Обстріл російським танком багатоквартирного будинку в Маруполі. 11 березня 2022
3. Вечір першого дня війни, люди ховаються від обстрілів у метро
4. 9 березня 2022 рік. Евакуація мирних жителів в Ірпені
5. Українські волонтери у Львові рвуть на смужки тканину для виготовлення маскувальних сіток. 28 лютого 2022 року
6. Чоловік прощається з донькою перед тим, як вона сяде в евакуаційний потяг на Центральному залізничному вокзалі Києва. 28 лютого 2022 року
7. Новонароджені діти в підвалі пологового будинку
8. Діти рятуються від обстрілів рашистів в підвалі дитячої лікарні «Охматит»

Представлення історії повсякденності в процесі вивчення історії розширює учнівське розуміння минулого, надаючи їм можливість побачити, як звичайні

люди жили, працювали, навчалися, спілкувалися та розважалися у різні історичні періоди; допомагає учням наблизити, відчутти образ епохи та побачити в ньому конкретну людину, зрозуміти систему суспільних цінностей. Це сприяє формуванню емпатії та розумінню соціальних та культурних змін, які відбувалися протягом історії, а також розвиває критичне мислення учнів, допомагаючи їм аналізувати інформацію та робити об'єктивні висновки. Висвітлення повсякденного життя також сприяє збереженню культурної спадщини та формуванню громадянської свідомості, розкриваючи значення традицій, звичаїв та інших аспектів повсякденності для різних народів і громад.

Втім варто пам'ятати, що історія повсякденності - це лише один із підходів (ракурсів) вивчення історії суспільства та історії окремої людини, який самостійно не в змозі дати повну інформацію для розуміння динаміки та особливостей розвитку людства.

### РЕКОМЕНДОВАНА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Алешкевич Я. А. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 2 (37), 2017. С.139–143. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist\\_2017\\_2\\_32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist_2017_2_32)

Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV–XVIII ст.: Т. 1. Структури повсякденності : можливе і неможливе. Київ : Основи, 1995. 543 с.

Головко О. Рибка та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наук. пр.* Вип. 17. Київ: НУ НАНУ, 2007. С. 87–101.

Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Т. 11. 20016. С. 7–24. URL : <https://utpjournals.press/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.11.007x>

Коляструк О. *Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти*. Харків: Курсор, 2008. 122 с.

Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15 (1). С. 46–56. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs\\_2009\\_15\(1\)\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15(1)_6)

Коляструк О. Предмет історії повсякденності: проблема постановки й окресленості в сучасній гуманітаристиці. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : *Історія*. 2009. Вип. 15. С.170–173. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu\\_ist\\_2009\\_15\\_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_37)

Коляструк О. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–

1928 pp.) : кол. моногр. / відп. ред. С. В. Кульчицький : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 5–46.

Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. Статей [Відп. ред. О. Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8–22.

Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали Всеукр. наук. конф. 14-15 трав. 2010 р. [упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко ; редкол.: В. П. Коцур (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2010. С. 11–19.

Малієнко, Ю. Б. Проблеми вивчення повсякденності на уроках історії середніх віків. На прикладі теми «Населення, природа і матеріальний світ європейського середньовіччя». *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2005. № 1. С. 44–48.

Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Мороз П. В. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2019. 224 с.

Мороз П. В., Мороз І. В. Інтегроване навчання історії в 5-9 класах: стан практики та перспективи. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3. С. 66–77. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/226/179>

Мороз П. В., Мороз І. В., Моцак С. І. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка. 2022, 168 с.

Мороз П., Мороз І., Власов В. Історія України в джерелах: практикум. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2021. 564 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/729083/>

Пятницькова І. В. Вивчення історії повсякденності в сучасній українській історіографії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр.* (15–18 травня 2017 р.): у 2-х томах. Том 1. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. С. 78-80.

Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.

Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. Кн. 1, ч. 1–2. [Відп. ред. В.М. Даниленко]. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 17–39.

Удод О. А. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 384–391.

Федчиняк А. О. Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8-9 класах загальноосвітніх шкіл. Дисертація канд. пед. наук : 13.00.02. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2011.

Шауренко А. В. Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. № 49. С. 199–202.

## ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Шлях у майбутнє завжди лежить через минуле

Іммануїл Кант

### **ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ (ІНТЕГРАЦІЯ ІСТОРІЇ З СЬОГОДЕННЯМ)**

Роль історії як науки та навчального предмета в суспільстві важко переоцінити. Шкільна історична освіта завжди відігравала важливу роль в формуванні свідомості та ідентичності учнів. Як зазначав французький історик Марк Блок, «незнання минулого не тільки шкодить пізнанню сучасного, але й ставить під загрозу всяку спробу діяти в сучасному». А отже можна говорити про провідну тенденцію шкільної історичної освіти – це інтеграція знань про минуле з сучасністю. Такий підхід закладений і державним стандартом базової середньої освіти, в якому зазначається, що метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції.

У чому соціальна важливість історії як навчального предмета? Якою має бути історія в школі? Чому історія є інтегрованим предметом?

На нашу думку, соціальна значущість історії в тому, що вона представляє/реконструює досвід людства. Вивчення історичного шляху народів, взаємодії людини з навколишнім середовищем, аналіз причин та наслідків історичних подій та явищ надає можливість враховувати здобутки та помилки минулого, обдуманно підходити до сучасних подій, формувати плани на майбутнє. Без використання здобутків минулого важко уявити розвиток науки, культури, економіки, побуту. Отже, історію треба розглядати не як простий набір історичних фактів та явищ, а насамперед як інтегрований досвід людства. Минуле - це основа сьогодення. Саме у цьому полягає цінність історії.



Як справедливо зазначає старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського І. Стамбол, «без розуміння історичної канви люди не лише не можуть усвідомити, чому відбувається певний суспільний рух у сучасності, вони навіть не розуміють, що певні зміни можливі та необхідні... Історію дійсно варто сприймати як вакцину проти внутрішніх та зовнішніх нападів. Важливо, щоб наше суспільство надалі менше хибало в таких фундаментальних питаннях, адже ціна занадто висока»<sup>68</sup>.

### ***Думка історика!***

Лариса Якубова, докторка історичних наук, завідувачка відділу історії України 1920–30-х рр. Інституту історії України НАН України:

*«Що чіткіше ми знатимемо нашу минувшину, то менше помилок робитимемо сьогодні, тим меншою стає вірогідність «танців на граблях», тим більше в нас людського»<sup>69</sup>.*

У контексті російсько-української війни проблема оновлення змісту шкільної історичної освіти стала надзвичайно актуальною, оскільки сьогоднішні події мають глибоке історичне коріння. Крім того ця війна є не лише збройним, але й інформаційним та ідеологічним протистоянням, у якому Росія намагається знищити суверенітет, територіальну цілісність та національну ідентичність України. Таким чином одним з важливих завдань шкільної історичної освіти в Україні є подання об'єктивної та повної картини історії України, зокрема історії російсько-українських взаємин, які мають складне та багатоаспектне минуле. Це допоможе учням зрозуміти коріння російської агресивної політики, подолати стереотипи та зберегти об'єктивність в оцінці подій.

### ***Думка історика!***

*«В час воєнної агресії з боку Москви, приходить усвідомлення, що історія України – це наша інтелектуальна та ідеологічна зброя... Українська мова та історія є тим особливим, що робить нашу країну унікальною. І ми маємо використати нашу багату історичну спадщину, щоб розповісти світу про свої перемоги та поразки, а для себе зробити висновки з власних помилок». Тетяна Осташко, провідний науковий співробітник відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАН України<sup>70</sup>*

<sup>68</sup> Петренко-Цеунова О. Чому історія – на часі? Пояснюють науковці. *Український тиждень*. 2022. 19 лип. URL : <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasnuiut-naukovtsi/>

<sup>69</sup> Там само

<sup>70</sup> Там само



В умовах повномасштабної агресії Росії проти України стратегічно важливим є забезпечення інформаційної безпеки держави. Інформаційною зброєю російських пропагандистів стали дезінформація, маніпулювання історією, зокрема історичні міфи про «один народ», спільне минуле, «колиску братніх народів» та звернення до історичної пам'яті та так званого «славетного минулого» тощо. У таких умовах зростає роль шкільної історичної освіти у формуванні медіаграмотності учнів, яка передбачає оцінювання та інтерпретацію медійної інформації, розпізнавання маніпулятивного та пропагандистського контенту. Медіаграмотність нині виступає вагомим захистом інформаційно-психологічної безпеки людини й суспільства – свого роду оборонним рубежем від впливу ворожої пропаганди<sup>71</sup>.

Інформаційно-психологічна війна Росії проти України є безпрецедентною за своєю інтенсивністю в ХХІ ст. Як зазначає О. Удод, пропагандистські бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити базовий контент історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати його як важливу підвалину національної консолідації та цементування державності. На його думку, влада та громадянське суспільство України мають активніше використовувати потенціал історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності і мовою документів, правдою фактів історії деконструювати російські історичні інтерпретації, що нав'язуються українцям<sup>72</sup>.

Таким чином, соціальна значущість історії, як навчального предмета, полягає в тому, що вона відображає та реконструює досвід людства. На думку І. Стамбола, «без розуміння історичної канви люди не лише не можуть усвідомити, чому відбувається певний суспільний рух у сучасності, вони навіть не розуміють, що певні зміни можливі та необхідні... Історію дійсно варто сприймати, як вакцину проти внутрішніх та зовнішніх нападів. Важливо, щоб наше суспільство надалі менше хвилювалося в таких фундаментальних питаннях, адже ціна занадто висока»<sup>73</sup>.

---

<sup>71</sup> Мороз П. В., Мороз І. В. Медіаграмотність учнів: виклики та можливості в контексті викладання історії. *Розвиток науки та техніки в умовах воєнного стану, СХХІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. м. Житомир, 3 трав. 2023 р. Вінниця, 2023. С. 176–179. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735336/>

<sup>72</sup> Удод О. У чому полягає небезпека російської історичної політики для України? Як навчити українців протистояти російській історичній політиці? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулих часів. Діалоги з істориками. У двох книгах*. Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд.: Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ: НАН України. Ін-тут історії України, 2022. Т. 2. С. 1486–1488. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0016980>

<sup>73</sup> Петренко-Цеунова О. Чому історія – на часі? Пояснюють науковці. *Український тиждень*. 2022. 19 лип. URL : <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poyasniuiut-naukovtsi/>

Отже якою має бути шкільна історія? На наш погляд, традиційний виклад історичного матеріалу як хронологічної низки подій та їх опис не в змозі повноцінно розкрити особливості буття людства в різні історичні періоди та реалізувати мету громадянської та історичної освітньої галузі. Вважаємо, що шкільні курси історії мають відображати різноманітні аспекти історичного буття людства.

Соціальна функція історії як навчального предмета полягає в тому що вона:

- допомагає зрозуміти, яким чином суспільство еволюціонувало, які події та процеси вплинули на сучасний світ;
- дає змогу краще розуміти природу демократії, прав людини та інші аспекти громадянського суспільства;
- розвиває аналітичні навички, критичне та творче мислення, здатність аналізувати, інтерпретувати та аргументувати на основі дослідження історичних джерел;
- допомагає уникнути повторення старих помилок та конфліктів, надаючи можливість вивчити наслідки попередніх подій. Це також дозволяє побачити зв'язок історії з сучасними проблемами та викликами.

Інтегрований підхід до вивчення історії дозволяє розглядати суспільство в його розвитку, передбачає аналіз та оцінювання різноманітних історичних джерел та інтерпретацій подій та явищ суспільного життя, і як наслідок розвиває аналітику і критичне мислення. Навички критичного мислення є дуже важливими в інформаційну епоху.

Історія як наука носить інтегрований характер і тісно пов'язана з іншими науками зокрема, з філософією, географією, етикою, психологією, військовою справою, мовознавством, літературознавством, мистецтвом, юридичними науками, соціологією, економічною науковою теорією, математикою тощо. Це обумовлено тим, що вона досліджує процес розвитку людства в цілому, аналізує всю сукупність явищ життя суспільства в різні історичні періоди, всі аспекти людської діяльності (економіку, політику, зовнішню і внутрішню політику, культуру, релігію, освіту, науку, побут, війни, дипломатію тощо) і їх взаємозв'язки і взаємозумовленість.

Відповідно актуальним є інтегрований підхід під час вивчення історії в закладах загальної освіти. Даний посібник присвячений особливостям реалізації інтегрованого підходу до навчання історії в 5-6 класах Нової української школи. Сподіваємося, що він буде корисним у вашій роботі.

## РЕКОМЕНДОВАНА ТА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Державний стандарт базової середньої освіти. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

Мороз П. В., Мороз І. В. Медіаграмотність учнів: виклики та можливості в контексті викладання історії. *Розвиток науки та техніки в умовах воєнного стану, СХХІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. м. Житомир, 3 трав. 2023 р. Вінниця, 2023. С. 176–179. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735336/>

Петренко-Цеунова О. Чому історія – на часі? Пояснюють науковці. *Український тиждень*. 2022. 19 лип. URL : <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasniuiut-naukovtsi/>

Удод О. У чому полягає небезпека російської історичної політики для України? Як навчити українців протистояти російській історичній політиці? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини. Діалоги з істориками. У двох книгах*. Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд.: Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ: НАН України. Ін-тут історії України, 2022. Т. 2. С. 1486–1488. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0016980>

## ДОДАТКИ

### ДОДАТОК 1.

#### Інтегровані завдання до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» 5-6 клас

1. Запитайте в членів своєї родини чи інших дорослих, в яких випадках знання точних дат з їх життя є важливим. В яких документах наводяться точні дати тих чи інших подій (початок та завершення навчання, роботи тощо)? Яке це має значення?

2. Яку роль карти відіграють у повсякденному житті людей? Назвіть випадки, коли карта стала вам (або вашим рідним чи знайомим) у пригоді.

3. Висловіть судження, чому історію називають мандрівкою в часі та просторі. Які особливості географічного та історичного просторів? Поміркуйте, як географічне розташування та природні умови вашого регіону вплинули на заняття та побут населення.

4. Перегляньте ілюстрації параграфа та, використовуючи свої попередні знання з природознавства, висловіть припущення, як природні умови можуть вплинути на життя і заняття людей. Як людина впливає на природне середовище?



1. Український степ з родючими ґрунтами 2. Тундра. Якутія 3. Карпати.  
Полонинська ватра



4. Одеський морський порт 5. Вилов риби в Норвегії

5. Уявіть, що вам доручили провести рекламну компанію з історичного туризму. Підготуйте рекламну листівку чи презентацію про один з етнографічних регіонів України.

6. Спробуйте встановити, як природні умови етнографічного регіону, на теренах якого ви проживаєте, вплинули на одяг, їжу, житло, заняття та звичаї його населення.

7. Охарактеризуйте способи збереження та передавання інформації в минулому і тепер.

8. Яку роль відіграє інформація у вашому житті, житті вашої родини? Поміркуйте, чому сучасне суспільство часто називають інформаційним.

9. Висловіть судження, чому потрібно ретельно перевіряти достовірність інформації, що міститься в писемних історичних джерелах.

10. Які музеї є у вашому населеному пункті/районі? Сплануйте екскурсію до одного з музеїв (історичного, краєзнавчого чи меморіального профілю). Опишіть свою екскурсію та визначте, яку роль відіграє відвіданий музей у збереженні пам'яті про минулі події. Які історичні джерела вас зацікавили найбільше?

11. Висловіть судження, яку роль відіграють фольклорні твори в житті людини й суспільства в минулому і тепер.

## 12. Дослідницьке завдання «Співіснування різних культур»

**Об'єднайтеся в групи.** Кожна група обирає собі певну етнічну спільноту України (кримськотатарську, угорську, румунську, польську, єврейську, вірменську, ромську, арабську і т. ін), яку досліджує за таким алгоритмом:

- а) історичні факти про етнічну спільноту в Україні (дві-три ключові історичні події);
- б) традиції та вірування етнічної спільноти;
- в) відомі представники/представниці цієї спільноти.

Результати свого дослідження представте однокласникам/ однокласницям у формі розповіді чи презентації.

**Обговоріть у класі.** Що спільне та відмінне у традиціях, віруваннях та історичних долях етнічних спільнот?

13. Знайдіть і покажіть на карті ймовірну прабатьківщину людини сучасного типу та шляхи її розселення по різних континентах. У які часи були заселені Європа, Азія, Америка та Австралія? Висловіть припущення: Як і чому

відбувалося це переселення? Які перешкоди стояли на шляху? Що змушувало людей долати такі перепоны?



14. Покажіть на карті Дворіччя та охарактеризуйте його географічне положення. У процесі ознайомлення з природними умовами Південного Дворіччя заповніть таблицю.

Умови, сприятливі для розвитку господарства в Південному Дворіччі	Умови, несприятливі для розвитку господарства в Південному Дворіччі
-------------------------------------------------------------------	---------------------------------------------------------------------

15. Опишіть способи боротьби людей з несприятливими природними умовами в Єгипті і Південному Дворіччі. Що було спільного, а що відмінного в господарстві обох країн?

16. Поміркуйте, чому лише об'єднавшись у громади, люди могли перетворити Південне Дворіччя у квітучу країну, де збирали великі врожаї зерна, овочів і фруктів. Висловіть судження про роль громад у суспільстві та житті окремої людини. Які потреби задовольняє людина через громаду?

17. Працюйте в парі! Користуючись картою і текстом підручника, визначте, як географічне положення та природні умови Фінікії вплинули на заняття її населення. Порівняйте заняття фінікійців і жителів Стародавнього Єгипту та Південного Дворіччя.

18. У чому, на вашу думку, значення заповідей, які, згідно зі Старим Заповітом, Бог дав Мойсею? Найголовніші з них такі: поклонятися лише богу Ягве, не робити собі ідола і не згадувати імені Господа Бога надаремно, день



сьомий – суботу – Господові Богу присвятити, шанувати батька й матір, не вбивати, не красти, не брехати, не зазіхати на чуже. Чи значущі ці заповіді для сьогодення? Відповідь аргументуйте.

19. Що вам відомо про сучасну Індію? Поміркуйте, як природні умови вплинули на заняття та повсякдення населення. Для підготовки відповіді скористайтеся довідковою літературою та мережею Інтернет.

20. Порівняйте заповіді праведного життя, які проповідував Будда, із заповідями, які дав Бог Мойсею. Що в них подібного, а що – відмінного?

21. У VI – V ст. до н. е. було вирубано й спалено під ріллю густі ліси та чагарники в долині Хунхе. До яких наслідків це призвело? Яку роль відіграють ліси нині? Чи є нині приклади хижацького ставлення до природних ресурсів? Чому важливо берегти природні ресурси планети?

22. Прочитайте уривки з книги «Бесіди та судження». Висловіть судження, які з висловлювань (повчань) давньокитайського мудреця є слухними для сьогодення і чому. Починайте так: «Висловлювання Конфуція ... є слухним для сьогодення тому, що ...».

1. *[Учень] Цви Гун запитав учителя: «Чи можна одним реченням виразити правило, якого необхідно дотримуватися все життя?». Учитель відповів: «Можна. Чого не бажаєш собі, того не роби й іншим».*

2. *Хтось запитав Конфуція: «Чи правильно говорять, що за зло потрібно платити добром?». Учитель відповів: «А чим же тоді платити за добро? За зло треба платити по справедливості, а за добро - добром».*

3. *Учитель сказав: «Нікчемна людина прагне вигоди, а благородна - справедливості. Благородна людина звинувачує себе, нікчемна - інших».*

23. Які літературні твори, пам'ятки мистецтва чи кінофільми, в основу яких покладено давньогрецькі міфи, ви знаєте?

24. Обговоріть у класі, які якості знадобилися Генріху Шліману, щоб відкрити Трою та Мікени? Чи важливі ці якості для сучасного дослідника минулого?

25. Висловіть судження, чи є актуальними для сьогодення зміст висловів «спартанський спосіб життя» та «спартанське виховання». Які особливості виховання та риси характеру спартанців є прийнятні для вас, а які ні?

26. Прочитайте «Присягу херсонеситів» і висловіть судження, які із зобов'язань громадян Херсонесу перед державою є актуальними і цінними в наш час.



<http://bit.ly/2W7nUed>

27. Які достоїнства та недоліки, на вашу думку, притаманні афінській демократії? Пригадайте, кого вважали в Афінах повноправним громадянином?

28. Працюйте в групах. Уявіть, що вам доручили провести рекламну кампанію з історичного туризму. Підготуйте рекламну листівку (це може бути і рекламна презентація) про Афінський Акрополь V ст. до н. е.

У листівці має бути опис пам'яток, щоб зацікавити якомога більше туристів.

29. Який зв'язок існує між суперництвом грецьких міст-держав і занепадом Греції в IV ст. до н. е.? Поміркуйте, чому важлива громадянська єдність у державі в сучасних умовах.

30. Після реформи Сервія Туллія правове становище людини в суспільстві стало визначатися не за походженням чи знатністю, а за майновим станом. Багато римлян визнавали такий порядок справедливим, вважаючи, що чим більшим є внесок людини у захист батьківщини, тим ширшими повинні бути її громадянські права. Чи згодні ви з такою думкою?

31. Проведіть дослідження. Що нині означає слово «вето»? У яких випадках і хто може застосовувати право вето? Для відповіді на ці запитання скористайтеся інформаційними ресурсами (довідкова література, Інтернет тощо).

32. Висловіть судження, чи могли Рим та Карфаген вирішити суперечності, що призвели до Пунічних війн, мирним шляхом. Чому важливо міждержавні суперечності вирішувати шляхом перемовин?

33. Висловіть судження, чи могли Рим та Карфаген вирішити суперечності, що призвели до Пунічних війн, мирним шляхом. Чому важливо міждержавні суперечності вирішувати шляхом перемовин?

34. За допомогою карти визначте, які території були завойовані за часів правління імператорів різних династій. Визначте час, коли Римська імперія досягла найбільших розмірів. За допомогою географічних орієнтирів (ріки, моря, океан, гори тощо) опишіть її територію. Які народи та країни входили до її складу?

35. Які сучасні християнські свята пов'язані із земним життям Ісуса Христа? До яких подій вони приурочені?

36. Висловіть судження про роль християнства в сучасному суспільстві. Які християнські цінності є актуальними в наш час?

37. З якою подією пов'язане слово «вандалізм»? Кого в теперішній час називають «вандалами»? Висловіть своє ставлення до вандалізму.

38. Обговоріть у класі, які природні ресурси потрібні людині для задоволення життєвих потреб. Як людина забезпечувала ці потреби в минулому і забезпечує тепер?

39. Працюймо в парі. Пригадайте з попередніх уроків, як людина в давнину впливала на природне середовище, і як природа впливала на спосіб та умови життя людей давнини.

40. Працюємо разом. Розгляньте наведені нижче реконструкції та фотографії. Які з них свідчать про гармонійне співіснування людини і природи, а які – про негативний вплив людини на довкілля. Свою відповідь обґрунтуйте.



1. Долина річки Ніл в стародавні часи (художня реконструкція).  
2. Вирубка лісів. 3. Забруднення водойм. 4. Промислові викиди.

41. Дослідницьке завдання. Розгляньте інфографіку. Визначте, які з цих цілей пов'язані з охороною довкілля, які – з розвитком економіки, а які – спрямовані на поліпшення суспільних відносин. Чи згодні ви з твердженням, що усі цілі взаємопов'язані між собою і є рівноцінними важливими для подальшого розвитку людства.



42. Підготуйте плакат/презентацію/рекламну листівку/історію/казку/фентези (на вибір) на тему «Як ми можемо зменшити шкоду довкіллю».

43. Визначте, у чому полягає суть проблеми довкілля у вашій громаді? Запропонуйте одну або декілька ініціатив щодо збереження довкілля або



підвищення енергоефективності в громаді/школі. Обговоріть з однокласниками, чому варто перебудувати власне життя на засадах сталого розвитку.

44. Працюємо разом. Проаналізуйте наведені нижче історичні реконструкції. Зробіть припущення, яку роль відігравало суспільство в житті людини в давні часи. Свою відповідь аргументуйте.



▲ 1. Стоянка первісних людей



▲ 2. Давньоєгипетське поселення

45. Працюймо разом. Перегляньте світлини. Які спільноти на них зображені? Визначте, що об'єднує людей у ці спільноти? Яку роль виконують ці спільноти у суспільстві? Як люди взаємодіють у спільноті? Чи можуть ці люди належати і до інших спільнот?



1



2



3



4

46. Працюймо в парі! До яких спільноти ти на лежиш? Як це впливає на твоє повсякденне життя та твій особистісний розвиток? Які права та обов'язки у тебе виникають в кожній і з спільнот? Обґрунтуй свою відповідь.

47. Підготуйте усний виступ/напишіть твір-роздум на тему «Як я можу бути корисним спільноті/громаді/шкільній громаді?».

48. Підготуйте плакат/ буклет/презентацію /на одну з тем: «Види прав людини», «Види прав дитини» «Види дискримінації», «Способи подолання дискримінації»).



## ДОДАТОК 2.

### ПРАКТИЧНІ РОБОТИ

до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»

#### ПРАКТИЧНА РОБОТА «МАНДРІВКА ОСНОВНИМИ ПЕРІОДАМИ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА»

**Об'єднайтеся у групи!**

**Завдання:** На основі матеріалів підручника спільно проведіть дослідження одного з періодів історії людства. У разі необхідності зверніться за допомогою до вчителя/вчительки та скористайтеся матеріалами сайту інтернет-підтримки підручника.

Користуючись орієнтовним планом, складіть усну презентацію про уявну подорож в часі обраним вами періодом.

1. Які хронологічні межі історичного періоду?
2. Розгляньте ілюстрації, що характеризують обраний період. Про які заняття чи досягнення людей вони свідчать?
3. Яку роль відіграв цей період в історії людства?
4. Опишіть свої враження від цієї уявної подорожі в часі.

Додаткові матеріали до практичної роботи на сайті інтернет-підтримки підручника



<https://bit.ly/3mrR07P>

#### **Матеріал для першої групи**

##### *Життя людини за первісних часів*

Первісне суспільство є першим і найдовшим періодом історії людства. Він починається з появи ймовірних предків людини близько трьох мільйонів років тому і завершується появою перших міст та держав на Землі (кінець IV — початок III тис. до н. е.). Близько 200 тисяч років тому виникла сучасна людина і поступово розселилася по всіх континентах, окрім Антарктиди.

Тривалий час первісні люди перебували в дуже складних природних умовах — близько 200 тисяч років тому на Землі почалося похолодання. Зокрема, значну частину території Європи вкривав льодовик. Жили первісні люди в цей час переважно в печерах або хижках із дерева та кісток мамонта. Вони виготовляли

прості знаряддя праці з каменю, кісток та дерева. Основними заняттями людини були полювання, рибальство й збиральництво. У цей час виникає мистецтво, складаються первісні уявлення про богів і духів.

Із завершенням льодовикового періоду (близько 10 тисяч років тому) життя людей змінилося — вони почали займатися землеробством і скотарством. Люди опановують ремесла починають виготовляти глиняний посуд, прясти, ткати, обробляти різноманітні метали, винайшли колесо тощо. Одними з найдавніших землеробських спільнот були трипільці, які проживали на наших землях у V—IV тис. до н. е.



1. Мізинська стоянка первісних людей (малюнок Івана Іжакевича); 2. Мисливці із собаками полюють на величезного бізона. Наскельний малюнок у печері Ласко (Франція); 3. Селище первісних землеробів і скотарів (історична реконструкція Зденека Буріана); 4. Трипільські жінки (сучасна історична реконструкція Зінаїди Васіної); 5. Первісний гончар (історична реконструкція)

## Матеріал для другої групи

### *Спадщина давніх цивілізацій*

Неповторною та багатою на культурну спадщину є історія давніх цивілізацій Єгипту, Передньої Азії, Індії, Китаю, Греції та Риму. Вона розпочалася з виникнення перших держав (кінець IV — початок III тис. до н. е.) і завершилася наприкінці V ст. н.е.

Показниками переходу від первісності до цивілізації є: виникнення держави, писемності, розвиток міст, монументальних споруд (великих храмів, будівель, скульптур), розвиток культури та науки.

Сучасне життя складно уявити без винаходів, що були зроблені в країнах стародавнього світу: шовк, шахи, абетка, порох, компас, фарфор, папір, скло, цифри, календар, сейсмограф та інші.

В Стародавній Греції був сформований державний устрій, що став зразком для сучасного суспільства – демократія (народовладдя). Саме тут виник театр, беруть початок Олімпійські ігри (776 рік до н. е.).

У VII–VI ст. до н.е. стародавні греки заснували міста в Північному Причорномор'ї, на теренах сучасної України. Найбільшими з них були Херсонес, Пантікапей, Ольвія, Тіра. Їхня історія є частиною історії України.



1. Давньоєгипетські піраміди; 2. Фараон та його дружина. Фрагмент спинки золотого трону Тутанхамона, XIV ст. до н. е.; 3. Поселення давніх шумерів (сучасний малюнок); 4. Народні збори. Ера Перикла (Художник Філіп фон Фольц)

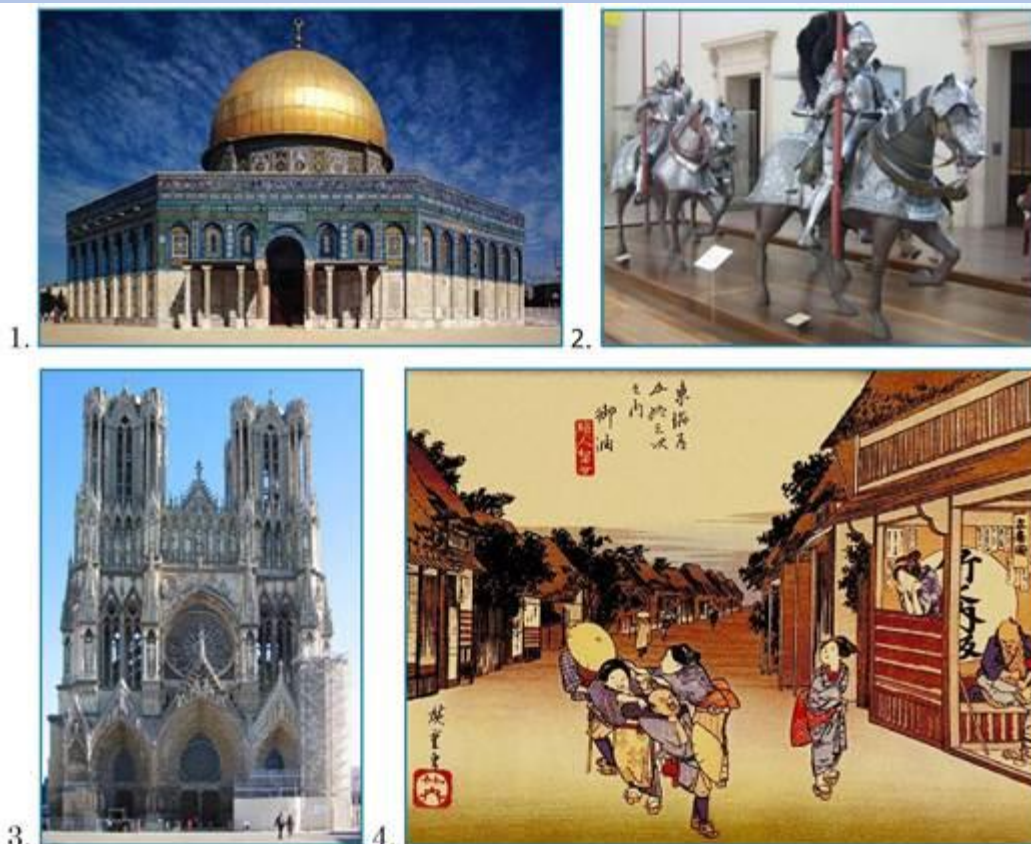
### **Матеріал для третьої групи** *Особливості періоду Середніх віків*

**Середні віки** – період історії від V ст. (падіння Західної Римської імперії) до епохи Великих географічних відкриттів (кінець XV ст.). Дуже часто середньовіччя асоціюється з лицарями. Чимало величних лицарських замків збереглося до наших днів і несуть відгомін тогочасних подій.

У добу Середньовіччя було зроблено чимало винаходів, зокрема з'явилися книгодрукування, окуляри, механічний годинник, ножиці, скляне дзеркало, прядка з колесом, важкий плуг із металу, вогнепальна зброя, водяний млин, доменна піч, було вдосконалено підйомні крани.



До наших днів дійшло чимало середньовічних видатних творів мистецтва, літератури, архітектури, живопису і скульптури, які вражають своєю унікальністю і пишнотою.



1. Мечеть «Купол Скелі» в Єрусалимі, VII ст. (сучасне фото); 2. Середньовічний лицар в обладунках (реконструкція); 3. Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам де Парі); 4. На вулицях японського середньовічного міста. Середньовічний малюнок

### Матеріал для четвертої групи

#### *Спадщина Нового часу*

Понад п'ятсот років тривав історичний період, що отримав назву Новий час або модерна епоха. Він розпочався з Великих географічних відкриттів (кінець XV ст.), а закінчився на початку XX ст.

Нові наукові відкриття та технічні винаходи сприяють стрімкому розвитку промислового виробництва та торгівлі. Багатьма тогочасними винаходами ми користуємося і нині. У цей період виникають фотографія та кінематограф, телефон та радіо, залізничний транспорт і метро, трамваї та автомобілі, відбуваються перші польоти людини на аеростатах та дирижаблях, на вулицях міст і в будинках з'являється електричне освітлення, будуються перші хмарочоси.



1. Теодор де Брі. Прибуття Христофора Колумба до Нового світу (гравюра);  
 2. Один із перших трамваїв (XIX ст.); 3. Перші серійні автомобілі (XIX ст.);  
 4. Практична гавань в Одесі. Поштівка кінця XIX ст.

### Матеріал для п'ятої групи

#### *Здобутки та втрати Новітнього часу*

Період всесвітньої історії, який охоплює XX – початок XXI ст. і триває до сьогодні, отримав назву Новітня історія. Цей історичний проміжок часу насичений багатьма подіями та досягненнями. Утім, підсумки історії цього періоду суперечливі.

З одного боку людство пережило жах і трагедію двох найбільш руйнівних і кровопролитних воєн в історії (світових війн), революцій та братовбивчих громадянських конфліктів, Голодомору в Україні, численних природних та техногенних катастроф, масштабного забруднення довкілля та змін клімату.

З другого боку, це також період національно-визвольних рухів у всьому світі, у результаті яких чимало народів вибороли свою незалежність. Це час доленосних наукових відкриттів у різноманітних галузях, зокрема, ракетобудування та освоєння космосу, появи Інтернету та персонального комп'ютера, атомної енергетики й мобільного зв'язку тощо.



1. Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»; 2. Початок Другої світової війни. Німецькі бомбардувальники над Варшавою; 3. Освоєння людиною космосу



4. Забруднення повітря викидами виробництва; 5. Вітроенергетика

### **Обговоріть у загальному колі!**

*Яку спадщину отримало сучасне людство від попередніх історичних епох? Чи згодні ви з твердженням, що сучасна культура не може обійтися без надбань попередніх епох?*

### **ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА ПІД ЧАС ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ**

Продовжіть речення:

«Після практичної роботи я знаю...; вмію..., розумію...»

«Мені було цікаво (не цікаво) на уроці, тому що...»

## **ПРАКТИЧНА РОБОТА «УЯВНА ЕКСКУРСІЯ ЕТНОГРАФІЧНИМИ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ»**

Оберіть спільно з учителем один із варіантів проведення практичної роботи.

### **I варіант. Працюємо в групах!**

Уявіть, що вам доручили провести рекламну компанію з історичного туризму. Підготуйте рекламну листівку чи презентацію про один з етнографічних регіонів України.

### **II варіант. Працюємо в групах!**

1. Уважно проаналізуйте карту «Етнографічні регіони України». Визначте межі етнографічного регіону, де ви живете. Позначте на контурній карті його розташування.

2. Вкажіть (запишіть у зошиті) етнографічні регіони, розташовані у центрі, на заході, сході, півдні та півночі України. Які з регіонів ви відвідували?

3. Позначте на контурній карті обраний вами (або за вказівкою вчителя/вчительки) регіон. Опишіть його місцезонашування та природні умови.

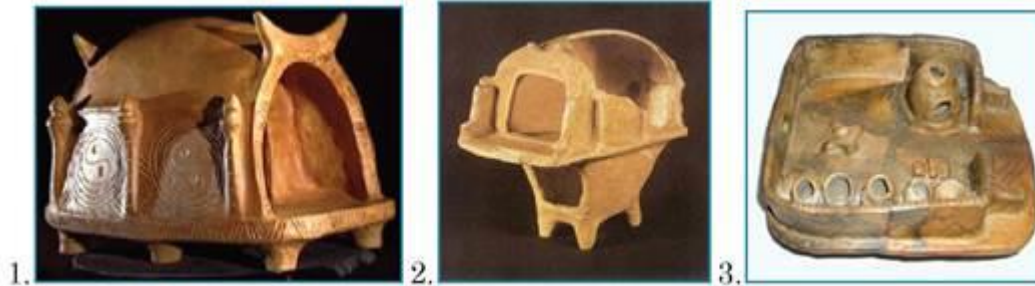
4. Що означає назва етнографічного регіону?



5. Підготуйте коротеньку інформацію про особливості цього регіону. Скористайтеся інформацією, розміщеною на сайті інтернет-підтримки підручника.

### ПРАКТИЧНА РОБОТА «ПРО ЩО МОЖУТЬ РОЗПОВІСТИ РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА?»

На основі зображень археологічних пам'яток зробіть висновки про спосіб життя трипільців та їхні основні заняття. Свої відповіді аргументуйте.



1. Модель храму трипільської культури; 2. Керамічна модель двоповерхового трипільського житла. IV тис. до н. е.; 3. Керамічний макет трипільського будинку. IV тис. до н. е.



1. Глек. IV тис. до н. е. Поселення Косенівка; 2. Модель саней та фігурка бика. IV тис. до н. е.; 3. Зернотертка, реконструкція серпа, глек. Трипільська культура. З експозиції музею трипільської культури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

### ПРАКТИЧНА РОБОТА! «ДОСЛІДЖУЄМО ПАМ'ЯТКУ ФОЛЬКЛОРУ!»

Пам'ятки фольклору:



<https://bit.ly/3yXG2fe>

Об'єднайтеся у групи. На основі матеріалів підручника спільно проведіть дослідження однієї з пам'яток фольклору. За необхідності, зокрема якщо зустрінете у творі незнайомі слова, зверніться за допомогою до вчителя/вчительки чи скористайтеся додатковими джерелами інформації. Під час дослідження фольклорних творів спробуйте відповісти на такі запитання:

1. Про що/кого йдеться в цій пам'ятці фольклору? Якими зображені у фольклорному творі основні персонажі?
2. Визначте, який історичний період чи конкретна подія відображені в народній пам'яті. Свою відповідь аргументуйте.
3. Як відображені в фольклорному творі ідеали, буття наших далеких предків, їхня трудова діяльність та вірування?
4. Що, на вашу думку, в аналізованому творі, є правдою, а що вигадкою чи перебільшенням?
5. Висловіть своє ставлення до цих творів.

### **ПРАКТИЧНА РОБОТА «ІНФОРМАЦІЯ ПРО МИНУЛЕ З ФОТОДЖЕРЕЛ»**

Об'єднайтеся у групи і спільно проведіть дослідження фотографій із певної тематики (кожну може досліджувати кілька груп) відповідно до алгоритму їх аналізу. Виконайте додаткові завдання для кожної групи.

**Результати вашого дослідження представте однокласникам/однокласницям.**

**Група 1. «Українське село кінця XIX - початку XX століття».** Як на фотографіях відображено життя тогочасного українського села? Опишіть одяг, заняття селян зображених на фото.



**Група 2 «Київ кінця XIX – початку XX століття».** Як на фотографіях відображено тогочасний Київ? Опишіть одяг городян. Якими були будинки та транспорт у місті?



**Група 3. «Чорнобильська катастрофа: як це було».** Як на фотографіях відображено перебіг ліквідації аварії на Чорнобильській атомній станції? Яку інформацію можна отримати з фотографій про масштаби аварії та роботу її ліквідаторів?





**Група 4 «Революція Гідності у фотографіях».** Як на фотографіях відображено перебіг Революції Гідності? Яку інформацію можна отримати про масштаби протестів проти політики тогочасного керівництва країни?



Після завершення групової роботи обговоріть у загальному колі, що було важливим на цьому уроці. Що виявилось найцікавішим?

Продовжіть речення:

«Після практичної роботи я знаю...; вмію... .., розумію... .. .»

«Мені було цікаво (не цікаво) на уроці, тому що...»

## ДОДАТОК 3.

### НАВЧАЛЬНІ ПРОЄКТИ

до інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»

#### МІНІ-ПРОЄКТ «ІСТОРІЯ РОДИНИ У ФОТОГРАФІЯХ»

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту*

Знати історію та традиції свого роду дуже важливо для кожної людини. У початковій школі ви створювали родинне дерево. Пропонуємо вам зобразити історію вашої родини у вигляді «фотолітопису».

Виберіть фотографії, на яких відображено події з історії вашої родини. За допомогою дорослих членів родини встановіть час і місце подій, зображених на фотографіях. Зробіть відповідні підписи до фотографій і розмістіть їх у хронологічній послідовності подій та взаємозв'язків між членами родини.

Придумайте назви рубрик до свого фотолітопису на основі відібраних фотографій, щоб відобразити такі напрями, як «Сімейні свята і торжества», «Дозвілля та відпочинок», «Традиції, що передаються з покоління в покоління», «Спогади» та ін.

Зверніть увагу, яким було середовище, що оточувало людей у різні часи, і порівняйте із сучасним. Якими були особливості побуту, вулиці та транспорт, школи, садочки тощо? Як проводили діти та дорослі дозвілля? Яким був одяг? Які відбувалися зміни?

#### МІНІ-ПРОЄКТ «ІСТОРІЯ РЕЧЕЙ»

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту*

У повсякденному житті, під час навчання, на виробництві ми користуємося великою кількістю речей, які роблять життя легшим і цікавішим. Окремі з них ще 200 років тому вважалися фантастикою. Це і мобільний телефон, кондиціонер, кінематограф, комп'ютер, пілосмок, пральна машина, холодильник та багато інших. Деякі з цих речей змінили наш світ та зробили життя таким, яким воно є сьогодні.

А чи знаєте ви, як давно було винайдено кулькову ручку і яким був перший комп'ютер? Якщо ні, то давайте спробуємо розкрити секрети виникнення певних речей, що оточують нас у повсякденному житті! Пам'ятайте, навіть буденна та на перший погляд проста річ може мати цікаву історію і змінити кардинально життя людей і суспільства загалом.

Міні-проект «Історія речей» можна виконувати групою, у парах чи одноособово.

Виберіть річ, яка посідає помітне місце в повсякденному житті сучасної людини. Це може бути музичний інструмент чи побутовий прилад, вид чи елемент одягу, засіб зв'язку тощо. Підготуйте презентацію про історію від моменту виникнення і до сьогодення, висвітливши такі моменти:

1. З'ясуйте хто, де і коли винайшов обрану вами річ. Який вигляд вона мала на момент виникнення і яку роль ця річ відігравала в той час?

2. Яких змін зазнала ця річ із моменту виникнення і до сьогодення? Проілюструйте це відповідними зображеннями.

3. Як обрана вами річ вплинула на спосіб життя людей, на економіку, на розвиток суспільства у цілому?

4. Яку роль відіграє обрана вами річ сьогодні? Наведіть приклади та відповідні ілюстрації.

5. Як ви вважаєте, яких змін ця річ може зазнати в майбутньому?

## **МІНІ-ПРОЄКТ «ВЧИМОСЯ ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРИЧНУ ПОСТАТЬ ТА ПОДІЇ»**

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проекту*

Об'єднайтеся у групи! Використовуючи різні джерела інформації (Інтернет, довідкову, художню літературу, енциклопедії тощо), підготуйте інформацію (або презентацію) про одного з історичних діячів чи про одну з історичних подій (на вибір).

Під час виконання завдання скористайтеся пам'ятками «Як підготувати розповідь про історичну подію/явище» та «Як підготувати розповідь про історичну постать»

Дотримуйтеся пам'ятки щодо роботи в малих групах. Результати вашого дослідження представте однокласникам на підсумковому уроці. У разі необхідності зверніться за допомогою до вчителя та скористайтеся матеріалами сайту інтернет-підтримки підручника.



### **Пам'ятка-алгоритм «Як підготувати розповідь про історичну постать»**

- 1) Як звати історичну постать? Яке становище в суспільстві вона мала (ким була і чим займалася)?
- 2) В який історичний період і в якій країні жила й діяла ця історична постать? До яких історичних подій вона причетна?
- 3) Чому його/її вважають історичною постаттю?
- 4) Що було основним результатом діяльності цієї історичної постаті?
- 5) Яким є ваше особисте ставлення до цієї історичної постаті? Обґрунтуйте свою позицію.

### **Пам'ятка-алгоритм «Як підготувати розповідь про історичну подію»**

1. Коли й де відбулася подія?
2. Які історичні обставини передували їй? (передумови та причини події)
3. Вкажіть основних учасників цієї події (соціальні верстви, спільноти, історичні постаті). Якою була їхня роль у цих подіях?
4. Опишіть перебіг цієї події. Чим вона завершилася?
5. Які зміни відбулися в суспільстві, державі, житті людей у результаті цієї події (наслідки події)?
6. Яке значення мала ця подія в історії? Яким чином зберігається пам'ять про цю історичну подію та її учасників?

## **Навчальний проєкт КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – СКАРБНИЦЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МОГО КРАЮ**

### *Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту*

Дехто вважає, що відвідувати музеї - це старомодне заняття. Втім це не так. Сучасні музеї можуть бути цікавими та пізнавальними. Нині в музеях проводяться різноманітні тематичні виставки, майстер-класи, квести, пізнавальні ігри, зустрічі з письменниками, істориками, художниками та інші цікаві й корисні заходи.

Сплануйте разом з учителем оглядову чи тематичну екскурсію до місцевого історичного (краєзнавчого) музею. Перед екскурсією відвідайте його сайт.

Ознайомтеся з особливостями та напрямками його роботи. Підготуйте запитання, відповіді на які ви б хотіли отримати під час екскурсії.

**Під час екскурсії особливу увагу зверніть на такі питання (за потреби розпитайте в екскурсовода чи працівників музею):**

а) Які види історичних джерел зберігаються в музеї? Як вони потрапляють до музею?

б) У чому полягають особливості та умови зберігання історичних джерел в музеї?

в) Як саме (за якими критеріями) добираються історичні джерела до фондів музею?

Оскільки музей містить велику кількість різноманітних джерел, то об'єднайтеся у групи і спільно виконайте поставлені завдання. Розподіліть між собою завдання та підготуйте на них відповіді.

Результати дослідження та підсумки екскурсій можна оформити у вигляді фотозвіту, презентації, письмового звіту тощо.

### **Група 1. «Історичні джерела про події з минулого мого краю»**

1. Про які історичні події краю можна довідатися з експонатів музею?

2. Які експонати відображають історичні події краю? До яких видів історичних джерел вони належать?

### **Група 2. «Історичні джерела про побут, одяг та повсякденне життя людей»**

1. Про які особливості побуту, одягу та повсякденного життя в минулому на території краю ви довідалися з екскурсії?

2. Які експонати відображають побут, одяг та повсякденне життя людей в минулому? До яких видів історичних джерел вони належать?

### **Група 3. «Історичні джерела про вірування та традиції людей в минулому»**

1. Про які особливості вірувань та традицій в минулому на території краю ви довідалися з екскурсії?

2. Які експонати відображають вірування та традиції людей в минулому? До яких видів історичних джерел вони належать?

#### **Група 4. «Історичні джерела про розвиток господарства краю в різні часи»**

1. Про які особливості розвитку господарства краю в різні часи ви довідалися з екскурсії? Які кустарні промисли представлені в музеї?
2. Які експонати відображають розвиток господарства краю в різні часи? До яких видів історичних джерел вони належать?

#### **Група 5. «Видатні діячі культури, науки і техніки, життя та діяльність яких пов'язана з історією мого краю»**

1. Про яких видатних діячів культури, науки і техніки можна довідатися з експонатів музею?
2. Які експонати відображають їхнє життя та діяльність? До яких видів історичних джерел вони належать?

#### **Обговоріть у класі**

**На уроці-узагальненні обговоріть результати екскурсії та групової роботи. Що виявилось найцікавішим? Продовжіть речення:**

«Після екскурсії в музей я знаю...; вмію..., розумію...»

«Мені було цікаво (не цікаво) під час екскурсії та виконання завдання, тому що...»

### **МІНІ-ПРОЄКТ «ДОВКІЛЛЯ МОЄЇ ГРОМАДИ: ДО СЬОГОДНІ, НИНІ, МАЙБУТНЄ**

*Орієнтовні дослідницькі завдання міні-проєкту «Довкілля моєї громади: до сьогодні, нині, майбутнє».*

1. Дослідіть історію впливу людської діяльності на довкілля у вашій громаді/вашому місті. Схарактеризуйте вплив життєдіяльності громади на стан природи до сьогодні й нині. Чим зумовлено зміни у стані природного середовища? Що було зроблено для подолання проблем і покращення екологічної ситуації у вашій громаді?
2. Здійсніть дослідження поточного стану навколишнього середовища у вашій громаді/вашому місті. Поміркуйте і дайте відповідь на низку запитань:
  - Чи впроваджуються заходи у вашій громаді/місті для збереження та покращення довкілля (якщо так, то вкажіть – які / якщо ні, то чому)?

- Як у вашій громаді вирішують питання перероблення відходів виробництва, життєдіяльності людини та побутового сміття? Як впроваджуються відновлювальні джерела енергії? Наведіть приклади.

- Які проєкти та ініціативи зі сталого розвитку реалізуються у вашій громаді задля збереження довкілля та підвищення ефективності використання ресурсів?

- Які екологічні проблеми необхідно подолати у вашій громаді у зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України?

3. Створіть перелік проблем довкілля, які існують у вашій громаді/вашому місті. Чи існують у громаді/місті/освітньому закладі ідеї та проєкти щодо вирішення проблем довкілля? Як члени громади можуть сприяти збереженню довкілля та зменшенню негативного впливу на нього в майбутньому? Запропонуйте, яким чином можна покращити стан довкілля вашої місцевості.

Зініціюйте шляхи збереження довкілля або підвищення енергоефективності в громаді/школі.

4. Оформіть ініціативу/ініціативи стосовно збереження довкілля або підвищення енергоефективності в громаді/школі у формі плаката / презентації / рекламної листівки / мапи ідей (Mind map).

Обговоріть з однокласниками, чому варто облаштовувати власне життя з урахуванням засад сталого розвитку.

## **МІНІПРОЄКТ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ У МОЇЙ ГРОМАДІ/ШКОЛІ В МИНУЛОМУ І ТЕПЕР»**

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту  
«Толерантність у моїй громаді/школі в минулому і тепер»*

1. Що ви розумієте під толерантністю? Чому важлива толерантність для суспільства? Що для вас означає «рівність прав та можливостей» на рівні громади/міста/школи.

2. Візьміть інтерв'ю у керівництва школи, педагогів та батьків, щодо рівня толерантності в громаді/школі в минулому. З'ясуйте, чи були випадки в минулому коли люди не демонстрували толерантність в школі та громаді. Як школа/громада реагувала на такі випадки? Визначте, в чому цей досвід може бути цінним для сьогодення.

3. Дослідіть, чи наявні у вашій громаді/школі ситуації нетолерантного ставлення, дискримінації (якщо так, то які саме – наведіть приклади). Як школа/громада реагує на такі ситуації?

4. Визначте, які бар'єри, виникають у мешканців громади/міста на шляху до рівності усіх в суспільному житті.

5. Які заходи впроваджуються в теперішній час, щоб забезпечити толерантне середовище в громаді/школі. Наскільки ефективними вони є?

6. Дослідіть, які етнічні групи проживають у вашій громаді/місті. Як забезпечується вільний розвиток культури та інших надбань етнічних груп, які проживають у громаді/місті. Чи проявляється толерантне ставлення до етнічних груп у громаді/школі (наведіть приклади)?

7. Визначте, чи існують бар'єри перед учнями / ученицями на шляху отримання якісної освіти та повноцінної участі в житті освітнього закладу.

8. Яким ви уявляєте толерантне середовище громади/школи? Які заходи, на вашу думку, варто впроваджувати у громаді/місті/школі задля дотримання рівності кожного/кожної? Які проекти/ініціативи ви можете запропонувати для популяризації ідеї рівності усіх?

Обговоріть в загальному колі: Яку роль відіграє кожен/кожна у забезпеченні толерантного середовища в громаді/школі?

## **МІНІПРОЄКТ «УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ: КРОКИ САМОСТІЙНОСТІ»**

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту «Учнівське самоврядування: кроки самостійності»*

1. Дослідіть історію учнівського самоврядування у вашій школі.

Візьміть інтерв'ю у керівництва школи, педагогів та батьків, щоб отримати глибше розуміння особливостей шкільного самоврядування в часи, коли вони навчалися в школі. Визначте які цінні ідеї можна винести з їхнього досвіду участі в шкільному самоврядуванні і як вони можуть сприяти вдосконаленню учнівського самоврядування в теперішній час.

2. Проаналізуйте Статут школи та існуючу структуру учнівського самоврядування у вашій школі. Які форми учнівського самоврядування в ньому



прописані? Які органи учнівського повноваження передбачені статутом вашої школи? Які їх повноваження?

3. Чи задоволені ви рівнем учнівського самоврядування у вашій школі? Висловіть пропозиції чи ініціативи щодо вдосконалення учнівського самоврядування у вашій школі.

4. Якою, на вашу думку, має бути взаємодія учнів, учителів, батьків, шкільної адміністрації в організації шкільного життя? Якою має бути модель такої взаємодії?

5. Якою ви уявляєте ідеальну школу та якою має бути роль учнівського самоврядування у такій школі?

## **МІНПРОЄКТ «ВПЛИВ ВІЙНИ НА ЖИТТЯ МОЄЇ ГРОМАДИ»**

*Орієнтовні дослідницькі завдання для створення міні-проєкту  
«Вплив війни на життя моєї громади»*

1. Дослідіть, як війна вплинула на життя вашої громади. Які наслідки мали військові дії для вашої громади (воєнні дії, обстріли, руйнування житла, об'єктів інфраструктури тощо)?

2. Як вплинула війна на роботу органів влади, закладів освіти, музеїв, бібліотек, закладів торгівлі?

3. Як ваша громада/шкільна спільнота допомагали/допомагають постраждалим від війни?

4. Як війна вплинула на ваше життя та життя вашої родини?

5. Що було зроблено і що роблять у громаді задля забезпечення життєдіяльності громади та безпеки її мешканців?

6. Створіть фотоальбом «Вплив війни на життя моєї громади».

7. Обговоріть з однокласниками, які кроки доцільно зробити, щоб зменшити негативний вплив війни на життя вашої громади?

**ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ**

**Мороз Петро Володимирович  
Мороз Ірина Володимирівна**

**Практика інтегрованого навчання учнів  
історії у 5-6 класах**

*методичні рекомендації*

Електронне видання

Обсяг вид. 6,0 авт. арк.

**ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»**

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру  
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, 3

**[www.osvita-dim.com.ua](http://www.osvita-dim.com.ua)**